

KAZUO ISHIGURO

ANAPOK
ROMJAI

Cartaphilus

Kazuo Ishiguro
Napok romjai
([Tartalom](#))

A fordítás az alábbi kiadás alapján készült:
Kazuo Ishiguro/The Remains of the Day, Faber and Faber, London
Copyright © Kazuo Ishiguro, 1989
Fordította Kada Júlia
Szerkesztette Polyák Béla
Hungarian translation © Kada Júlia, 1992, 2009
Hungarian edition ©
CARTAPHILUS KÖNYVKIADÓ, 2010
Felelős kiadó Szász Zsolt
ISBN 978–963–266–124–7

Mrs. Lenore Marshall emlékére

PROLÓG: 1956 JÚLIUSA DARLINGTON HALL

Egyre valószínűbbnek látszik, hogy csakugyan vállalkozom az utazásra, amely már napok óta foglalkoztatja a képzeletemet. Erre az útra, hadd jegyezzem meg, egymagam indulok, olyan kényelmes körülmények között, amilyeneket Mr. Farraday automobílija biztosít, és az utam, úgy sejtem, Anglia legszebb vidékein át visz majd a nyugati országrészbe, s meglehet, hogy öt vagy hat napig is távol tart Darlington Halltól. Az utazás ötletét, hadd szögezzem le, az a lekötelező javaslat adta, amellyel Mr. Farraday maga tisztelt meg csaknem két hete egy délután, amikor a könyvtárban törölgettem a portrékat. Az igazat megvallva, úgy emlékszem, éppen a létrán álltam, és Wetherby vikomt portréját törölgettem, amikor belépett a munkaadóm néhány könyvvel, amelyeket feltételezhetően a polcokra kívánt visszatenni. Amikor meglátta szerény személyemet, megragadta az alkalmat, hogy tájékoztasson: épp az imént hozott végleges döntést arról, hogy visszautazik az Egyesült Államokba, és augusztus, valamint szeptember folyamán egy öthetes időszakot ott tölt. Miután ezt közölte velem, letette a könyveit egy asztalra, helyet foglalt a kanapén, és kinyújtotta a lábát. S ekkor történt, hogy fölpillantva rám, a következőket mondta:

– Ugye tudja, Stevens, hogy magának nem kell örökösen itt rostokolnia a házban, ha én távol vagyok? Üljön be a kocsiba, és menjen el valahová néhány napra. Ahogy elnézem, nem ártana magának egy kis pihenés.

Olyan váratlanul ért ez az indítvány, hogy hirtelenjében nem is tudtam, mit válaszoljak. Emlékszem, megköszöntem a figyelmességet, de valószínűleg nem voltam elég határozott, mert munkaadóm így folytatta:

– Komolyan beszélek, Stevens. Az a véleményem, hogy magának pihenésre van szüksége. Állom a benzinköltséget. A magafajta fickók örökösen be vannak zárva ezekbe a nagy

kastélyokba, és csak dolgoznak, nem is tudnak rendesen körülnézni ebben a gyönyörű országukban.

Nem ez volt az első eset, hogy munkaadóm fölvetette ezt a kérdést, úgy tetszett, őszintén nyugtalanítja a dolog. Akkor, ahogy ott álltam a létra tetején, az igazat megvallva, eszembe is jutott valamilyen válasz, olyasféle, hogy bár a mi szakmánkban az ember olyan értelemben nem sokat lát az országból, hogy bejárná a vidéket és megtekintené a festői tájakat, valójában mégis jobban ismeri Angliát, mint a legtöbben, hisz azokban a házakban tartózkodik, ahol az ország legelőkelőbb hölgyei és urai gyűlnek össze. Természetesen ahhoz, hogy ezt a véleményemet kifejtsem Mr. Farraday előtt, olyan szónoklatba kellett volna bocsátkoznom, amelyet ő netán önhittnek minősíthetett volna. Így hát beértem annyival, hogy egyszerűen megjegyeztem:

– Abban a megtiszteltetésben volt részem, uram, hogy az évek során megismerhettem Anglia színe–javát ezek közt a falak közt.

Mr. Farraday a jelek szerint nem látta át kijelentésem értelmét, mert zavartalanul folytatta:

– Komolyan mondom, Stevens. Súlyos hiba, ha az ember nem ismeri meg alaposan a hazáját. Fogadja meg a tanácsomat, hagyjon itt csapot–papot néhány napra.

Bizonytal sejtik, hogy aznap délután még nem vettem komolyan Mr. Farraday javaslatát, egyszerűen újabb példának tekintettem arra, hogy milyen keveset tudnak az amerikai úriemberek az angol szokásokról. Ahhoz, hogy a szóban forgó javaslatot illetően a rákövetkező napokban megváltozott a felfogásom, és az igazat megvallva, az utazás a nyugati partra mind előkelőbb helyet foglalt el a gondolataim közt, kétségtelenül jelentős mértékben hozzájárult – miért is titkolnám? – Miss Kenton levelének kézhezvétele, az első levélé majdnem hét év óta, ha a karácsonyi üdvözlőlapokat nem számítjuk. De hadd világítsam meg azonnal, hogyan is értem ezt; úgy értem, hogy Miss Kenton levele megindított bennem egy gondolatsort a Darlington Hallban adódó szakmai problémákat illetően, és szeretném hangsúlyozni, hogy a szóban forgó szakmai problémákkal kapcsolatos megfontolások késztettek arra, hogy ismét

fontolóra vegyem munkaadóm előzékeny javaslatát. De hadd fejtsem ki mindezt alaposabban.

A helyzet az, hogy az utóbbi hónapokban sajnálatos módon elkövettem néhány apróbb hibát munkám végzése során. Hadd jegyezzem meg, hogy ezek a hibák önmagukban egytől egyig jelentéktelenek voltak. Mindazonáltal, gondolom, megértik, hogy aki nem szokta meg, hogy hiba csússzon a munkájába, annak a szemében ez meglehetősen nyugtalanító fejleménynek számít, és őszintén szólva, lassanként mindenféle rémlátó elképzelések fordultak meg a fejemben az okokat illetően. Amint az ilyesfajta helyzetekben gyakran megesik, a legkézenfekvőbb magyarázat elkerülte a figyelmemet, legalábbis addig, amíg a töprengés Miss Kenton levelének rejtettebb tartalmán rá nem nyitotta a szememet az egyszerű igazságra: hogy az utóbbi hónapokban elkövetett kisebb hibáknak nincs súlyosabb oka, mint a munkakörök hibás kijelölése.

Természetesen a főkomornyiknak az a dolga, hogy a személyzet munkaköri beosztását a legnagyobb gonddal alakítsa ki. Isten a tudója, hány veszekedést, alaptalan vádaskodást, sürgősen felmondást okozott már, hány ígéretes pályát tört ketté, hogy a főkomornyik nem szentelt kellő figyelmet a munkaköri beosztásnak. Csakugyan elmondhatom magamról, hogy azokkal értek egyet, akik szerint a jó munkaköri beosztás kialakítása minden valamirevaló főkomornyik képességeinek sarokköve. Én magam az évek során jó néhány munkaköri beosztást készítettem, és aligha minősül alaptalan dicsekvésnek, ha azt állítom, hogy nem sok akadt közöttük, amelyik módosításra szorult. S ha a jelen esetben a hibás munkaköri beosztás okozta a problémákat, azért csakis engem terhel a felelősség. Másrészt tartozom az igazságnak azzal, hogy ezúttal különlegesen nehéz feladattal kel lelt megbirkóznom.

Ugyanis a következő történt. Amint az üzletkötés lebonyolódott – az üzletkötés, amelynek során a kastély két évszázad után kikerült a Darlington család kezéből –, Mr. Farraday közölte, hogy nem helyezi át ide tartózkodási helyét azonnal, hanem további négy hónapot az Egyesült Államokban tölt, hogy lezárja az ügyeit. Ahhoz azonban ragaszkodott, hogy ez alatt az idő alatt a korábbi személyzet – amelyről igen sok jót hallott – ott maradjon Darlington Hallban. A

szóban forgó személyzet természetesen mindössze abból a nélkülözhetetlen hat főből állt, akiket Lord Darlington rokonai megtartottak, hogy fönntartsák a házat, amíg az eladás lebonyolódik; és sajnálattal kell kijelentennem, hogy amint az átruházás megtörtént, már nem sokat tehettem Mr. Farraday érdekében; nem akadályozhattam meg, hogy Mrs. Clements kivételével a teljes személyzet másutt keressen alkalmazást. Amikor megírtam új munkaadómnak, mennyire sajnálatosnak találom a helyzet ilyen alakulását, válaszként azt az utasítást kaptam Amerikából, hogy toborozzak új személyzetet, amely „méltó egy előkelő, ősi angol kastélyhoz”. Haladéktalanul hozzáálltam, hogy eleget tegyek Mr. Farraday kívánságának, de, mint tudják, korántsem egyszerű feladat manapság megfelelő jelentkezőket találni, és jöllehet Mrs. Clements javaslatára örömmel felvettem Rosemaryt és Agnest, ennél tovább nem jutottam arra az időpontra sem, amikor sor került az első tárgyalásra Mr. Farraday–jel abból az alkalomból, hogy rövid előkészítő látogatást tett nálunk tavaly tavasszal. Akkor történt – Darlington Hall lecsupaszított dolgozószobájában –, hogy Mr. Farraday először fogott kezet velem, ám akkor már korántsem voltunk idegenek egymásnak; a személyzet ügyétől eltekintve új munkaadómnak egyéb alkalma is nyílt, hogy igénybe vegye azokat a szerény képességeket, amelyekkel jó sorsom felruházott, és merem állítani, hogy nem csalódott bennük. Ennek köszönhető, úgy vélem, hogy az első pillanattól kezdve közvetlen és bizalomteljes hangot ütött meg velem, és hogy a megbeszélés végére rám bízott egy korántsem jelentéktelen összeget, hogy abból fedezzem közelgő beköltözésének széles körű előkészületeit. Akárhogy is, a lényeg az, hogy ennek a megbeszélésnek a során, amikor fölvettem, hogy milyen nehéz manapság valamirevaló személyzetet toborozni, Mr. Farraday pillanatnyi töprengés után előadta az óhaját: kövessek el minden tőlem telhetőt olyan munkaköri beosztás kialakítására – mint mondta, készítsek „afféle beosztást a személyzetnek” –, amelynek révén a házat a jelenlegi négy fő is el tudja látni, vagyis Mrs. Clements, a két lány és jómagam. Belátja, tette hozzá, hogy ilyen módon a kastély egy részét esetleg „ki kell vonnunk a forgalomból”, de ugye leszek szíves minden tapasztalatomat és szakértelmemet

latba vetni, hogy az ilyen veszteségek minél csekélyebb mérvűek legyenek. Ha arra gondoltam, hogy egy időben tizenhét ember munkáját irányítottam, és arról is volt tudomásom, hogy Darlington Hall nem sokkal azelőtt huszonnyolc főnyi személyzetnek adott munkát, akkor a gondolat, hogy olyan munkaköri beosztást alakítsak ki, amely ugyanezt a házat négyfőnyi személyzettel működteti, legalábbis csüggesztőnek tetszett. Bár mindent elkövettem, hogy leplezzem kétkedésemet, minden bizonnyal megmutatkozott némiképp, mert Mr. Farraday ekkor, mintegy biztatásképpen, hozzáfűzte, hogy végszükség esetén föl lehet venni még egy főt. De nagyon lekötelezném, ismételte meg, ha négy emberrel is „be tudnám indítani” a házat.

Mármost természetes, hogy mint legtöbbünk, én sem szívesen változtatok a régi szokásokon. De az nem érdem, ha az ember mindenáron és öncélúan ragaszkodik a hagyományokhoz, mint némelyek. A villanyvilágítás és központi fűtés korában nincs szükség annyi emberre, mint akár csak egy emberöltővel ezelőtt. Ami azt illeti, már régi elgondolásom, hogy a hagyomány kedvéért fönntartott szükségtelenül magas létszám – amelynek eredményeként az alkalmazottaknak ártalmasán sok szabadidejük marad – jelentős tényező volt a szakmai színvonal gyors hanyatlásában. Ráadásul Mr. Farraday közölte, hogy csak elvétele óhajta olyasfajta nagyszabású társasági eseményeket rendezni, amilyenekre régebben gyakorta sor került Darlington Hallban. Meglehető odaadással láttam hát neki a feladatnak, amelyet Mr. Farraday kitűzött elém; hosszú órákon át dolgoztam a munkaköri beosztáson, és további hosszú órákon át töprengtem rajta, mialatt elláttam egyéb feladataimat vagy nyitott szemmel feküdtem az ágyban. Amikor már úgy véltem, sikerült összeállítanom, tüzetes vizsgálatnak vettem alá, hogy nem hagytam-e valamit figyelmen kívül; minden szempontból alaposan próbára tettem. Végül sikerült kialakítanom egy beosztást, amely talán nem felelt meg pontosan Mr. Farraday kívánságának, de meggyőződésem szerint az emberileg lehetséges legjobb megoldás volt. A ház legkellemesebb részei mind használatban maradhattak; csupán a fölöslegesen nagy személyzeti szárny – többek között a hátsó folyosó, a két főzőfülke meg a régi

mosókonyha – és a második emeleti vendégszobák lezárásával számoltam, de elképzelésem megmentett minden földszinti szobát, és vendégszobát is szép számmal. Semmi kétség, megmaradt négyfőnyi csapatunk ezt a munkatervet csak úgy tudta megvalósítani, ha kiegészül némi bejáró személyzettel; tehát a munkaköri beosztás számolt egy kertésszel, aki hetenként egyszer, nyáron pedig hetenként kétszer dolgozik, valamint két takarítónővel, akik hetenként két alkalommal jönnek. A munkaköri beosztás ezenfelül a bentlakó személyzet minden tagjára nézve a megszokott feladatok gyökeres átrendezését tette szükségessé. A két fiatal lánynak, úgy számítottam, nem okoz különösebb gondot, hogy az ilyesfajta változásokhoz alkalmazkodják, de minden tőlem telhetőt megtettem, hogy Mrs. Clements feladatköre a lehető legkevésbé módosuljon; oly mértékig, hogy magamra vállaltam számos olyan kötelezettséget, amelyet csak igen liberális felfogással tekinthetünk a főkomornyik munkakörébe tartozónak.

Még most sem mennék odáig, hogy elhibázottnak minősítsem ezt a munkaköri beosztást; végeredményben lehetővé teszi, hogy egy négyfőnyi személyzet meglepően széles feladatkört lásson el. De abban bizonytalannal önök is egyetértenek velem, hogy azok a legjobb munkaköri beosztások, amelyek hagynak bizonyos hibalehetőséget azokra a napokra, amikor az alkalmazott beteg vagy valamilyen okból nem áll hivatása magaslatán. Ebben a konkrét esetben természetesen némiképp különleges feladatot kaptam, mindazonáltal nem feledkeztem meg az ilyen „hibalehetőségek” beiktatásáról, amikor erre mód nyílt. Főképp azt tartottam szem előtt, hogy bármiféle ellenállás, amely Mrs. Clements vagy a két lány részéről mutatkozhat azzal szemben, hogy a hagyományos feladatokat meghaladó kötelezettségeket vállaljanak, csak fokozódna, ha úgy éreznék, hogy a rájuk háruló munka mennyisége számottevően növekedett. Ezért a hosszú napok során, amikor a munkaköri beosztással bajlódtam, különös gonddal ügyeltem arra, hogy Mrs. Clements és a lányok, ha egyszer túltették magukat az idegenkedésen, amiért ilyen, mondhatni „eklektikus” feladatkörhöz kell alkalmazkodniuk, a kötelezettségek eloszlását ösztönzőnek találják, és ne érezzék megterhelőnek.

Attól tartok azonban, hogy miközben mindenáron igyekeztem megnyerni Mrs. Clements és a két lány támogatását, önnön teljesítőképességem korlátait nem mérlegeltem kellő alaposággal; és bár sem tapasztaltságom az ilyen ügyekben, sem szokásos elővigyázatosságom nem engedte, hogy több kötelezettséget rójak magamra, mint amennyit ténylegesen el tudok végezni, e tekintetben talán mégsem voltam kellőképpen óvatos, és nem engedtem magamnak hibalehetőséget, így hát nem is csoda, ha több hónap után ez a vigyázatlanság megmutatkozott, mégpedig a szóban forgó apró, ám árulkodó jelekben. Végeredményben azt hiszem, nincs szó ennél bonyolultabb problémáról: egyszerűen túl sok feladatot róttam magamra.

Talán csodálkoznak, hogy a munkaköri beosztásnak ez a nyilvánvaló fogyatéka oly sokáig elkerülte a figyelmemet, de hát abban bizonyára egyetértenek velem, hogy az ilyesmi nem megy ritkaságszámba, amikor egy probléma huzamos ideig foglalkoztatja az embert; az igazságot csak akkor veszi észre, amikor valamely külső esemény véletlenül felhívja rá a figyelmét. Így történt a szóban forgó esetben is; amikor ugyanis megkaptam Miss Kenton levelét, amelyben a hosszú, keveset mondó részletek mellett fölfedezhető volt a nosztalgia is Darlington Hall iránt, valamint – ebben bizonyos vagyok – jó néhány világos utalás arra, hogy szívesen visszatérne ide, óhatatlanul új megvilágításba került előttem a munkaköri beosztás kérdése. Csak ekkor ötlött az eszembe, hogy egyfőnyi létszámemeléssel döntő jelentőségű feladatkört tölthetnénk be; és hogy tulajdonképpen éppen ennek a betöltetlensége okozta minden problémánkat a közelmúltban. S minél többet gondolkoztam rajta, annál kézenfekvőbbnek találtam, hogy Miss Kenton és az ő ragaszkodása a kastélyhoz, az ő példás szakértelme – amelyhez fogható manapság nemigen találni – pontosan az a tényező, amely hozzásegíthet Darlington Hall minden tekintetben kielégítő munkaköri beosztásának elkészítéséhez.

Amikor ilyen megnyugtatóan tisztáztam a helyzetet, kisvártatva azon kaptam magam, hogy ismét fontolóra veszem Mr. Farraday néhány nappal korábbi lekötelező indítványát. Ugyanis eszembe jutott, hogy a javasolt autókirándulás jelentős szakmai haszonnal

járhatna; ellátogathatnék a nyugati országrészbe, s ily módon útba ejthetném Miss Kenton jelenlegi tartózkodási helyét, vagyis személyesen győződhetnék meg róla, mennyire komoly az óhaja, hogy visszatérjen régi állásába Darlington Hallban. Miss Kenton levelét, ezt hangsúlyoznom kell, jó néhányszor elolvastam, és semmi esetre sem tekinthető merő képzelődésnek, hogy tartalmazott ilyen értelmű utalásokat.

Mindazonáltal napokba telt, amíg rá tudtam szólni magam, hogy ismét szóba hozzam a dolgot Mr. Farraday előtt. Egyébként is szükségesnek tartottam, hogy a kérdés néhány aspektusát tisztázzam magamban, mielőtt továbblépnék. Például, hogy mi a helyzet a költségekkel. Hisz még ha számításba veszem munkaadóm nagylelkű ajánlatát, miszerint „állja a benzinköltséget”, az ilyesfajta utazás akkor is meglepően tetemes összeget fölemészthet, amennyiben figyelembe vesszük a szállás, étkezés és esetleges apróbb fogyasztások költségeit. Aztán felmerül a probléma, hogy miféle öltözék helyénvaló az ilyesfajta utazásnál, és vajon megéri-e a befektetés, hogy új öltözettel egészítsem ki ruhatáramat. A magaménak mondhatok jó néhány elegáns öltönyt, amelyeket nagylelkűen a saját ruhatárából ajándékozott nekem az évek során Lord Darlington, valamint számos vendég, aki megfordult a házban, és úgy találta, joggal elégedett szolgálataink színvonalával. Ezen öltönyök többsége talán túlságosan alkalmi viseletnek számít a tervezett utazás céljára, vagy manapság már kissé divatjamúlt. De azzal az öltönnyel, amelyet 1931-ben vagy '32-ben Sir Edward Blairtól kaptam – akkoriban szinte vadonatúj volt, és tökéletesen illett rám – nem vallanék szégyent estétként egyetlen fogadó társalgójában vagy éttermében sem, bárhol szálljak is meg. Megfelelő úti öltözék azonban – vagyis olyan ruházat, amelyben a volán mögött mutatkozhatom – nem volt a birtokomban, hacsak nem veszem föl azt az öltönyt, amelyet az ifjú Lord Chalmerstől kaptam a háború alatt, az ugyanis, bár méretében kétségtelenül kisebb a kelleténél, jellegében ideálisnak tekinthető. Végül úgy számítottam, hogy megtakarított pénzből minden felmerülő költséget fedezni tudok, és talán futja még egy új öltözékre is. Remélem, nem minősítik az utóbbit fölösleges hiúságnak;

egyszerűen arról van szó, hogy az ember sohasem tudhatja, mikor lesz kénytelen fölfedni, hogy Darlington Hallból jött, és fontos, hogy ilyen alkalmakkor ne valljon szégyent a megjelenésével.

Közben arra sem sajnáltam az időt, hogy alaposan áttanulmányozzam az autótérképet, továbbá Mrs. Jane Symons *Anglia csodája* című munkájának idevonatkozó kötetét is. Amennyiben netán nem ismernék Mrs. Symons könyveit – a hét kötetre rúgó sorozat mindegyik darabja a Brit Szigetek más–más vidékével foglalkozik –, szívből ajánlom ezeket. A mű a harmincas években íródott, de nagy része nyilván ma is tökéletesen használható, hiszen nem gondolnám, hogy a német bombák lényegi változásokat idéztek volna elő Anglia tájain. A helyzet az, hogy Mrs. Symons gyakran megfordult a kastélyban a háború előtt; és az igazat megvallva, a személyzet körében igen nagy népszerűségnek örvendett, ugyanis minden alkalmat megragadott, hogy elégedettségét kimutassa. Akkoriban szoktam rá, hogy a hölgy iránti csodálattól indítva minden szabad percemben tanulmányozzam műveit a könyvtárban. Emlékszem, röviddel azután, hogy Miss Kenton 1936–ban Cornwallba távozott, mivel én magam sohasem jártam az ország azon részében, gyakran forgattam Mrs. Symons művének harmadik kötetét, amely kötet Devon és Cornwall szépségeit ecseteli, s kiegészítésül fényképeket tartalmaz, valamint még azoknál is érzékletesebb művészi vázlatokat. Így sikerült bizonyos képet alkotnom arról, miféle vidéken tölti házaseveit Miss Kenton. De hát, amint említettem, ez még a harmincas években történt, amikor tudomásom szerint Mrs. Symons művei lelkes olvasókra találtak a legjobb házakban országszerte. Aztán hosszú éveken át ki se nyitottam azokat a könyveket, ám a közelmúlt szóban forgó eseményei arra készítettek, hogy a Devon– és Cornwall–kötetet ismét levegyem a polcról. Újra tüzetesen áttanulmányoztam azokat a nagyszerű leírásokat és illusztrációkat, s talán megértik, ha egyre fokozódó várakozással gondoltam a lehetőségre, hogy ezúttal magam járhatom be automobillal az országnak ezt a vidékét.

Végül úgy találtam, nincs más hátra, mint előhozakodni a dologgal Mr. Farraday előtt. Természetesen azzal is számolni kellett,

hogy két héttel korábbi javaslatom csupán múló szeszély volt, és már nem támogatja az indítvány megvalósítását. Ámbár az eltelt hónapok alatt olyan úriembernek ismertem meg, akiben nyoma sincs a legbosszantóbb munkaadói tulajdonságnak, a következetlenségnek. Semmi okom sem volt feltételezni, hogy ezúttal mérsékeltebb lelkesedéssel fogadja a javasolt autótútgondolatát, vagy netán nem ismétli meg szerfölött lekötő ajánlatát, hogy „állja a benzinköltséget”. Mindazonáltal a legnagyobb körültekintéssel kívántam eljárni a megfelelő alkalom kiválasztását illetően; mert jóllehet, mint mondtam, mi sem áll távolabb tőlem, mint következetlenséggel gyanúsítani Mr. Farradayt, azért mégsem lett volna szerencsés olyankor előhozakodni ezzel a témával, amikor a figyelmét éppen valami más köti le. Ha ilyen körülmények között elutasít, az talán nem is felelne meg tényleges elképzeléseinek az adott kérdéssel, ha azonban már elhangzott a tagadó válasz, nem volna könnyű módját ejteni, hogy az ember ismét szóba hozza a témát. Tehát rendkívül körültekintően kellett megválasztanom a pillanatot.

Végül úgy határoztam, hogy a nap legmegfelelőbb pillanata az, amikor a szalonban felszolgálom a teát. Mr. Farraday ilyenkor rendszerint épp túl van rövid délutáni sétáján, tehát ritkábban mélyed el olvasmányában vagy levelezésében, mint estefelé. Sőt, amikor belépek a teával, Mr. Farraday rendszerint még akkor is leteszi a könyvét vagy újságját, ha történetesen épp olvasott, inkább föláll, és nyújtózkodik egyet az ablak előtt, mintha szándékában állna elbeszélgetni velem.

Számításom az időpont megválasztását illetően, úgy vélem, helyénvalónak bizonyult; az események sajátos alakulása teljes egészében annak tudható be, hogy más tekintetben tévedtem. Ugyanis nem tulajdonítottam kellő jelentőséget annak a ténynek, hogy a napnak ezen órájában Mr. Farraday a könnyed, vidám csevegést kedveli. Tudván, hogy amikor beviszem a teát, valószínűleg ezúttal sem lesz másképp, mármint tegnap délután, és ismervén azt a szokását, hogy ilyenkor szívesen tréfálkozik velem, kétségtelenül jobban tettem volna, ha egyáltalán szóba sem hozom Miss Kentont. De bizonytalán önök is természetesnek tartják azt az

igyekezetemet, hogy amikor végeredményben munkaadóm nagylelkűségére apellálok, és szívességet kérek tőle, egyúttal azt is jelezni igyekszem, hogy kérésem háttérben figyelmet érdemlő szakmai megfontolások rejlenek. Ezért aztán, amikor előadtam, miért is éppen a nyugati országrészre esett a választásom, nem értem be azzal, hogy elősoroljak néhány meggyőző részletet Mrs. Symons könyvének lapjairól, hanem megdöbbenve bevallottam, hogy Darlington Hall egyik régebbi házvezetőnője azon a tájon lakik. Eredetileg nyilván ki akartam fejteni Mr. Farraday előtt, hogy így módomban lesz tájékozódni egy olyan lehetőség felől, amely ideális megoldást ígérne a jelenleg mutatkozó apróbb problémákra. Már elhangzott Miss Kenton neve, amikor egyszerre eszembe jutott, mennyire nem volna helyénvaló, ha folytatnám. Nemcsak abban nem lehettem biztos, hogy Miss Kentonnak szándékában áll-e ismét munkát vállalni a kastélyban, de Mr. Farraday-jel sem beszéltem a személyzet létszámának növeléséről azóta, hogy több mint egy évvel ezelőtt tárgyalást folytattunk a munka előkészítéséről. Ha most továbbmegyek és kifejtem elképzeléseimet Darlington Hall jövőjéről, az a legjobb esetben is elbizakodottságnak tűnik föl. Így aztán, attól tartok, némiképp elakadt a szavam, és kissé zavarba jöttem. Mr. Farraday persze rögtön tréfára vette a dolgot.

– Nahát, Stevens, nem is gondoltam volna! – nevetett rám jelentőségteljesen. – Szóval magának barátnője van! Szép dolog, ebben a korban!

Rendkívül feszélyezve éreztem magam, Lord Darlington soha nem hozta volna ilyen helyzetbe a személyzet egyetlen tagját sem. De távolról sem áll szándékomban Mr. Farradayt elítélni emiatt; hiszen ő mégiscsak amerikai úriember, és sok tekintetben más a stílusa. Nem akart ő rosszat, ilyesmiről szó sincs; de azért bizonynyal megértik, milyen kínos volt ez a helyzet számomra.

– Sose gondoltam, hogy maga ilyen szoknyabolond, Stevens – folytatta Mr. Farraday. – Ez nyilván fiatalítja az embert. De azért nem tudom, helyes-e, ha támogatom egy ilyen kétes értékű vállalkozásban.

Természetesen nem volt könnyű megállnom, hogy a leghatározottabban és késedelem nélkül meg ne cáfoljam

munkaadóm feltételezéseit, de még idejekorán beláttam, hogy ettől még inkább megjönne a kedve, vagyis csak rontanék a helyzetemen. Tehát szótlanul feszengetem, s vártam, hogy megadja az engedélyt az utazásra.

Akármilyen kínosan éreztem magam ezalatt, nem szeretnék olyan látszatot kelteni, mintha bármilyen tekintetben is elmarasztalnám Mr. Farradayt, aki korántsem szívtelen ember; minden bizonnyal egyszerűen úgy tréfálkozott velem, ahogyan az Egyesült Államokban szokás, és odaát ez kétségtelenül afféle derűs, barátságos évődésnek számít a munkaadó és a munkavállaló között. A helyzet megvilágítása céljából hangsúlyoznom kell, hogy munkaadóm ilyesfajta tréfálkozása állandó tényezője volt eszmecsereinknek az elmúlt hónapok során – jöllehet, be kell vallanom, még most sem tudom biztosan, hogyan fogadjam. Őszintén szólva, az első időkben egyszer–kétszer nagyon elcsodálkoztam némelyik megjegyzésén. Például egy ízben afelől érdeklődtem, hogy egy bizonyos úr a hitvese társaságában látogat–e el a kastélyba.

– Hát, ha igen, akkor Isten irgalmazzon nekünk – válaszolta Mr. Farraday. – De talán maga megszabadíthatna tőle bennünket, Stevens. Kivihetné az istállókhöz, Mr. Morgan tanyájára. Aztán elszórakozna vele ott a szénában. Lehet, hogy magának épp ilyen a gusztusa.

Néhány pillanatig fogalmam sem volt, miről is beszél. Aztán rájöttem, hogy ez bizonyára valami tréfa, és igyekeztem ennek megfelelően mosolyogni, bár tartok tőle, hogy arcomon maradt némi nyoma a zavarnak, hogy ne mondjam, meghökkenésnek.

De aztán hozzászóltam, hogy ne csodálkozzam Mr. Farraday ilyesfajta megjegyzésein, és illendően mosolyogtam, valahányszor úgy véltem, hogy tréfálkozó hangon szól hozzám. Ámbár sohasem tudtam biztosan, ilyenkor mit is vár tőlem. Talán jóízűen kellett volna nevetnem; esetleg tréfával válaszolnom. Az utóbbi lehetőség eléggé nyugtalanít már hónapok óta, és még mindig nem sikerült kielégítő eredményre jutnom. Mert lehetséges, hogy Amerikában a szakmai felkészültség jele, ha az alkalmazott mindig kész a tréfára. Emlékszem, Mr. Simpson, a Víg Szántóvető kocsmárosa egyszer

mondta is, hogy ha ő egy amerikai ivóban dolgozna, nem ilyen barátságos, ám udvarias hangon csevegne velünk, hanem sértegetne bennünket, főlemlegetné a hibáinkat és gyarlóságainkat, elmondana minket részeges csirkefogóknak meg más efféléknek, mert ezt várnák tőle a vendégei. És emlékszem, Mr. Rayne, aki Sir Reginald Mauvis komornyikjaként beutazta Amerikát, néhány évvel ezelőtt megjegyezte, hogy a New York-i taxisofőrök olyan hangon beszélnek az utasaikkal, amely Londonban feltétlenül összetűzéshez vezetne, vagy éppen a legközelebbi őrszobára juttatná a sofőrt.

Korántsem lehetetlen tehát, hogy munkaadóm valóban elvárná tőlem, hogy tréfálkozására hasonló hangnemben válaszoljak, és kötelességmulasztásnak tekinti, hogy ezzel adós maradok. Mint mondtam, ez komoly gondot okoz nekem. De be kell vallanom, ennek a kötelezettségnek aligha tudnék őszinte odaadással eleget tenni. Az még rendben van, hogy ezekben a változó időkben alkalmazkodik az ember, és magára vállal olyan tennivalókat is, amelyek a szó hagyományos értelmében nem tartoznak a feladatkörébe; de a tréfálkozás már egészen más dolog. Először is, honnan tudhatja biztosan az ember, hogy egy adott pillanatban valóban tréfálkozó választ akarnak-e hallani tőle? Aligha szükséges részleteznem, milyen katasztrofális helyzet állna elő, ha egy tréfás megjegyzésről kiderülne, hogy nem helyénvaló.

Nemrégiben egy alkalommal mégis összeszedtem a bátorságomat, és kísérletet tettem, hogy a kívánalmaknak megfelelően válaszoljak. Mr. Farraday reggeli kávéját szolgáltam fel éppen a reggelizőszobában, amikor munkaadóm megjegyezte:

– Remélem, nem maga hallatta azt az éktelen káromást ma reggel, Stevens!

Kitaláltam, hogy arra a két cigányra gondol, akik szokásuk szerint ócskavasért csöngettek be a kastélyba kora reggel. Történetesen aznap is sokat töprengtem, vajon nem kívánja-e meg munkaadóm, hogy tréfálkozására tréfával válaszoljak, és fölöttébb nyugtalanított, hogy esetleg rossz szemmel nézi sorozatos mulasztásaimat e téren. Ezért valami szellemes válaszon törtem a fejemet, olyan válaszon, amelyben keresve sem lehet bántó élt felfedezni, ha mégis rosszul ítéltem volna meg a helyzetet.

– Inkább fecskéknek mondanám őket, uram, nem varjaknak – jegyeztem meg egy-két pillanatnyi habozás után. – Mivel hogy vándormadarak – tettem hozzá illendően szerény mosollyal, amely nem hagyott kétséget afelől, hogy tréfának szántam a mondottakat, ugyanis nem szerettem volna, ha Mr. Farraday tévesen értelmezett tapintatból elfojtja spontán derűlségét.

Ő azonban épp hogy fölpillantott.

– Mit mondott, Stevens? – kérdezte.

Csak ekkor jutott eszembe, hogy tréfás megjegyzésemet aligha méltányolhatja az, aki nem tudja, hogy cigányok jártak erre. Így viszont nem láttam módot arra, hogy a tréfát tovább szőjem; az igazat megvallva, elhatároztam, hogy véget vetek a dolognak, ezért úgy tettem, mintha eszembe ötlött volna valami sürgős elintéznivaló, és elnézést kérve távoztam, Mr. Farraday pedig némiképp értetlenül nézett utánam.

Vagyis korántsem ígérkeztek gyümölcsözőnek az újfajta kötelezettségek teljesítését célzó erőfeszítéseim; olyannyira nem, hogy be kell vallanom, fel is hagytam velük. Ám nem tudok szabadulni az érzéstől, hogy Mr. Farraday elégedetlen azzal, ahogyan tréfákozását fogadom. Sőt, az utóbbi időben talán éppen azért évődik velem egyre többet, mert értésemre akarja adni, hogy tőlem is elvárja ezt a hangot. Akárhogy is, a cigányokra vonatkozó tréfás megjegyzés óta több ilyen szellemes válasz nem jutott eszembe kellő időben.

Az efféle problémák már csak azért is egyre több fejtörést okoznak manapság, mert az embernek nem áll módjában nézeteit egyeztetni a kollégákkal, és ilyen módon megszilárdítani álláspontját, mint régen. Még nem is olyan hosszú idővel ezelőtt, ha az ember a kötelezettségeit illetően valamilyen kérdésben nem látott világosan, megnyugtatta a tudat, hogy rövidesen a kastélyba érkezik gazdája kíséretében egyik vagy másik kollégája, akinek a véleményét tiszteletben tartja, és bőségesen lesz rá alkalom, hogy megvitassák az ügyet. És természetesen Lord Darlington idejében, amikor a hölgyek és urak gyakran napokig ott tartózkodtak a kastélyban, arra is mód nyílt, hogy a látogatóba érkező kollégákkal jó kapcsolat alakuljon ki. Bízvást állíthatom, hogy azokban a mozgalmas

napokban a személyzeti társalgó kandallója előtt néha Anglia legkiválóbb szakemberei gyűltek össze éjszakába nyúló eszmecserekre. És hadd mondjam el, hogy ha egy ilyen estén önök ellátogattak volna a személyzeti társalgóba, nem kicsinyes pletykákat hallottak volna, hanem komoly vitákat azokról a nagy horderejű kérdésekről, amelyek munkaadóinkat is foglalkoztatták odafönt, vagy azokról a jelentős eseményekről, amelyekről az újságokból értesültünk; és természetesen, ahogy kollégák szokták, ha összegyűlnek, bármi legyen is a hivatásuk, mi is meghánytuk-vetettük tevékenységünk minden aspektusát. Magától értetődően időnként adódtak komoly nézetkülönbségek, de az esetek nagy részében a kölcsönös tisztelet jellemezte a légkört. Talán pontosabb képet kapnak ezekről az estékről, ha elmondom, hogy gyakori vendég volt Mr. Harry Graham, Sir James Chambers komornyikja, valamint Mr. John Donalds, Mr. Sydney Dickenson inasa. Más, talán kevésbé előkelő személyiségek pedig színes egyéniségükkel tették emlékezetessé minden látogatásukat; például Mr. John Campbell főkomornyikja, Mr. Wilkinson, aki közismerten remekül értett hozzá, hogy hazánk vezető úriembereit utánozza; vagy az Easterly-kastélyból Mr. Davidson, aki szenvedélyes vitakészségével néha éppannyira megriasztotta az idegeneket, mint amennyire közvetlen kedvességével megnyerte őket máskor; vagy Mr. John Henry Peters inasa, Mr. Herman, akinek szélsőséges nézetei mellett senki sem mehetett el szó nélkül, de jellegzetes hahotája és yorkshire-i szívélyessége miatt mégis barátsággal viseltetett iránta mindenki. És folytathatnám. Abban az időben a mi szakmánkat őszinte kollegialitás jellemezte, bármekkorák voltak köztünk a nézetkülönbségek. Ugyanabból a fából faragtak mindannyiunkat, hogy így fejezzem ki magam. Nem úgy, mint mostanában, hiszen manapság, ha nagy néha egyáltalán kíséri valamelyik vendégünket egy-egy alkalmazott, akkor az minden bizonnyal valami kezdő a szakmában, aki másról sem beszél, csak a labdarúgásról, és szívesebben tölti az estéit a Víg Szántóvetőben, vagy mostanság, úgy látom, még inkább a Csillag fogadóban, mint a személyzeti társalgó kandallója mellett.

Az imént említettem Mr. Grahamet, Sir James Chambers komornyikját. Igazság szerint vagy két hónappal ezelőtt nagy örömmre szolgált, hogy arról értesültem, Sir James ide készül Darlington Hallba. Nemcsak azért tekintetem nagy várakozással a látogatás elébe, mert manapság ritkaságszámba mennek a Lord Darlington idejéből ismert vendégek – hiszen Mr. Farraday természetesen egészen más körökben mozog, mint annak idején őlordsgága –, hanem azért is, mert számítottam arra, hogy Mr. Graham elkíséri Sir Jamest, mint régen, így kikérhetem majd a véleményét a tréfálkozás ügyében. Annál nagyobb volt a meglepetésem és csalódásom, amikor egy nappal a látogatás előtt megtudtam, hogy Sir James egyedül érkezik. Mi több, Sir James látogatása során arról is értesültem, hogy Mr. Graham már nem áll Sir James szolgálatában; és az igazat megvallva, Sir James már egyáltalán nem tart állandó személyzetet. Szerettem volna kideríteni, mi történt Mr. Grahammal, mert bár nem voltunk közeli ismeretségben, merem állítani, hogy jól megértettük egymást, ha nagy néha találkoztunk. Végül azonban nem kínálkozott megfelelő alkalom, hogy szert tegyek erre az értesülésre. Be kell vallanom, igencsak csalódott voltam, mert szívesen megbeszéltem volna vele a tréfálkozás kérdését.

Ám hadd térjek vissza eredeti tárgyamhoz. Mint mondtam, kénytelen voltam perceken át zavartan álldogálni a szalonban tegnap délután, és Mr. Farraday évődését hallgatni. Szokás szerint valamelyest elmosolyodtam – legalább azt jelezvén, hogy magam is osztozom a jókedvében –, s vártam, hogy kiderüljön, megadja-e az engedélyt az útra. Amint eredetileg is számítottam rá, rövid késedelem után nagylelkűen megadta, sőt, olyan kedves volt, hogy bőkezű ajánlatáról sem feledkezett meg, miszerint „állja a benzinköltséget”, és ezt lekötelezően meg is ismételte.

Így hát immár semmi akadályja sincs annak, hogy beüljek a volán mögé, és elinduljak a nyugati ország részbe. Természetesen írnom kell Miss Kentonnak, hogy értesítsem: meglehet, arra járok; valamint az öltözékemet illetően is intézkednem kell. És marad néhány tisztázandó kérdés arra vonatkozóan, milyen teendők adódnak a

házban távollétem folyamányaként. De végeredményben úgy látom, nincs semmiféle érdemleges akadálya, hogy nekivágjak az útnak.

ELSŐ NAP – ESTE SALISBURY

Ma este itt vagyok hát, Salisbury városának egyik vendégfogadóijában. Vagyis eltelt utazásom első napja, és végeredményben azt kell mondanom, elégedett vagyok. Reggel csaknem egy órával később indultam útnak, mint ahogy terveztem, holott már jóval nyolc óra előtt végeztem a csomagolással, és beraktam a Fordba minden szükséges holmit. Mivel azonban Mrs. Clements és a lányok szintén eltávoztak egy hétre, feltehetőleg nagyon is tudatában voltam annak, hogy ha most kiteszem a lábam, Darlington Hall üresen marad, valószínűleg ebben az évszázadban először – vagy talán fennállása óta először. Különös érzés volt, és talán ez magyarázza, hogy olyan sokáig halogattam az indulást, számtalanszor körbejártam a házat, és még egyszer ellenőriztem, rendben van-e minden.

Nem könnyű szavakba foglalni, mit éreztem, amikor végre útnak indultam. Az első húsz percben, mondhatom, semmiféle izgalom vagy várakozás nem lett úrrá rajtam. Kétségtelenül azért nem, mert hiába távolodtam el egyre jobban a kastélytól, még mindig olyan vidéken jártam, amelyet legalább futólag ismertem. Mármost nekem mindig az volt a benyomásom, hogy igen keveset utaztam, hiszen a kastélyban adódó munkaköri feladataim helyhez kötöttek, de azért az idők folyamán az embert számos helyre elszólítják különféle szakmai kötelezettségei, és a jelek szerint sokkal jobban megismertem a környéket, mint gondoltam volna. Ugyanis, mint mondtam, ahogy Berkshire határa felé vitt az automobil a napsütésben, egyre azon ámultam, milyen ismerős a táj.

De végül csak felismerhetetlenné vált a vidék, és akkor tudtam, hogy most már messzebb járok, mint eddig bármikor. Hallottam olyanoktól, akik már kihajóztak a nyílt tengerre, milyen az a pillanat, amikor a föld eltűnik a láthatáron. Úgy vélem, a lelkesedéssel vegyes szorongás, amelyet a szóban forgó élménnyel kapcsolatban oly gyakorta emlegetnek, hasonlíthat ahhoz az érzéshez, mely úrrá

lett rajtam, amikor ismeretlenné vált körülöttem a táj. Akkor történt, amikor egy kanyar után hegyi úton találtam magam. Érzékeltem baloldalon a meredek lejtőt, bár látni nem láttam, mert az utat sűrű lombú fák és bokrok szegélyezték. Akkor átfutott rajtam az érzés, hogy most aztán igazán magam mögött hagytam Darlington Hallt, és be kell vallanom, kissé megriadtam – annál is inkább, mert mintha nem tudtam volna biztosan, jó úton járok-e, nem száguldok-e rossz irányba, valami elhagyott vidékre. Csak futó benyomás volt, de azért lelassítottam. És mi tagadás, hiába nyugtattam meg magam, hogy a helyes úton járok, úgy éreztem, meg kell állnom egy pillanatra és fölmérem a helyzetet.

Elhatároztam, hogy kiszállok a kocsiból, és járok egyet, így is tettem, és csak ekkor fogtam fel igazán, milyen magasra jutottam. Az út egyik oldalán alacsony fákkal és sűrű bozóttal benőtt hegyoldal emelkedett meredeken, a másikon pedig a lombok közt megpillantottam a távoli vidéket.

Azt hiszem, elsétáltam egy kicsit az út mentén, és fürkésztem, honnan láthatnék a lombok közt többet a tájból, amikor a hátam mögött fölcsendült egy hang. Mindaddig természetesen azt hittem, egyedül vagyok, hát kissé meglepetten fordultam hátra. Valamivel följebb, az út túlsó oldalán gyalogösvény futott meredeken a hegyoldalnak és tűnt el a sűrű bozóttal. Ahol pedig az ösvény az útba torkollt, egy nagy kövön sovány, ősz hajú, posztósapkás férfi üldögélt és pipázott. Újra odakiabált nekem, és bár nem nagyon értettem, mit mond, láttam, hogy azt akarja, menjek oda hozzá. Az első pillanatban csavargónak néztem, de aztán ráébredtem, hogy csak valami helybéli fickó, aki kijött friss levegőt szívni meg sütkérezni a nyári napon, és nem láttam okát, hogy megtagadjam a kívánságát.

– Azon töröm a fejemet, uram – mondta, amikor a közelébe értem –, hogy vajon mennyit bír a lába.

– Tessék?

– Mert ahhoz jó lábak kellene, meg jó tüdő, hogy oda följusson az ember – mutatott fölfelé a gyalogösvényen. – Nálam bizony mind a kettő hibádzik, hát jobb, ha itt maradok. Volnék csak jobb erőben,

odafönt ülnék, istenemre! Van ott egy jó kis hely, paddal, mindennel. Annál szebb kilátást aztán nem talál egész Angliában.

– Ha igaz, amit mond – jegyeztem meg –, azt hiszem, inkább lent maradok. Hosszabb autóútra vállalkoztam, amelynek során remélhetőleg számos pompás kilátásban lesz módom gyönyörködni. Nem volna helyénvaló, ha a legszebbet meglátnám, amikor még épp csak, hogy elindultam.

Úgy látszik, a fickó nem sokat értett az egészből, mert megismételte:

– Ennél szebb kilátást egész Angliában nem talál. De én mondom magának, ahhoz jó lábak kellene és jó tüdő. Látom, uram, a korához képest derekasan bírja magát – tette hozzá. – Azt mondom, magának gyerekjáték fölmászni. Hiszen, ha jó napom van, még nekem is sikerül.

Fölnéztem a meredek ösvényre, amely elég nehezen járhatónak látszott.

– Én mondom magának, uram, megbánja, ha nem megy föl. Aztán meg sose tudhatja az ember. Még egy–két év, és talán már késő lesz – nevette el magát otrombán. – Jobb, ha fölmegegy, amíg még bír.

Most jut eszembe, hogy ezt talán csak humoros értelemben mondta az az ember, vagyis hogy tréfálkozott. De akkor, be kell vallanom, határozottan sértőnek találtam a megjegyzését, és talán éppen azért vágtam neki az ösvénynek, hogy megmutassam, milyen ostobaságokat beszél.

Akárhogy is, most már örülök, hogy fölmentem. Igaz, eléggé megerőltető séta volt – jóllehet, bizvást állíthatom, nekem nem okozott komoly gondot – fölkapaszkodni a kanyargós ösvényen vagy kétszáz lépést a meredek hegyoldalon. Végül egy kis tisztásra értem, kétségtelenül erről beszélt az a fickó. A tisztáson egy pad várta az embert, és csakugyan lenyűgöző kilátás a környező vidékre.

Lényegében a távolba futó, hullámzó mezőket láttam. Enyhe emelkedők és lejtők követték egymást, s a szántóföldeket sövények meg fák szegélyezték. Egyik–másik távoli mezőn apró pontok fehérlettek, gondolom, birkák. Jobb oldalt, szinte már a láthatáron, mintha egy templom szögletes tornyát lehetett volna kivenni.

Mi tagadás, jó érzés volt odafent állni, ahol az embert körülfogták a nyár hangjai, és arcán érezhette a könnyű szelet. És azt hiszem, ekkor, mialatt ebben a kilátásban gyönyörködtem, éreztem úgy magam első ízben, ahogy az ilyen utazáson szokás. Mert csak ekkor fogott el az előttem álló napok megannyi érdekesnek ígérkező élményével kapcsolatos örömteli várakozás. És mindez csak megszilárdította elhatározásomat, hogy feltétlenül a végére járok utam egyetlen szakmai vonatkozású céljának, mármint a Miss Kentont és a jelenlegi munkaköri beosztást illető problémának.

Mindez még délelőtt történt. Estére pedig itt találok magam, ebben a kényelmes vendégfogadóban, nem messze Salisbury központjától. Azt hiszem, meglehetősen szerény szállás, de nagyon tiszta, és az én igényeimnek tökéletesen megfelel. A tulajdonosnő negyven év körüli asszony; a jelek szerint igen előkelő vendégnek tekint, ami Mr. Farraday automobiljának és választékos öltözetemnek tudható be. Még délután – úgy fél négy körül értem Salisburybe –, amikor bejegyeztem a nyilvántartó könyvbe lakcímemet: Darlington Hall, láttam, hogy kissé nyugtalanul pillant rám, mint aki attól tart, hogy a magamfajta úriember, lévén a Ritz meg a Dorchester szállóhoz szokva, tüstént kiviharzik az ő fogadójából, amint a szobát meglátja. Közölte, hogy rendelkezésemre áll a kétágyas utcai szoba, de természetesen csak egyágyas árat számít fel.

Aztán fölkísért a szóban forgó szobába, ahová éppen besütött a nap, és megélelnkítette a virágmintás tapéta színeit. Két szép nagy ablak nézett az utcára, és két ágy állt a helyiségben. Mikor a fürdőszoba után érdeklődtem, az asszony közölte, hogy a szemközti ajtó oda vezet, de meleg vízzel csak vacsora után szolgálhatnak. Kértem egy kanna teát, és amikor a tulajdonosnő kiment, alaposabban szemügyre vettem a szobámat. Mindkét ágy kifogástalanul tiszta és rendes volt. A sarokban a mosdó ugyancsak. Az ablakból a túloldali pékségre lehetett látni, melynek kirakatában sokféle sütemény díszelgett, továbbá egy gyógyszerháza meg egy borbélyüzletre. Messzebből odalátszott egy görbe hátú híd, azon át vezetett az út ki a mezőkre. Hogy felfrissüljek, megmostam a

kezemet meg az arcomat, aztán helyet foglaltam az egyik ablak mellett a kemény támlájú széken, és vártam a teát.

Azt hiszem, nem sokkal négy óra után lehetett, amikor elhagytam a fogadót, és kimerészkedtem Salisbury utcáira. A széles, levegős utcák kellemesen tágasnak mutatják a várost, s korántsem volt megerőltető órákig sétálni a simogató, langyos napsütésben. Azonfelül számtalan örömteli meglepetésre bukkantam; egyszer pompás, ódon favázas épületek sorára, máskor pedig egy–egy apró kőhídra valamelyik kis patak fölött, hisz jó néhány fut át a városon. És természetesen nem mulasztottam el megtekinteni a gyönyörű katedrális, amelyet Mrs. Symons olyan elismeréssel méltat könyve lapjain. Ezt a fenséges épületet könnyűszerrel megtaláltam, minthogy magasba szökő tornya Salisbury bármely pontjáról látható. Az igazat megvallva, aznap este, útban visszafelé a fogadóba, jó néhányszor hátranéztem és minduntalan megcsodáltam a látványt, ahogy a nap lebukik a fenséges torony mögött.

Mindazonáltal most, este, a szobám csöndjében azt tapasztalom, hogy utazásom első napjából nem elsősorban a salisburyi székesegyház maradt meg bennem, és nem is a város egyik vagy másik elbűvölő részlete, hanem az a csodálatos látvány, amely délelőtt tárult a szemem elé: a hullámzó, távolba nyúló angol táj. Mármost én készséggel elhiszem, hogy másutt akadnak látványosabb tájak. Magam is láttam a lexikonokban, valamint a *National Geographic* magazin lapjain lélegzetelállító fényképeket a különböző világrészek látványosságairól; fenséges szakadékokról és vízesésekről, vad szépségű hegyekről. Természetesen sohasem volt részem abban a szerencsében, hogy a saját szememmel láthattam volna ilyesmit, mindazonáltal ki merem jelenteni: az angol táj szépsége teljében – ahogyan ma délelőtt láttam – olyasmivel bír, ami más nemzetek tájaiból, bármilyen drámainak mutatkoznak is első pillantásra, szükségszerűen hiányzik. Azt hiszem, olyan tulajdonság ez, amely az angol vidéket minden tárgyilagos szemlélő előtt a világ legmegnyugtatóbb tájának mutatja, és ezt a tulajdonságot talán úgy lehet legjobban összefoglalni, hogy igazi „nagyág” rejlik benne. Mert semmi kétség, amikor ma délelőtt ott álltam a kiszögellésen a magasban, és néztem az előttem elterülő tájat, az a ritka, de

semmivel össze nem téveszthető érzés fogott el, hogy íme, az igazi nagyság közelébe jutottam. Nagy–Britanniának nevezzük a hazánkat, és ezt némelyek talán kissé szerénytelen gesztusnak tartják. De merem állítani, hogy hazánk tájai már önmagukban is kellőképpen indokolnák e magasztos jelző használatát.

De hát miben is áll ez a „nagyság” valójában? Pontosan miben mutatkozik meg? Tisztában vagyok vele, hogy ezt a kérdést csak nálam jóval bölcsebb ember tudná megválaszolni, de ha mégis találgatásra kényszerülnék, azt mondanám, talán éppen a szembeszökő drámaiság vagy látványosság *hiányában* különbözik a mi tájaink szépsége minden mástól. Az embert átjárja e szépség nyugalma, visszafogottsága. Mintha ez a föld jól tudná, milyen szép, milyen nagy, és nem szorulna rá, hogy világgá kürtölje. Hozzá képest mindazok a látványosságok, amelyeket Afrika vagy Amerika kínál, bármily nyilvánvalóan megragadok, a tárgyilagos néző szemében, ebben biztos vagyok, alábbvalónak bizonyulnának, éppen illetlen hivalkodásuk okán.

Ez a kérdés rokonságot mutat azzal a problémával, amelyről igen sok szakmai vitát folytattunk az évek során: mi teszi az igazán „nagy” főkomornyikot. Emlékszem, hány hosszú órát töltöttünk épületes vitákkal e témáról késő este a személyzeti társalgó kandallója mellett. Minden bizonnal észrevették, nem azt mondtam, hogy „ki” az igazán nagy főkomornyik, hanem hogy „mi” teszi azzá; hiszen azt illetően tulajdonképpen sosem volt komoly vita, hogy személy szerint kik szolgálnak mintául a mi nemzedékünknek. Nevezetesen az olyan személyiségek, mint Mr. Marshall a Charleville–kastélyból vagy Mr. Lane Bridewoodból. Ha már volt részük abban a megtiszteltetésben, hogy ilyen emberekkel találkozhattak, kétségtelenül önök is tisztában vannak vele, mely tulajdonságokra gondolok most. De kétségkívül megértik azt is, miért mondom, hogy korántsem könnyű ezt a tulajdonságot pontosan meghatározni.

Mellesleg, ha jobban meggondolom, nem felel meg tökéletesen a valóságnak, hogy arról nem folyt vita, *kik* az igazán nagy főkomornyikok. Úgy kellett volna fogalmaznom, hogy nem volt komoly vita azok között a valamirevaló szakemberek között, akiknek

az ítélete egyáltalán számításba vehető az ilyen kérdésekben. Természetesen Darlington Hall személyzeti társalgójában, mint minden személyzeti társalgóban, igen különböző értelmi színvonalú és megfigyelőkészségű alkalmazottak fordultak meg, és nem egy esetre emlékszem, amikor alig tudtam megállni szó nélkül, hogy némelyik alkalmazott – sajnálattal kell bevallanom, köztük néha a saját beosztottaim – nem győz magasztalni olyasfajta személyeket, mint, mondjuk, Mr. Jack Neighbours.

Nekem semmi kifogásom Mr. Jack Neighbours ellen, aki, úgy értesültem, sajnálatos módon odaveszett a háborúban. Csupán azért hozom szóba, mert jellegzetes eset volt az övé. A harmincas évek közepén két vagy három éven át mintha másról sem beszéltek volna a személyzeti társalgókban országszerte, csak ő róla. Amint mondtam, a látogatóba érkező alkalmazottak Darlington Hallba is egyre–másra hozták a legújabb híreket Mr. Neighbours sikereiről, s az olyanoknak, mint jómagam és Mr. Graham, osztoznunk kellett abban a kiábrándító élményben, hogy róla szóló anekdotákkal traktálnak bennünket. És a legkiábrándítóbb az volt az egészben, ahogy az egyébként jóra való alkalmazottak bámulattal csóválták a fejüket ezeknek a történeteknek a hallatán: „Nahát, ennek a Mr. Neighbours–nek aztán nincs párja!”

Mármost én nem kétlem, hogy Mr. Neighbours kitűnő szervezőképességgel bírt; értesültem róla, hogy jó néhány nagyszabású összejövetelet bonyolított le látványos sikerrel. De soha egyetlen pillanatra sem jutott még csak a közelébe sem annak, hogy igazán nagy főkomornyik legyen. Ezt már akkor megmondhattam volna önöknek, amikor hírneve tetőfokán állt, mint ahogy megjósolhattam volna bukását is, néhány röpke évnyi tündöklés után.

Hányszor látta az ember, hogy némelyik főkomornyikról, akit egyik nap még nemzedéke díszre, virágaként emlegettek, egy–két év alatt napnál világosabban kiderült, hogy korántsem az! Az alkalmazottak pedig, akik annak idején nem győzték eléggé magasztalni őt, ekkor már úgy el vannak foglalva egy újabb kedvenc tömjénezésével, hogy nem marad idejük elgondolkozni ítélőképességük fogyatékoságain. Az ilyen személyzeti társalgói

fecsegések tárgya mindig olyan főkomornyik, aki egyik pillanatról a másikra tett szert hírnévre annak révén, hogy kiemelkedő jelentőségű kastély személyzetének élére került, és némi sikerrel bonyolított le egy-két nagyszabású társasági eseményt. Akkor aztán a személyzeti társalgókban megindul a szóbeszéd, hogy ez vagy az a fontos személyiség megkereste, vagy hogy a legelőkelőbb házak versengenek szolgálataiért, és kirívóan magas fizetést ajánlanak neki. Aztán pár év sem kell hozzá, s mi történik? A nap hőjét elmarasztalják valamilyen súlyos baklövésért, vagy egyéb okból esik ki munkaadói kegyeiből, távoznia kell a kastélyból, ahol olyan nagy hírnévre tett szert, és többé nem hallani róla. Ezenközben a pletykálkodók megint találnak valami újoncot, akit tömjénezhetnek. Tapasztalataim szerint az inasok a legrosszabbak, mert általában alig várják, hogy a főkomornyikságig vigyék. Ők hajtogatják a legmakacsabbul, hogy erről vagy arról kell példát venni, és szajkózzák minduntalan hősük állítólagos kinyilatkoztatásait szakmai kérdésekben.

Másrészt természetesen, és ezt sietek leszögezni, sok inasnak álmában sem jutna eszébe ilyen oktalanság; akad köztük biztos ítéletű szakember is szép számmal. Amikor két vagy három ilyen ember összejött a személyzeti társalgóban – olyan formátumú kollégákra gondolok, mint, mondjuk, Mr. Graham, akivel most, úgy látszik, sajnálatos módon elvesztettem a kapcsolatot –, nos, olyankor fölöttébb gondolatébresztő és épületes eszmecserékre került sor, hivatásunk megannyi aspektusát illetően. Igazság szerint az ilyen estéket manapság a legkedvesebb emlékeim közé számítom azokból az időkből.

De hadd térjek vissza az igazán lényegi problémára, melyet oly nagy élvezettel vitattunk meg, ha esténként nem zavart a tudatlanok fecsegése, akik mit sem értettek szakmánk lényegéből; jelesül ahhoz a kérdéshez, hogy *mi* teszi az igazán nagy főkomornyikot.

Legjobb tudomásom szerint bármilyen nagyszámú eszmecserét folytattunk erről a kérdéstről az évek folyamán, nem sok kísérlet történt a szakmán belül a válasz hivatalos megfogalmazására. Más példát nem is tudnék felhozni, mint a Hayes Társaság kísérletét,

hogyan lefektesse tagfelvételi kritériumait. Önök talán nem is tudnak a Hayes Társaságról, hisz manapság kevés szó esik róla. A húszas években és a harmincas évek elején azonban komoly befolyást gyakorolt Londonban és Dél–Angliában. Az igazat megvallva, sokan úgy érezték, hogy túlságosan nagy hatalomra tett szert, és egyáltalán nem bánták, amikor kényszerűségből feloszlott, azt hiszem, 1932–ben vagy ‘33–ban.

A Hayes Társaság kinyilvánította, hogy kizárólag a „legkiválóbb” főkomornyikokat fogadja tagjai sorába. A befolyást és tekintélyt, amelyre az idők folyamán szert tett, annak köszönhetette, hogy más, tisztavirág–életű társaságokkal ellentétben ők mindig igen kevés tagot vettek fel, ami hitelt adott kinyilvánított szándékuknak. A taglétszám állítólag soha nem emelkedett harminc fölé, és többnyire kilenc–tíz főre korlátozódott. Ez a tény, valamint az, hogy a Hayes Társaság elég keveset árult el magáról, egy időre titokzatosságot kölcsönzött nekik, és biztosította, hogy ha nagy ritkán állást foglaltak egy–egy szakmai problémát illetően, azt mindenki úgy fogadta, mint a kőbe vésett örök igazságot.

De akadt egy kérdés, amelyben a Társaság jó ideig nem mutatkozott hajlandónak az állásfoglalásra, mégpedig a saját tagfelvételi kritériumainak kérdése. Egyre nagyobb nyomás nehezedett rá, hogy e kritériumokat nyilvánossá tegye, és az *Urasági Inasok Lapjában* közreadott egész sor levélre válaszolva a Társaság végül nagy nehezen elismerte: a tagság előfeltétele, hogy „a jelölt előkelő háztartáshoz tartozzék”. „Jóllehet magától értetődik – folytatta a Társaság –, hogy ez önmagában korántsem elegendő minden kíváncsi kielégítéséhez.” Ezenkívül félreérthetetlenül kinyilvánították, hogy a Társaság az üzletemberek és „újjgazdagok” házáit nem tekinti „előkelő” házaknak, és véleményem szerint éppen ez a divatjamúlt gondolkodás rombolta le döntő mértékben a Társaság esélyeit arra, hogy komoly befolyásra tegyen szert a szakmai kérdések döntőbírájaként. Az *Urasági Inasok Lapjában* közzétett további levelekre válaszolva a Társaság azzal indokolta álláspontját, hogy jóllehet elfogadja azoknak a levélíróknak a véleményét, akik szerint fölöttébb rátermett komornyikokat találhatnak az üzletemberek házaiban is, „abból a feltételezésből kell

kiindulnunk, hogy az ilyen személyek szolgálataira belátható időn belül igényt tartanak majd a *valóban* előkelő hölgyek és urak”. Nem tehetünk mást, érvelt a Társaság, mint hogy a „valóban előkelő hölgyek és urak” ítéletét tartjuk szem előtt, különben „magunkévá tehetnénk akár a bolsevik Oroszország illemszabályait is”. Ez további vitát váltott ki, és a levelek egyre nagyobb nyomást gyakoroltak a Társaságra, hogy fejtse ki bővebben tagfelvételi kritériumait. Végül megjelent a lapban egy rövid levelük, amely szerint – ezt most igyekszem szó szerint idézni – „a döntő kritérium az, hogy a jelölt minden körülmények között helyzetének megfelelő méltósággal viselkedjék. Nem felelhet meg a kívánalmaknak egyetlen jelölt sem, bármilyen kiváló eredményekkel dicsekedhet is egyébként, ha e tekintetben kívánnivalót hagy.”

Jóllehet nem lelkesedem a Hayes Társaságért, meggyőződésem szerint legalábbis ez az állásfoglalása jelentős alapigazságra épült. Ha fontolóra vesszük azokat a személyeket, akik mindannyiunk véleménye szerint valóban „nagy” főkomornyikok, ha fontolóra vesszük mondjuk Mr. Marshall vagy Mr. Lane személyiségét, véleményem szerint éppen az a tulajdonság különbözteti meg őket a pusztán csak ügyes szakemberektől, amelyet legjobban a „méltóság” szóval ragadhatnánk meg.

Ez természetesen már elvezet bennünket az újabb kérdéshez, nevezetesen ahhoz, hogy miben áll a „méltóság”? És éppen erről a problémáról folytattuk a legérdekfeszítőbb eszmecseréket Mr. Grahammal meg a hozzá hasonlókkal. Mr. Graham mindig arra az álláspontra helyezkedett, hogy a „méltóság” olyasmi, mint a női szépség, s ilyesformán nincs értelme kísérletet tenni az elemzésére. Nekem viszont az volt a véleményem, hogy ez a párhuzam némiképp kisebbíti a Mr. Marshallhoz hasonló személyiségek „méltóságának” értékét. Sőt, továbbmegyek, én főképp azt vettem Mr. Graham analógiája ellen, hogy ezt a „méltóságot” olyan megvilágításba helyezi, mintha a természet szeszélye folytán mondhatná magáénak az ember, és akinek nem veleszületett adottsága, az éppúgy hiába törekedne rá, mint ahogy hiába erőlködik egy csúnya nő, hogy megszépüljön. Mármost én készséggel elfogadom, hogy a főkomornyikok legnagyobb részének

végül is be kell látnia: híjával van a szükséges képességnek, ez a „méltóság” mégis olyasmi, amire az ember elszántan törekedhet egész pályafutása során. A Mr. Marshallhoz hasonló, igazán „nagy” főkomornyikok, akikben megvan, minden bizonnyal sokévi önképzés és tapasztalatgyűjtés során tettek szert rá. Tehát az én véleményem szerint Mr. Grahamé szakmai szempontból defetista álláspont.

De bármilyen szkeptikus volt Mr. Graham, emlékszem, hány hosszú estén át próbáltuk szavakba foglalni, miben is áll ez a „méltóság”. Soha nem sikerült egyetértésre jutnunk, de a magam részéről elmondhatom, hogy ezeknek az eszmecseréknek a során meglehetősen szilárd elképzeléseim alakultak ki a kérdésben, és ezek mellett végeredményben kitarítottam mind a mai napig. Ha megengedik, szeretném megkísérelni, hogy itt összefoglaljam, véleményem szerint miben áll ez a „méltóság”.

Feltételezhetően önök sem vitatják, hogy Mr. Marshall a Charleville–kastélyból, illetve Mr. Lane Bridewoodból a közelmúlt két nagy főkomornyikja volt. Talán még arról is meg lehetne győzni önöket, hogy ebbe a szűk körbe tartozik Mr. Henderson is a Branbury–kastélyból. Azt azonban minden bizonnyal merő elfogultságnak minősítik, ha kijelentem, hogy apám sok tekintetben szintén közéjük sorolható, és hogy mindig az ő pályafutásának elemzése révén igyekeztem meghatározni a „méltóság” fogalmát. Nekem azonban szilárd meggyőződésem, hogy pályája csúcsán a Loughborough–kastélyban apám ennek a „méltóságnak” a tökéletes megtestesítője volt.

Tudatában vagyok annak, hogy ha az ember elfogulatlanul szemléli a kérdést, el kell ismernie: apám híjával volt számos olyan tulajdonságnak, amelyet az ember rendes körülmények között elvárna egy igazán nagy főkomornyiktól. Én azonban azt mondom erre, hogy ezek a hiányzó tulajdonságok pusztán felszínes külsőségek, kétségkívül látványosak, mint a tortán a cukormáz, de nem tartoznak a lényeghez. Olyasmire gondolok, mint a választékos beszédmodor vagy a széles körű tájékozottság mindenféle témákban, például a solymászatot vagy a gőték párosodását illetően. Efféle érdemekkel apám nem dicsekedhetett. Arról sem szabad megfeledkeznünk, hogy ő egy korábbi nemzedékhez

tartozott, és olyankor kezdte pályáját, amikor az ilyesfajta képességeket egy komornyik esetében még illendőnek sem tartották, nemhogy kívánatosnak. A választékos beszédmodor és a széles körű ismeretek kultusza mintha inkább a mi nemzedékünk idején kapott volna erőre, méghozzá a jelek szerint Mr. Marshall példája nyomán, a nála kisebb képességű emberek ugyanis, amikor a példáját akarták követni, összetévesztették a felszínt a lényeggel. Véleményem szerint a mi nemzedékünk túlságosan nagy jelentőséget tulajdonított a „körítésnek”; isten tudja, mennyi időt és energiát áldoztak rá, hogy a választékos beszédmodort gyakorolják, hány hosszú órán át bújták a lexikonokat és a „Tegye próbára tudását” köteteit, holott ez alatt az idő alatt inkább a szakma alapismereteit kellett volna elsajátítaniuk.

Bár óvakodnunk kell attól, hogy megpróbáljuk áthárítani a felelősséget, amely végtére kizárólag bennünket terhel, azt meg kell mondanunk, hogy bizonyos munkaadók maguk is hozzájárultak az ilyesfajta tendenciák érvényesüléséhez. Nem szívesen mondok ilyesmit, de számos jel mutat arra, hogy a közelmúltban jó néhány kastély hajlamos volt áldatlan versengésbe bocsátkozni, köztük a legelőkelőbbek is, és nem állották „kérkedni” a főkomornyik ilyesfajta látszólagos érdemeivel. Számtalan esetről hallottam, amikor a főkomornyikot, mint egy csepűragó majmát, közszemlére tették a díszes vendégsereg előtt. Még arra is akadt példa, s ennek magam is szemtanúja voltam, hogy a kastély vendégeinek bevett szokása lett behívatni a főkomornyikot, és olyasfajta kérdéseket intézni hozzá találomra, mint hogy, mondjuk, ebben vagy abban az évben ki nyerte az epsomi derbyt, akár a varietében a mindentudó emberhez.

Apám, mint mondtam, még ahhoz a nemzedékhez tartozott, amely szerencsére mentes volt szakmai értékrendünk ilyesfajta zavaraitól. És fenntartom azt az álláspontomat, hogy jóllehet beszédmodora és általános ismereteinek tára kevésbé volt látványos, nemcsak hogy a kisujjában volt a személyzet irányításához szükséges minden lehetséges tudás, hanem élete virágában megvolt benne az a bizonyos „helyzetének megfelelő méltóság” is, amint azt a Hayes Társaság megfogalmazta. Ha tehát

megpróbálom szavakba önteni, véleményem szerint minek köszönhette kiválóságát apám, ennek révén kifejezem azt is, mi az elképzelésem a szóban forgó „méltóság” lényegéről.

Apámnak volt egy története, amelyet előszeretettel mondott el újra meg újra az évek során. Emlékszem, hányszor hallottam gyerekkoromban, amikor előadta a látogatóknak, s később is, amikor a felügyelete alatt inasként elkezdtem a pályafutásomat. Emlékszem, akkor is elmondta, amikor először tértem haza látogatóba az első olyan helyről, ahol már főkomornyikként szolgáltam, bizonyos Mr. és Mrs. Muggeridge meglehetősen szerény házánál az oxfordshire–beli Allshotban. A történet szemmel láthatólag sokat jelentett apámnak. Az ő nemzedéke nem szokott úgy hozzá az elemzésekhez és okfejtésekhez, mint a miénk, s azt hiszem, amikor ezt a történetet újra meg újra elbeszélte, olyan közel jutott hivatása kritikai elemzéséhez, amennyire az egyáltalán lehetséges volt. Ilyen értelemben a történet apám gondolkodásmódjának lényegét világítja meg.

A dolog minden jel szerint valóban megesett, méghozzá egy főkomornyikkal, aki munkaadójával Indiába utazott, és ott sokévi működése során ugyanolyan magas követelményeket támasztott a bennszülött személyzettel szemben, mint amelyeneket Angliában megszokott. Egy délután a főkomornyik bement az ebédlőbe, hogy ellenőrizze, minden rendben van–e a vacsorához, s azt látta, hogy az ebédlőasztal alatt egy tigris hever. A főkomornyik csöndben távozott az ebédlőből, gondosan becsukva az ajtót maga mögött, és nyugodtan átment a szalonba, ahol ura jó néhány vendég társaságában teázott. Ott udvarias köhintéssel hívta fel magára a figyelmet, majd az úr fülébe súgta: „Elnézését kérem, uram, de a jelek szerint tigris van az ebédlőben. Megengedi, hogy használjam a tizenkét kaliberest?”

S a legenda szerint néhány perc múlva a házigazda és vendégei három puskalövést hallottak. Mikor röviddel ez után a főkomornyik megjelent a szalonban, hogy teletöltse a teáskannákat, munkaadója megkérdezte, minden rendben van–e.

– Köszönöm kérdését, uram, tökéletesen – hangzott a válasz. – A vacsorát a szokásos időben szolgáljuk fel, és örömmel

közölhetem, addigra az iménti eseménynek semmiféle látható nyoma nem marad.

Ezt a félmondatot – „addigra az iménti eseménynek semmiféle látható nyoma nem marad” – apám mindig nevetve és tiszteletteljes fejcsoválással ismételte meg. Azt mondta, nem tudja, hogy hívták a főkomornyikot, és nem találkozott senkivel, aki személyesen ismerte volna, ahhoz azonban makacsul ragaszkodott, hogy az eset szóról szóra így történt. De hát amúgy sem az a fontos, igaz-e a történet vagy sem; hanem az a kérdés, hogy mit árul el apám eszményeiről. Mert ha visszatekintek a pályafutására, ma már látom: egész életében arra törekedett, hogy valamilyen módon *azonossá váljon* ennek a történetnek a főkomornyikjával. És véleményem szerint pályája csúcsán apám elérte kitűzött célját. Jóllehet biztos vagyok abban, hogy soha nem nyílt alkalma egy tigrissel szembenézni az ebédlőasztal alatt, ha végiggondolom mindazt, amit tudok és hallottam róla, eszembe jut egy-két eset, amikor nagyon is bebizonyította, hogy bővében van annak a tulajdonságnak, melyet története főkomornyikjában olyannyira megcsodált.

Az egyik esetet Mr. David Charlestól hallottam, a Charles és Redding Társaság résztulajdonosától, aki Lord Darlington idejében többször vendégeskedett Darlington Hallban. Egy este, amikor én láttam el körülötte az inasi teendőket, Mr. Charles elmondta, hogy néhány évvel korábban találkozott apámmal a Loughborough-kastélyban, Mr. John Silvers, a gyáripáros házában, ahol apám pályája csúcsán tizenöt évig szolgált. Azóta sem tudta elfelejteni apámat, mondotta Mr. Charles, olyasmi történt a látogatása során.

Az egyik délután Mr. Charles, bármennyire szégyelli és sajnálja már a dolgot, megfélekedezett magáról, és két másik vendéggel együtt alaposan felöntött a garatra – az urakat egyszerűen Mr. Smithnek és Mr. Jonesnak fogom nevezni, mert bizonyos körökben feltehetőleg még mindig emlékeznek rájuk. Már vagy egy órája italoztak, amikor a két úr elhatározta, hogy délutáni sétakocsizásra indul a környékbeli falvakba – az idő tájt az automobil még újdonságszámba ment. Rávették Mr. Charlest, hogy tartson velük, és mivel a sofőr épp szabadnapos volt, apám gépkocsivezetői szolgálatait vették igénybe.

Ahogy útra keltek, Mr. Smith és Mr. Jones, jóllehet mindketten középkorú úriemberek voltak, úgy viselkedett, akár két vásott iskolásfiú, alpári dalokat énekeltek, és még alpárabb megjegyzéseket tettek mindenre, amit az ablakból láttak. Azután a szóban forgó urak fölfedeztek a helyi térképen három környékbeli falut, amelyeket Morphynak, Saltashnak és Brigoonnak hívtak. Mármost abban nem vagyok teljességgel biztos, hogy pontosan így hívták őket, de az kétségtelen, hogy a három faluról Mr. Smithnek és Mr. Jonesnak eszébe jutott a Murphy és Saltman meg Brigid, a macska című kabarétréfa, amelyről talán már önök is hallottak. Amint ezt a különös véletlent fölfedezték, az urak föltették magukban, hogy ellátogatnak a három szóban forgó faluba – mintegy tisztelgésképpen a kabaré művészei előtt. Mr. Charles szerint apám annak rendje és módja szerint elvitte őket az egyik faluba, és már kis híján behajtottak a másodikba, amikor vagy Mr. Smith vagy Mr. Jones észrevette, hogy Brigoonba értek, vagyis nem a második, hanem a harmadik névhez. Felháborodottan követelték, hogy apám haladéktalanul forduljon vissza, és „a helyes sorrendben” járja végig a falvakat. Ez az adott esetben annyit jelentett, hogy tetemes útszakaszon kellett visszamenni, de apám, biztosított Mr. Charles, úgy vette tudomásul az urak óhaját, mintha az a világ legtermészetesebb dolga volna, és a továbbiakban is minden tekintetben kifogástalan udvariassággal viselkedett.

Mr. Smith és Mr. Jones figyelme azonban ekkor apámra terelődött, és mivel kétségtelenül beleuntak a kinti tájba, a továbbiakban azzal szórakoztak, hogy fennhangon korántsem hízelgő megjegyzéseket fűztek apám „tévedéséhez”. Mr. Charles csodálkozva jegyezte meg, hogy apám viselkedése a legcsekélyebb feszélyezettségről vagy neheztelésről sem árulkodott, nyugodtan vezette tovább az automobilt, olyan arccal, amelyen tökéletes egyensúlyban volt a személyes méltóság és a készséges szívéllyesség. Ám gondoskodás történt arról, hogy ez a béketűrés ne legyen hosszantartó. Mert amikor a két úriember belefáradt abba, hogy apám hátához vagdosson sértéseket, rátértek a házigazda személyére – vagyis apám munkaadójára, Mr. John Silversre. Egyre alpárabb és alantasabb megjegyzések hangzottak el, úgyhogy Mr.

Charles – legalábbis saját bevallása szerint – végül nem állhatta tovább, és közbeszólt, hogy az ilyesfajta beszéd nem méltó úriemberekhez.

Olyan energikusan szálltak szembe vele, hogy Mr. Charles most már nem egyszerűen attól tartott, hogy ráterelődik az urak figyelve, hanem egyenesen attól, hogy netán bántalmazták is. Ekkor azonban, miután egy különlegesen gyalázatos sértéssel illették munkaadóját, apám váratlanul megállította a kocsit. És ami ezután történt, az hagyott olyan kitörölhetetlen nyomot Mr. Charles emlékezetében.

Kinyílt az autó hátsó ajtaja, apám ott állt néhány lépésnyire a járműtől, és rezzenéstelen tekintettel nézett a kocsik belsejébe. Mr. Charles beszámolója szerint mintha mindhárom utast egy emberként nyűgözte volna le apám fizikai megjelenése. Valóban, mintegy százkilencven centiméter magas volt, és arckifejezését megnyugtatónak látta ugyan az ember, ha tudta, milyen készségesen igyekszik a szolgálatára állni, más helyzetekben azonban rendkívül vészjóslónak találhatta. Mr. Charles szerint apámon nem látszott, hogy haragudna. Egyszerűen kinyitotta az ajtót. Följük magasodó alakja mindazonáltal oly megsemmisítően rendreutasító s egyúttal kikezdhetetlen volt, hogy Mr. Charles két ittas útitársa szemlátomást összehúzta magát, akár a kisfiúk, ha almalopáson éri őket a gazda.

Apám tovább állt ott, nem szólt egy szót sem, csak fogta a nyitott ajtót.

– Nem megyünk tovább? – kérdezte végül Mr. Smith vagy Mr. Jones.

Apám nem felelt, csak állt szó nélkül, sem azt nem mondta, hogy szálljanak ki, sem azt nem közölte, hogy mit kíván vagy mi a szándéka. Nagyon jól el tudom képzelni, milyen lehetett azon a napon a jármű ajtajának keretében, ahogy sötét, szigorú alakjától megváltozott még a szelíd hertfordshire-i táj is. Ezek, mondta Mr. Charles, furcsamód megsemmisítő pillanatok voltak, melyeknek során még őt magát is elfogta a bűntudat, holott a megelőző eseményekben nem vett részt. A csöndnek mintha sosem akart

volna vége szakadni. Végül Mr. Smith vagy Mr. Jones elszánta magát.

– Azt hiszem, kicsit elvetettük a súlykot – motyogta. – Többé nem fordul elő.

Apám egy másodpercig még latolgatta a dolgot, aztán finoman becsukta az ajtót, visszaült a kormánykerékhez, és folytatta a három falut érintő utat – amely utat, biztosított Mr. Charles, a továbbiakban csaknem tökéletes csendben tettek meg.

Most hogy felidéztem ezt az eseményt, eszembe jut apám pályafutásának még egy epizódja, amely az idő tájt történhetett, és talán még meggyőzőbben mutatja személyiségének ezt a különleges vonását. Hozzá tartozik a történethez, hogy ketten voltunk testvérek, és hogy a bátyám, Leonard elesett a dél–afrikai háborúban, amikor én még kisfiú voltam. Apámat természetesen mélyen lesújtotta ez a veszteség; ráadásul azt a vigaszt, amely ilyen esetekben valamelyest enyhíteni szokta egy apa gyászát – vagyis a tudatot, hogy fia hősi halált halt a királyért és a hazáért –, ezúttal nagymértékben elhomályosította, hogy bátyám egy minősíthetetlenül botrányos hadműveletben esett el. Nemcsak az a hír járta, hogy a hadmozdulat angolokhoz merőben méltatlan támadás volt búr polgári települések ellen, hanem arra is kétségbevonhatatlan bizonyítékok merültek föl, hogy a legegységesebb katonai óvintézkedéseket is figyelmen kívül hagyó, felelőtlen parancsokat kaptak, úgyhogy az áldozatok – köztük a bátyám is – teljesen fölöslegesen haltak meg. Tekintettel arra, amit a továbbiakban elmondandó vagyok, nem volna helyes, ha pontosabban meghatároznám a hadműveletet, bár bizonyosan kitalálják, melyikről van szó, ha azt mondom, hogy a maga idején komoly felháborodást váltott ki, és jelentős része volt abban, hogy a háborús konfliktus egésze olyan ellentmondásos fogadtatásra talált. Többen szorgalmazták az illetékes tábornok elmozdítását, sőt haditörvényszék elé állítását, de a hadsereg az illető védelmére kelt, és megengedték, hogy befejezze a hadjáratot. Az már nem ennyire köztudomású, hogy amikor a dél–afrikai konfliktus lezárult, a szóban forgó tisztet feltűnés nélkül nyugállományba helyezték. Ő pedig az üzleti életben helyezkedett el, és dél–afrikai szállítmányozással

foglalkozott. Mindezt azért mondom el, mert a konfliktus után vagy tíz évvel, vagyis amikor a gyász sebei még alig hegedtek be, Mr. John Silvers behívatta apámat a dolgozószobájába, és közölte velem, hogy ez a személy – akit egyszerűen „a tábornok”-nak fogok nevezni – a kastélyba érkezik néhány napos látogatásra, mert részt vesz azon az estélyen, amelynek során apám munkaadója egy jövedelmező üzleti tranzakció alapjait kívánta lefektetni. Mr. Silvers azonban tudta, mit jelenthet ez a látogatás apámnak, és azért hívta, hogy felajánljon neki néhány nap szabadságot a tábornok ott-tartózkodásának idejére.

Apám természetesen mélységes utálattal viseltetett a tábornok iránt; ám azzal is tisztában volt, hogy munkaadója üzleti céljainak megvalósulása az adott pillanatban azon állhatott vagy bukhatott, hogy jól sikerül-e az estély, amelynek lebonyolítása korántsem volt gyerekjáték, hiszen vagy tizennyolc vendéget hívtak meg. Apám tehát olyasmit válaszolt, hogy Mr. Silvers nagy hálára kötelezte, amiért így figyelembe vette az érzelmeit, de semmi oka aggodalomra az estély lebonyolítását és a kiszolgálás színvonalát illetően.

Mint később bebizonyosodott, apámnak az előre láthatónál is súlyosabb megpróbáltatásokat kellett kiállnia. Először is, ha netán arra számított, hogy a személyes találkozás a tábornokkal esetleg valamelyes tiszteletet vagy együttérzést ébreszt benne, és némiképp csökkenti majd ellenséges érzelmeit, ez hiú reménynek bizonyult. A tábornok terebélyes, visszataszító, otromba modorú ember volt, akinek előadásmódját az jellemezte, hogy a témák igen széles körében alkalmazott katonai hasonlatokat. Az is súlyosbította a dolgot, hogy az úriember nem hozta magával a komornyikját, az illető ugyanis megbetegedett. Ez kényes helyzetet idézett elő, hiszen még egy vendég érkezett komornyik nélkül, így felmerült a kérdés, hogy melyik vendég mellett teljesítsen szolgálatot a főkomornyik, és melyik mellett az inas. Apám, átlátva munkaadója helyzetét, haladéktalanul felajánlotta, hogy vállalja a tábornok kiszolgálását, így négy teljes napon át volt kénytelen elviselni annak az embernek a közvetlen közelségét, akit szíve mélyéből gyűlölt. Közben a tábornok, akinek sejtelve sem volt apám érzelmeiről, minden alkalmat megragadott, hogy katonai sikereivel dicsekedjék – ahogy

már azt a hadseregbeli urak szokták szobájuk meg–hittségében a komornyikjuk előtt. És apám olyan kitűnően elrejtette érzelmeit, olyannyira hivatása magaslatán állt, hogy a tábornok távozáskor gratulált Mr. John Silversnek a kitűnő főkomornyikjához, és elismerését szokatlanul magas összegű borralalóval is kifejezte – amelyet apám nem vett át munkaadójától, hanem késedelem nélkül megkérte őt, hogy adományozza jótékony célra.

Remélem, önök is egyetértenek velem abban, hogy pályafutásának itt felidézett epizódjaiban – mindkettőnek utánajártam, és hitelesnek tartom őket – apám nem egyszerűen kifejezte, hanem szinte meg is testesítette azt, amit a Hayes Társaság a „helyzetének megfelelő méltóság”–nak nevez. Ha az ember összehasonlítja apám viselkedését az ilyen pillanatokban a Mr. Jack Neighbours–féle személyek mégoly látványos mutatványaival, azt hiszem, kezdi átlátni, mi is különbözteti meg valójában az igazán „nagy” főkomornyikot az egyszerűen ügyestől. És így talán jobban megértjük, miért kedvelte apám olyan nagyon azt a történetet a főkomornyikról, akinek szeme sem rebbent, amikor tigrist talált az ebédlőasztal alatt; apám ösztönösen ráérezett, hogy ebben a történetben valahol ott rejlik az igazi „méltóság” lényege. És szeretném mindjárt leszögezni: a „méltóság” alapvetően nem más, mint a főkomornyiknak az a képessége, hogy sohase vetközzön ki hivatásbeli mivoltából. A kisebb formátumú főkomornyik az első kihívásra megtagadja hivatásbeli lényét a magánemberiért. Az ilyen személyeknek a főkomornyikság csak olyan, mint valami szerep egy vígjátékban: elég egy kis lökés, jelentéktelen botlás, és már le is hullik az álarc, előbukkan a színész. Az igazi nagy főkomornyikot az teszi, hogy hivatásbeli személyiségével tökéletesen azonosul; semmiféle külső esemény nem zökkentheti ki, legyen az bármilyen váratlan, ijesztő vagy bosszantó. Úgy viseli a hivatását, akár a finom úriember az öltönyét: nem engedi, hogy az útonálló vagy a körülmények mások szeme láttára tépjék le róla; akkor, és csak akkor veti le, amikor ő akarja, méghozzá csakis a legteljesebb magányban. Amint mondtam, ez „méltóság” dolga.

Hallani néha, hogy igazi főkomornyikot csak Angliában talál az ember. Másutt csupán szolgák vannak, akárhogy hívják is őket.

Hajlok rá, hogy osztozzam ebben a meggyőződésben. Odaát a kontinensen az emberek nem alkalmasak főkomornyiknak, mert természetüknél fogva képtelenek arra az önfegyelemre, amely az angoloknak sajátjuk. A kontinensen élő emberek – és rendszerint a kelták is, ebben nyilván egyetértenek velem – általában nem tudják fegyelmezni magukat az erős érzelmi felindulás pillanataiban, így a hivatással járó hűvös fölényt csak a legkevésbé megpróbáló helyzetekben tudják megőrizni. Ha szabad visszatérnem az iménti hasonlathoz – elnézést a nyers megfogalmazásért –, olyanok, mint az az ember, aki a legcsekélyebb kihívásra letépi öltönyét, ingét, és üvöltve rohángál. Vagyis az ilyen személyek híjával vannak a valódi „méltóságnak”. Mi, angolok, e tekintetben fölülmúljuk a külföldieket, és ennek köszönhető, hogy ha az ember igazán nagy főkomornyikra gondol, az feltétlenül, szinte a dolog természetéből fakadóan angol lesz.

Természetesen önök is mondhatják, amit Mr. Graham mondott, ahányszor csak kifejtettem ezeket a nézeteimet a kandalló melletti élvezetes eszmecsereink során; hogy ha ez volna a helyzet, akkor senkiről sem tudhatnánk, hogy igazán nagy főkomornyik-e, amíg nem láttuk komoly válsághelyzetben. Valójában azonban az olyan embereket, mint Mr. Marshall vagy Mr. Lane mindannyian nagy formátumú személyiségeknek tartjuk, holott legtöbbször nem mondhatjuk el magunkról, hogy módunkban állt volna ilyen körülmények között megfigyelni őket. El kell ismernem, van abban némi igazság, amit Mr. Graham állít, én mégis azt mondom, hogy ha az ember már ennyi időt eltöltött ebben a szakmában, ösztönösen meg tudja ítélni, mennyire azonosul valaki a hivatásával, még akkor is, ha nem látta igazán megpróbáló körülmények között a kollégáját. Ami azt illeti, ha az embernek olyan szerencséje van, hogy igazán nagy főkomornyikkal találkozik, egyáltalán nem érez készletet, hogy valamiféle „próbának” vesse alá, hiszen el sem tud képzelni olyan helyzetet, amely megingathatná ezt a szemlátomást rendíthetetlen hivatásbeli biztonságot. Igazság szerint biztosra veszem, hogy efféle felismerés hatolt át még az alkohol sűrű ködén is, hogy apám utasait megszegyenült hallgatásra készítse azon a sok évvel ezelőtti vasárnap délutánon. Úgy vagyunk az ilyen

emberekkel, akár az angol tájjal, ha teljes szépségében mutatkozik meg, akárcsak ma délelőtt énelőttem: amikor szembe kerülünk vele, egyszerűen *tudjuk*, hogy igazi nagysággal van dolgunk.

Mindig lesznek olyanok, akik szerint reménytelen vállalkozás az igazi nagyságot ily módon elemezgetni. „Azt tudja az ember, ha valakiben megvan, és azt is, ha nincs – zárta le mindig a vitát Mr. Graham. – Ezen túl nincs mit mondani a dolgról.” De én azt mondom, e tekintetben nem szabad ilyen kishitűnek lennünk. Mindannyian tartozunk a hivatásunknak azzal, hogy komolyan elgondolkozzunk ezekről a dolgokról, mert csak így törekedhetünk arra, hogy az igazi „méltóságot” kiérleljük magunkban.

MÁSODIK NAP – REGGEL SALISBURY

Idegen helyen sosem tudtam jól aludni; most is fölébredtem már vagy egy órája, rövid, nyugtalan szendergés után. Sötét volt még, s mivel tudtam, hogy egész nap a volánnál kell ülnöm, megpróbáltam újra elaludni. De hiába. Mikor végül rászántam magam, hogy fölkeljek, még mindig olyan sötét volt, hogy föl kellett kapcsolnom a villanylámpát, csak úgy tudtam megborotválni a sarokban a mosdónál. Mikor azonban végeztem, s megint eloltottam a lámpát, láttam, hogy a függöny résén már behatol a hajnali fény.

El is húztam a függönyt, alig egy perce, de odakint még épphogy derengett, és valami páraféle homályosította el a kilátást a szemközti péküzletre és gyógyszertárra. Amint aztán végignéztem az utcán, el az ívelt hátú kis hídig, láttam is, hogy a folyóról fölszálló párában egészen eltűnik az egyik pillér. Egy lélek sem járt az utcán, s egy hang sem hallatszott, legfeljebb valami kalapálás visszhangzott a távolból, és az egyik hátsó szobában köhögött néha valaki. A szálloda tulajdonosnője még nem jár–kel a házban, tehát aligha ad reggelit korábban, mint ahogy ígérte, azaz fél nyolckor.

Ezekben a csöndes, nyugodt percekben, amíg várom, hogy fölébredjen a világ körülöttem, gondolatban ismét végigfutok Miss Kenton levelének néhány részletén. Egyébként már meg kellett volna magyaráznom, miért is nevezem őt mindig „Miss Kenton”–nak, holott igazság szerint már húsz éve „Mrs. Benn”. Mivel azonban én csak leány korában ismertem közelről, és nem is láttam, mióta elment a nyugati tengerpartra „Mrs. Benn”–nek, talán megbocsátják nekem azt az illetlenséget, hogy azon a néven emlegetem, amelyen megismertem, és amelyen magamban mindig is hívtam annyi éven át. A levele aztán újabb okot adott rá, hogy továbbra is „Miss Kenton”–nak nevezem magamban, mert sajnálatos módon minden jel arra mutat, hogy a házassága már nem tart sokáig. A levél részletekkel nem szolgál, ilyesmit nem is várna az ember, azt viszont félreérthetetlenül leszögezi Miss Kenton, hogy ezúttal ténylegesen

elköltözött Mr. Benn helstoni házából, és jelenleg egy ismerősénél lakik a Little Compton nevű közeli faluban.

Igazán nagyon szomorú, hogy a házassága rosszul végződött. Minden bizonnyal bánja már azokat a réges–rég elhatározásokat, amelyek most, amikor már benne jár a korban, így kiszolgáltatják a magánynak és reménytelenségnek. Könnyű belátni, hogy ilyen körülmények közt mennyire megnyugtató a gondolat, hogy visszatérhet Darlington Hallba. Igaz, a levélben sehol nem mondja ki határozottan, hogy szeretne visszatérni; de egyértelműen utal rá számtalan részlet hangulata, a bennük rejlő mélységes nosztalgia a Darlington Hallban töltött napok után. Azt természetesen nem várhatja Miss Kenton, hogy ha most visszatér, azzal meg nem történtté teheti az elvesztegetett éveket, és ha találkozunk, az első dolgom lesz, hogy ezt világossá tegyem előtte. Elmondom majd, hogy változnak az idők, s az a világ, amelyben népes személyzet hajtotta végre az ember utasításait, talán már vissza sem tér a mi életünkben. De hát Miss Kenton intelligens nő, és mindezt nyilván úgyszólván tudja. Az igazat megvallva, tulajdonképpen nem látom be, miért ne kínálna neki valódi vigaszt az a kilátás, hogy visszatérhet Darlington Hallba, és ott várhatja ki munkás éveinek végét, miután eddigi életét olyannyira meghatározta a tudat, hogy eltékozolta az idejét.

Ami pedig a saját szakmai szempontjaimat illeti, napnál világosabb, hogy Miss Kenton még ennyi év kihagyás után is tökéletes megoldást jelentene Darlington Hall összes pillanatnyilag felmerülő problémájára. Igazság szerint talán túlzás is „problémáknak” minősíteni ezeket. Hiszen végeredményben csupa jelentéktelen kis tévedésről van szó a részemről, és most éppen annak a módzatait keresem, hogy elébe vágjak minden esetleg felmerülő „problémának”. Mi tagadás, eleinte ezek a jelentéktelen tévedések is nyugtalanítottak kissé, de amikor némi idő elteltével a helyükre tettem őket, és megállapítottam, hogy egyszerűen a munkaerőhiány tünetei, többé nem sokat foglalkoztam velük. Miss Kenton érkezése pedig, mint mondtam, egyszer s mindenkorra véget vet majd az efféléknek.

De térjünk vissza a levelére. Helyenként bizonyos csüggedtséget árul el a helyzet jelenlegi alakulása miatt – és ez meglehetősen nyugtalanító. Az egyik mondatot így kezdi: „Bár fogalmam sincs, hogyan tölthetném el értelmesen, ami még hátravan az életemből...” Másutt pedig ezt írja: „Hátralévő napjaimat sivárnak és üresnek látom.” De a levél nagy részének hangja, mint mondottam, nosztalgikus. Egy helyen például így ír:

„Erről az esetről eszembe jut Alice White. Emlékszik még rá? Őszintén szólva, nem hinném, hogy elfelejtette. Nekem még mindig a fülemben csengenek azok a jellegzetes, tövel–hegygel összedobált mondatai. Vajon mi lett vele, ön tud róla?”

Az igazat megvallva, nem tudok, bár mi tagadás, mindig földerültem, ha eszembe jutott az a lehetetlen kis szobalány, aki a végén az egyik leghűségesebb emberünknek bizonyult. Levele másik részében így ír Miss Kenton:

„Mennyire szerettem a kilátást a második emeleti hálósobákból a pázsitra meg a távoli dombokra! Még mindig olyan szép? Nyári estéken különös varázsa volt annak a tájnak, és bevallom, sok értékes percet fecséreltem el azzal, hogy valamelyik ablaknál ácsorogtam, és gyönyörködtem benne.” Aztán még hozzáteszi:

„Bocsásson meg, ha fájdalmas ez az emlék. De sosem felejttem el, amikor együtt néztük az édesapját, ahogy a nyári lak előtt föl–alá járkál, és fürkészi a földet, mintha valami kincset érő ékszert keresne, amit ott veszített el.”

Sosem gondoltam volna, hogy ez a több mint harminc év előtti esemény éppúgy megmaradt Miss Kentonban, mint bennem. Ami azt illeti, egy olyan nyári estén történhetett ez is, mert nagyon jól emlékszem, hogy éppen fölértem a második emeleti lépcsőfordulóhoz, előttem narancsszín foltokat rajzolt a folyosó félhomályába a lemenő nap, ahogy kiszűrődött a hálósobák félig nyitott ajtaján. S amint elmentem a hálósobák mellett, az egyik ajtón át láttam, hogy Miss Kenton alakja rajzolódik ki az ablak háttérében. – Mr. Stevens, legyen szíves, egy pillanatra – szólta ki halkán, megfordulva. Amint beléptem, visszafordult az ablak felé. Odalent a pázsitra vetődött a nyárfák árnyéka. Jobbra tőlünk a gyepernyhe lejtővel futott fel a teraszos részre, ahol a nyári lak állt; s ott

járkált apám fel-alá, lassan és töprengve – amint Miss Kenton kitűnően megfogalmazta, éppen úgy, „mintha valami kincset érő ékszert keresne, amit ott veszített el”. ‘

Jó oka van annak, hogy ez az emlék így megmaradt bennem, mint önök is látni fogják. Sőt, ha jobban meggondolom, talán nem is csoda, hogy Miss Kenton sem tudta elfelejteni, ha figyelembe vesszük, hogyan alakult a kapcsolata apámmal röviddel azután, hogy megérkezett Darlington Hallba.

Miss Kenton és apám nagyjából egy időben jöttek a kastélyba – nevezetesen 1922 tavaszán –, annak folyományaképpen, hogy egyszerre kellett megválnunk a korábbi házvezetónőtől és a komornyiktól. Méghozzá azon okból, hogy a két szóban forgó személy házasságra lépett, és otthagya a szakmát. Az ilyesfajta kapcsolatok véleményem szerint mindig is komolyan veszélyeztetik a zökkenőmentes munkát. Azóta is számos beosztottamat veszítettem el hasonló körülmények között. Persze a szobalányoktól meg az inasoktól nem is várhat mást az ember, és minden valamirevaló főkomornyik számol a lehetőséggel; a személyzet magasabb köreiből azonban az effajta házasságkötések rendkívül bomlasztóan hatnak a munkára. Természetesen, ha a személyzet két tagja történetesen egymásba szeret, és elhatározzák, hogy házasságra lépnek, ezt bárdolatlanul volna a szemükre vetni; én csupán az olyan személyek viselkedését ítélem el, akik híjával vannak a valódi hivatástudatnak – ez főképp a házvezetők esetében gyakori –, és csak újabb kalandok reményében cserélgetik a munkahelyeiket. Az ilyesfajta személy megmételyezi a szakmát.

Hadd szögezzem le rögtön, hogy amikor ezt mondom, egyáltalán nem Miss Kentonra gondolok. Igaz, végül ő is megvált tőlünk, és férjhez ment, azt azonban meg kell adni, hogy amíg házvezetőnként mellettem dolgozott, addig maradéktalan odaadással végezte munkáját, és soha nem hagyta, hogy bármi is elterelje a figyelmét.

De elkalandoztam. Ott tartottam tehát, hogy egy időben kellett házvezetőnő és komornyik után néznünk, és az előbbi munkakört Miss Kentonnal töltöttük be, aki, emlékszem, szokatlanul elismerő

ajánlólevelekkel jelentkezett. Történetesen ez idő tájt ért véget apám kitüntető megbízatása a Loughborough–kastélyban – munkaadója, Mr. John Silvers elhalálása folytán –, és némiképp bizonytalanok voltak a lehetőségei további munkáját és lakóhelyét illetően. Bár természetesen még mindig a legkiválóbb munkaerők közé tartozott, már hetvenes éveiben járt, és köszvénytől meg más betegségektől szenvedett. Következésképp nem volt biztosra vehető, hogy megfelelőek a kilátásai a fiatalabb nemzedékhez tartozó, magas szakmai képzettségű főkomornyikjelöltekkel szemben. Ennek figyelembevételével ésszerű megoldásnak látszott, ha felkérem apámat, hogy állítsa Darlington Hall szolgálatába gazdag tapasztalatait és kitűnő képességeit.

Úgy emlékszem, röviddel apám és Miss Kenton munkába állása után történt, hogy egy reggel a tálalóban ültem az asztalomnál, és az elszámolásokat néztem át, amikor kopogtatás hallatszott. Emlékszem, kissé meg is lepődtem, amikor Miss Kenton választ sem várva kinyitotta az ajtót, és belépett. Nagy váza virág volt a kezében.

– Gondoltam, Mr. Stevens – szólt rám mosolyogva –, ezek a virágok majd kicsit felvidítják a szobáját.

– Parancsol, Miss Kenton?

– Rossz nézni, milyen sötét és hideg van itt önnél, Mr. Stevens, pedig odakint gyönyörűen süt a nap. Ezek a virágok majd legalább hoznak ide egy kis életet.

– Igazán kedves öntől, Miss Kenton.

– Kár, hogy nem jön be több világosság. A falak meg talán még nyirkosak is, nemde, Mr. Stevens?

– Azt hiszem, Miss Kenton, az csak lecsapódás. – Megint elmerültem a számlákban.

Letette elém az asztalra a vázát, aztán ismét körülnézett.

– Ha kívánja, Mr. Stevens, hozok még.

– Méltányolom a kedvességét, Miss Kenton. Csakhogy ez a szoba munkahely. Jobb szeretem, ha semmi sem tereli el a figyelmemet.

– De hát miért kell ilyen kopár és rideg szobában dolgoznia, Mr. Stevens?

– Nekem eddig tökéletesen megfelelt így, ahogy van, Miss Kenton, bár igazán méltányolom a gondoskodását. Ami azt illeti, ha már bejött, szeretnék valamit megbeszélni önnel.

– Parancsoljon, Mr. Stevens.

– Csupán egy apróság, Miss Kenton. Tegnap, amikor elmentem a konyha mellett, hallottam, hogy maga egy William nevű személyhez szól.

– Valóban, Mr. Stevens?

– Az igazat megvallva, Miss Kenton, több ízben is fültanúja voltam, hogy ön valakit „William”-nek szólít. Megkérdezhetném, ki volt az?

– Gondolom, Mr. Stevens, az ön édesapja. Tudomásom szerint nincs több William a házban.

– Igazán érthető tévedés – mosolyodtam el. – Megkérhetném, Miss Kenton, hogy a jövőben szólítsa apámat „Mr. Stevens”-nek? Ha pedig egy harmadik személy előtt tesz róla említést, talán szívesebben nevezi „idősebb Mr. Stevens”-nek, hogy megkülönböztesse tőlem. Előre is köszönöm, Miss Kenton. – S ezzel visszafordultam a papírjaimhoz. De meglepetésemre Miss Kenton nem távozott.

– Bocsásson meg, Mr. Stevens – szólalt meg néhány pillanatnyi szünet után.

– Parancsoljon, Miss Kenton.

– Sajnos, nem egészen értem önt. Megszoktam, hogy a rangban alattam állókat keresztnéven szólítom, és nem látom be, miért kellene ebben a házban változtatnom ezen.

– Érthető tévedés, Miss Kenton. Ha azonban egy pillanatra elgondolkozik a dolgon, minden bizonnyal be fogja látni, milyen kevésbé helyénvaló, ha egy önhöz hasonló személy lekezelően bánt olyasvalakivel, mint apám.

– Még mindig nem értem, mire céloz, Mr. Stevens. Azt mondja, egy hozzám hasonló személy, de hát tudomásom szerint én itt házvezetőnő vagyok, az ön édesapja pedig inas.

– Beosztását tekintve természetesen inas, amint ön mondja. De nem is értem, hogyan kerülhette el az ön figyelmét, hogy valójában több ennél. Sokkal több.

– Semmi kétség, rendkívül figyelmetlen voltam, Mr. Stevens, de csak azt vettem észre, hogy az ön édesapja rátermett inas, és ennek megfelelően szoltam hozzá. Amit kétségtelenül nagyon sértőnek találhatott egy magamfajta személytől.

– Miss Kenton, az ön hangjából érezni, hogy egyszerűen nem figyelt oda apámra. Különbén magától értetődőnek találná, hogy az ön korában és helyzetében lévő személy nem szólíthatja őt „William”-nek.

– Lehet, hogy nem régóta vagyok házvezetőnő, Mr. Stevens, de biztosíthatom, hogy ez alatt a rövid idő alatt képességeim már számos elismerő megjegyzést váltottak ki.

– Egy pillanatra sem vonom kétségbe az ön szakértelmét, Miss Kenton. De százféle jelből is észrevehette volna, hogy apám jelentékeny személyiség, akitől lenne mit tanulnia, ha kicsivel jobban odafigyelne rá.

– Igazán lekötelez a jó tanácsaival, Mr. Stevens. Kérem, árulja el, miféle csodálatos dolgokat tanulhatnék, ha kellőképpen odafigyelnék az édesapjára?

– Azt hittem, ezt mindenki látja, akinek szeme van, Miss Kenton.

– De abban már megállapodtunk, ugyebár, hogy az én képességeim e tekintetben rendkívül korlátozottak.

– Miss Kenton, ha úgy gondolja, hogy ennyi idős korára már nincs mit tanulnia, akkor sohasem fog hivatásának azokra a magaslataira jutni, amelyekre képességei alkalmassá tennék. Például hadd hívjam fel a figyelmét, hogy még mindig sokszor nem tudja, minek hol a helye.

Ez mintha némiképp kifogta volna a szelet a vitorlájából. Egy pillanatra szemmel láthatólag zavarba jött.

– Az első napokban voltak kisebb zökkenők – mondta aztán –, de hát ez természetes.

– Na, látja, Miss Kenton. Ha jobban odafigyelt volna, észreveszi, hogy apám, aki egy héttel később lépett be, mint ön, mindennek pontosan tudja a helyét, méghozzá szinte az első pillanattól fogva.

Úgy láttam, Miss Kenton elgondolkozik a dolgon, aztán kissé dacosan így válaszolt:

– Semmi kétség, az idősebb Mr. Stevens remekül érti a dolgát, de biztosítom önt, Mr. Stevens, hogy én is az enyémet. A jövőben nem fogom elfelejteni, hogy az édesapját a teljes nevén szólítsam. És most kérem, bocsásson meg.

Ez után a szóváltás után Miss Kenton többé nem akarta virágokkal díszíteni a szobámat, és egyébként is örömmel láttam, hogy imponáló gyorsasággal illeszkedik be. Az is nyilvánvaló volt, hogy rendkívül komolyan veszi házvezetőnői feladatait, és fiatal kora dacára láthatólag könnyűszerrel vívta ki beosztottai tiszteletét.

Azt is észrevettem, hogy a továbbiakban valóban „Mr. Stevens”-nek szólította apámat. Egy délután azonban, mintegy két héttel a tálalóban folytatott beszélgetés után, éppen a könyvtárban foglalatoskodtam, amikor bejött Miss Kenton.

– Bocsásson meg, Mr. Stevens – mondta –, de ha a személtlapátját keresi, odakint van a hallban.

– Parancsol, Miss Kenton?

– A személtlapátja, Mr. Stevens. Odakint hagyta. Behozzam?

– Én nem dolgoztam a személtlapáttal, Miss Kenton.

– Akkor elnézését kérem, Mr. Stevens. Természetesen azt hittem, ön dolgozott vele, azután odakint hagyta a hallban. Bocsásson meg a zavarásért.

Már indult kifelé, de az ajtóban megfordult.

– Most jut eszembe, Mr. Stevens. Szívesen visszavinném, de az emeleten van dolgom. Ugye nem felejtí el?

– Természetesen nem, Miss Kenton. Köszönöm, hogy felhívta rá a figyelmemet.

– Nem tesz semmit, Mr. Stevens.

Megvártam, amíg átmegy a hallon és elindul fölfelé a lépcsőn, aztán magam is az ajtóhoz mentem. A könyvtár ajtajából végig lehet látni az előcsarnokon át egészen a főbejáratig. A legfeltűnőbb helyen, úgyszólván az egyébként üres és tükörfényes padló kellős közepén ott hevert a szóban forgó személtlapát.

Jelentéktelen, de bosszantó hibának éreztem; a lapátot nemcsak az előcsarnokra nyíló öt ajtóból lehetett jól látni, hanem a lépcsőről és az első emeleti karzatról is. Átmentem az előcsarnokon, és már a kezemben volt a bűnös tárgy, amikor fölfogtam, miről is van szó:

akkor jutott eszembe, hogy apám vagy fél órával azelőtt összesöpört a hallban. Először nem is nagyon tudtam elhinni, hogy ilyen súlyos hibát követhetett el. De aztán arra gondoltam, hogy az ilyesmi bárkivel előfordul egyszer–egyszer, és bosszúságom Miss Kenton ellen fordult, amiért ilyen indokolatlan hűhót csapott körülötte.

Aztán alig egy hét múlva a hátsó folyosón mentem végig a konyha felől, amikor Miss Kenton kilépett a nappalijából, és előadott egy kétségtelenül előre betanult szónoklatot, amelynek nagyjából az volt a lényege, hogy igazán nem szívesen hívja fel a figyelmemet beosztottaim mulasztásaira, de hát nekünk együtt kell működnünk, és reméli, én is hasonlóképpen fogok eljárni, ha hibákat észlelek a női személyzet munkájában. Ezt követően rámutatott, hogy vacsoránál a teríték jó néhány darabjáról nem távolították el alaposan az ezüstitisztítót. Az egyik villa hegye szinte fekete maradt. Köszönetet mondtam, mire visszavonult a nappalijába. Természetesen mondania sem kellett, hogy az ezüstitisztítás apám feladata, aki mindig büszkén tett eleget neki.

Lehetséges, hogy más hasonló eset is akadt, csak már elfelejtettem. Arra mindenesetre emlékszem, hogy a végkifejletre vagy effélére egy szürke, nyirkos délutánon került sor, amikor a biliárdszobában őlordsága sportversenyeken nyert serlegeit tisztogattam.

– Mr. Stevens – szólított meg belépve, és az ajtónál megállva Miss Kenton –, most vettem észre valamit odakint, amit nem tudok mire vélni.

– Mit, Miss Kenton?

– Őlordsága kívánsága volt, hogy az emeleti lépcsőfordulóban álló kínai vázát fölcseréljék azzal, amelyik itt állt az ajtó mellett?

– A kínait, Miss Kenton?

– Igen, Mr. Stevens. Azt a kínait, amelyik rendes körülmények közt a lépcsőfordulóban szokott állni, most itt találja az ajtó mellett.

– Attól félek, Miss Kenton, valamit összezavar.

– Azt hiszem, semmit sem zavarok össze, Mr. Stevens. Kötelességemnek érzem, hogy számon tartsam, minek hol a helye. A kínai vázákat nyilván megtisztította valaki, azután rossz helyre

rakta őket. Ha nem hiszi el, Mr. Stevens, talán szíveskedjék idefáradni, és tekintse meg a saját szemével.

– Pillanatnyilag más dolgom van, Miss Kenton.

– Én viszont úgy látom, Mr. Stevens, hogy ön nem hisz nekem. Ezért nagyon kérem, fáradjon ide az ajtó elé, és nézze meg.

– Jelenleg nem érek rá, Miss Kenton, de hamarosan utánaézek. Gondolom, nem olyan sürgős.

– Tehát belátja, Mr. Stevens, hogy igazam van?

– Semmi ilyesmit nem látok be, Miss Kenton, amíg nem néztem utána, mi a helyzet. Pillanatnyilag azonban más dolgom van.

Folytattam a munkámat, de Miss Kenton ott maradt az ajtóban, és le nem vette rólam a szemét.

– Látom, Mr. Stevens, mindjárt végez. Megvárom odakint, hogy tisztázhassuk az ügyet.

– Miss Kenton, az a benyomásom, hogy a kelleténél nagyobb jelentőséget tulajdonít az ügynek.

De Miss Kenton már kiment, és ahogy tovább végeztem a munkámat, egy–egy lépés vagy más zaj tudtomra adta, hogy csakugyan ott maradt az ajtó előtt. Ezért úgy döntöttem, hogy további tennivalók után nézek a biliárdszobában, abban a reményben, hogy előbb–utóbb csak rájön, milyen nevetséges az álláspontja, és távozik. Ám amikor egy idő múlva mindent elvégeztem, amit az épp rendelkezésre álló eszközökkel lehetett, Miss Kenton nyilvánvalóan még mindig ott várakozott. Mivel semmiképp nem akartam több időt vesztegetni erre a gyerekes ügyre, az is megfordult a fejemben, hogy a franciaablakon át távozom. Ezt a tervet azonban megghiúsította egyrészt az időjárás, ugyanis jó néhány terjedelmes pocsolyát meg sárfoltot észleltem odakint, másrészt az a körülmény, hogy később vissza kellett volna térnem a biliárdszobába, hogy belülről bezárjam a franciaablakokat. Tehát úgy határoztam, hogy az lesz a legjobb stratégia, ha meglepetésszerűen és viharos sebességgel távozom. Ezért a lehető legnagyobb csöndben átvonultam a szobának a kitörés céljából legkedvezőbb pontjára, és munkaeszközöimet magamhoz szorítva kiszáguldottam az ajtón, sőt, már tettem is néhány lépést a folyosón, mire a kissé meghökkent Miss Kenton visszanyerte a lélekjelenlétét.

De hamar visszanyerte, egy pillanat alatt beért, és lényegében elállta az utamat.

– Mr. Stevens, ennek nem itt van a helye, igaz?

– Nem érek rá, Miss Kenton! Csodálom, hogy önnek nincs jobb dolga, mint naphosszat a folyosón ácsorogni.

– Mr. Stevens, itt a helye ennek a kínai vázának, vagy sem?

– Miss Kenton, megkérném, fogja halkabbra a hangját!

– Én pedig arra kérem, Mr. Stevens, forduljon meg, és vegye szemügyre azt a kínait.

– Kérem, Miss Kenton, fogja halkabbra a hangját! Mit gondol majd a személyzet odalent, ha azt hallja, hogy torkunk szakadtából üvöltözünk arról, melyik kínai hová való?

– A helyzet az, Mr. Stevens, hogy ebben a házban már egy ideje minden kínai piszkos! Most pedig nincsenek a helyükön!

– Miss Kenton, ön nevetségesen viselkedik. És most kérem, engedjen!

– Mr. Stevens, szíveskedjék megtekinteni a háta mögött álló kínait!

– Ha önnek ez olyan fontos, Miss Kenton, megengedem, a hátam mögött lévő kínai talán nincs a helyén. De be kell vallanom, nem egészen értem, miért tulajdonít ekkora jelentőséget egy ilyen aprócska tévedésnek.

– Ezek a tévedések önmagukban talán jelentéktelenek, Mr. Stevens, de önnek is látnia kell, hogy összefüggésükben mit mutatnak.

– Nem értem önt, Miss Kenton. De most legyen szíves utamra engedni.

– A helyzet az, Mr. Stevens, hogy az ön édesapjára sokkal több feladat hárul, mint amennyivel egy ember az ő korában meg tud birkózni.

– Miss Kenton, ön szemlátomást nem tudja, mit beszél.

– Mr. Stevens, akármilyen volt az ön édesapja annak idején, mostanra alaposan megfogyatkozott a teljesítőképessége. Valójában ezt mutatják ezek az „aprócska tévedések”, ahogy ön mondta, és ha most figyelmen kívül hagyja őket, az édesapja rövidesen súlyosabb hibát is elkövet majd.

– Nézze, Miss Kenton, ezzel csak nevetségessé teszi magát.

– Sajnálom, Mr. Stevens, de még nem fejeztem be. Azt hiszem, az édesapját már számos kötelezettsége alól fel kellene menteni. Például nem volna szabad elvárni tőle, hogy megrakott tálcákat cipeljen. Annyira remeg a keze, amikor a vacsoránál behozza ezeket, hogy megrémül tőle az ember. Semmi kétség, csak idő kérdése, hogy valamelyik hölgy vagy úr ölébe ejtse a tálcát. Azonkívül igazán sajnálom, Mr. Stevens, hogy ilyesmit kell mondanom, de nem kerülte el a figyelmemet az ön édesapjának az orra.

– Valóban, Miss Kenton?

– Sajnos valóban, Mr. Stevens. Tegnapelőtt figyeltem, amint az édesapja csigalassúsággal közeledik az ebédlő felé a tálcájával, és, sajnós, világosan láttam, hogy az orra hegyén hatalmas csepp függ, épp a levesestányérok fölött. Az ilyenfajta felszolgálás aligha serkenti az étvágyat.

Ám ha jobban meggondolom, nem vagyok biztos benne, hogy Miss Kenton ennyire kíméletlenül fejezte volna ki magát aznap. Hosszú évekig tartó együttműködésünk alatt természetesen sor került köztünk néhány igen őszinte szóváltásra, de a kérdéses délutánon ismeretségünk még korai szakaszában volt, és még Miss Kentonról is nehezen tudom elképzelni, hogy ilyen nyersen fogalmazott volna. Olyan messzire talán mégsem ment, hogy efféléket mondjon: „ezek a tévedések önmagukban talán jelentéktelenek, de önnek is látnia kell, hogy összefüggésükben mit mutatnak”. Az igazat megvallva, ha jobban meggondolom, az az érzésem, ezt a megjegyzést talán inkább maga Lord Darlington tette, amikor vagy két hónappal a biliárdszoba melletti szóváltás után behívatott a dolgozószobájába. Addigra apámat illetően lényegesen megváltozott a helyzet, miután apám elesett.

Ahogy az ember lejön a főlépcsőn, a dolgozószoba ajtaja épp szemben nyílik. Az ajtó mellett üveges vitrin áll Mr. Farraday dísztárgyaival, Lord Darlington idején azonban könyvállvány volt ott, amelynek polcain lexikonok sorakoztak, többek között az *Encyclopaedia Britannica* kötetei. Lord Darlingtonnak az volt a

szokása, hogy ez előtt a polc előtt állt, és a lexikonok gerincét vizsgálta, amikor lejttem a lépcsőn, néha pedig, hogy még inkább a véletlen találkozás látszatát keltse, le is vett egy-egy kötetet, és amikor leértem, úgy tett, mintha mélyen belemerülne. De ahogy elmentem mellette, odaszólt: – Most jut eszembe, Stevens, beszélni akartam magával valamiről. – Azzal visszavonult a dolgozószobájába, továbbra is szemlátomást elmélyedve a kezében tartott könyvben. Mindig zavarában járt el így, mert feszélyezte, amit mondani készült, és gyakran még akkor is, amikor már becsukódott mögöttünk a dolgozószoba ajtaja, kezében a lexikkal állt meg az ablak mellett, és tüntetően lapozgatta az egész beszélgetés alatt.

Egyébként ez is csak egy a számtalan példa közül, amelyekkel bizonyíthatnám, alapjában véve milyen tartózkodó és szerény úriember volt Lord Darlington. Igen sok badarságot mondtak és írtak őlordságáról és fontos ügyekben játszott jelentékeny szerepéről, s egyik–másik sajnálatosan tájékozatlan beszámoló szerint cselekedeteit önzés vagy gőg vezérelte. Hadd jegyezzem meg azonnal, hogy mi sem áll távolabb az igazságtól. Lord Darlington hajlamaival szöges ellentétben állt, hogy olyan nyilvános szerepléseket vállaljon, amilyenekre az idők folyamán kényszerült, és meggyőződéssel állíthatom, hogy őlordságát csakis erkölcsi kötelességének mélységes átérzése vehette rá, hogy erőt vegyen visszahúzó természetén. Bármit is mondjanak manapság őlordságáról – jórészt, mint mondtam, merő képtelenségeket –, bizvást állíthatom, hogy rendkívül jóságos férfiú volt, ízig–vérig úriember, és ma is büszke vagyok rá, hogy neki szentelhettem munkás éveim javát.

A szóban forgó délutánon őlordsága még ötvenes éveinek közepén járt; de úgy emlékszem, a haja már egészen megőszült, magas, karcsú alakja pedig ekkorra felvette azt a hajlott testtartást, amely utolsó éveiben olyan jellegzetessé vált. Épphogy fölpillantott a könyvből, úgy kérdezte:

- Jobban van már az apja, Stevens?
- Örömmel mondhatom, hogy tökéletesen felépült, uram.
- Hát ennek örülök. Nagyon örülök.
- Köszönöm, uram.

– És mondja csak, Stevens, voltak egyáltalán... szóval... *előjelek*? Mármint amikből sejthettük volna, hogy az apja talán szeretné, ha könnyítenének a terhein? Mármint attól eltekintve, hogy most elesett.

– Amint mondtam, uram, apám minden jel szerint tökéletesen felépült, és az a véleményem, hogy még mindig rendkívül megbízható munkaerő. Igaz, hogy az utóbbi időben egyszer–kétszer hiba csúszott a munkájába, de ezek kivétel nélkül jelentéktelen apróságok voltak.

– Viszont egyikünk sem szeretné, ha még egyszer előfordulna ilyesmi, nem igaz? Mármint hogy az apja összeesik, vagy valami.

– Semmi esetre sem, uram.

– És persze ha egyszer megtörténhetett odakint a gyepen, akkor megtörténhet bárhol. És bármikor.

– Igen, uram.

– Előfordulhat például a vacsoránál, felszolgálás közben.

– Kétségtelenül, uram.

– Nézze, Stevens, az első küldöttek alig két hét múlva itt lesznek.

– Megtettük az előkészületeket, uram.

– S attól a perctől kezdve komoly következményei lehetnek mindennek, ami itt történik a házban.

– Igen, uram.

– Mégpedig *rendkívül komoly* következményei. Egész Európa további sorsát illetően. Ha meggondoljuk, hogy kiket várunk ide, ez aligha számít túlzásnak.

– Nem kétséges, uram.

– Tehát nem vállalhatunk fölösleges kockázatot.

– Semmi esetre sem, uram.

– Nézze, Stevens, nem arról van szó, hogy meg akarunk válni az apjától. Csak azt szeretném, ha maga felülvizsgálná a feladatkörét. – És azt hiszem, ekkor jegyezte meg őlordsága, miközben ismét a könyvébe mélyedt, és zavartan követett egy szócikket az ujjával: – Ezek a tévedések önmagukban talán jelentéktelenek, Stevens, de magának is látnia kell, hogy összefüggésükben mit mutatnak. Elmúlt az az idő, amikor az apja teljes értékű munkaerőnek számított. Nem

háríthatunk rá feladatokat olyan területen, ahol a legkisebb hiba is az előttünk álló konferencia sikerét veszélyeztetheti.

– Semmi esetre sem, uram. Tökéletesen megértem.

– Akkor jó. Magára bízom a dolgot, Stevens.

A helyzet az, hogy Lord Darlington szemtanúja volt apám balesetének vagy egy héttel azelőtt. Őlordsága két vendégével, egy ifjú hölgygel és úrral beszélgetett a nyári lakban, és látta, ahogy apám átvág a pázsiton, tálcáján a várva várt uzsonnával. A nyári lak előtt néhány lépéssel teraszosan megemelkedik a pázsit, és akkoriban, mint most is, a füves lejtőbe illesztett négy kőlap szolgált lépcsőül. Ennek a lépcsőnek a közelében vágódott el apám, s a tálca teljes tartalma – teáskanna, csészék, csészealjok, kistányérok, a sok szendvics és sütemény – szétszóródott a legfelső lépcsőfok körül a gyepen. Mire engem riasztottak és kisiettem, őlordsága a vendégei segítségével oldalára fektette apámat, a nyári lakból kihoztak egy díszpárnát a feje alá, és betakarták egy pléddel. Apám nem volt eszméleténél, és az arcszíne furcsa szürkére vált. Már elküldtek Meredith doktorért, de őlordságának az volt a véleménye, hogy apám addig sem maradhat a napon, amíg az orvos megérkezik; így hát kihoztak egy tolószéket, s nagy nehezen bevittük a házba. Mire dr. Meredith megérkezett, már számottevően javult apám állapota, úgyhogy az orvos nem is maradt soká, és csak olyasmit mondott, eléggé határozatlanul, hogy apám nyilván „túlerőltette” magát.

Apámat szemmel láthatólag nagyon kínosan érintette a dolog, s mire sor került a beszélgetésre Lord Darlington dolgozószobájában, ő már régen felvette a munkát, s a tőle megszokott ügybuzgalommal tevékenykedett. Vagyis nem volt könnyű eldönteni, miképp hozhatná szóba az ember, hogy szűkülni fog a feladatköre. A helyzetet még inkább súlyosbította az a tény, hogy apám meg én már néhány éve valami okból, amelyet sohasem sikerült kielégítően tisztáznom magamban, egyre kevesebb szót váltottunk egymással. Olyannyira, hogy miután Darlington Hallba érkezett, még a munkavégzés során elkerülhetetlen rövid megbeszélések is a kölcsönös feszélyezettség légkörében zajlottak köztünk.

Végül úgy ítélt meg, hogy az lesz a legjobb, ha az ő szobájában beszéljük meg a dolgot, mert így módja nyílik rá, hogy a távozásom után zavartalanul átgondolja megváltozott helyzetét. Csak kora reggel és késő este tartózkodott a szobájában. Az előbbi időpontot választottam, egy reggel fölmentem a személyzeti épületszárny kis padlásszobájához, és halkán bekopogtam.

Ezt megelőzően ritkán volt rá okom, hogy belépjek apám szobájába, és most meglepett, milyen szűkös és kopár. Az igazat megvallva, emlékszem, úgy éreztem magam, mintha börtöncellába lépnék, de hát ezt talán nem is annyira a szoba mérete vagy falainak kopársága okozta, mint inkább a sápadt hajnali fény. Apám ugyanis már elhúzta a függönyöket, és megborotválkozva, libériában ült az ágya szélén, s nyilván a lassan világosodó eget nézte. Mást aligha nézhetett, mert tenyérszerű ablakából ezen kívül csak tetőcserepeket meg ereszcatornákat lehetett látni. Az ágya melletti petróleumlámpát már eloltotta, és mikor láttam, hogy rosszallóan pillant a lámpára, amellyel a rozzant lépcsőn világítottam magamnak, gyorsan lecsavartam a kanócot. Így még inkább megmutatkozott a szobában a fakó hajnali fény hatása, és kirajzolódtak apám ráncos, barázdált, mégis tiszteletreméltó arcának vonásai.

– Hát persze – nevettem el magam –, tudhattam volna, hogy apám már talpon van és munkára kész.

– Már három órája, hogy fölkeltem – mért végig hűvösen.

– Remélem, nem az ízületi bántalmai miatt.

– Alszom annyit, amennyire szükségem van. Előrehajolt az egyetlen, fából rótt kis székhez, két kézzel belekapaszkodott a támlájába, és föltápászkodott. Amint ott állt előttem, nem tudtam, görnyedt tartásában mennyi része van a betegségnek, és mennyi a megszokásnak, hogy alkalmazkodják a szoba meredeken lejtő mennyezetéhez.

– Azért jöttem, mert közölnöm kell valamit apámmal.

– Akkor mondjad röviden és tömören. Nem érek rá egész délelőtt a fecsegésedet hallgatni.

– Ez esetben máris a tárgyra térek, apám.

– Térj rá, és kész. Van, akinek dolgozni kell.

– Hát jó. Ha azt kívánja, hogy röviden végezzek, igyekszem eleget tenni az óhajának. A helyzet az, hogy apám egészsége megrendült az utóbbi időben. Olyannyira, hogy jelenleg még az inas feladatai is meghaladják az erejét. Ólordsága úgy találja, és őszintén szólva, én magam is, hogy amennyiben apámra a továbbiakban is jelenlegi feladatai hárulnak, állandó veszélyt jelent a zökkenőmentes munkavégzésre és különösen a jövő heti nemzetközi tanácskozásra nézve.

Apám arca a félhomályban nem árult el semmiféle érzelmet.

– Elsősorban – folytattam – az a vélemény alakult ki, hogy a továbbiakban nem kívánható apámtól, hogy felszolgáljon az asztalnál, akár vannak vendégek, akár nincsenek.

– Ötvennégy éve szolgálok fel minden áldott nap – jegyezte meg nyugodtan.

– Továbbá az a döntés született, hogy apám nem vihet megrakott tálcákat még a legrövidebb távolságra sem. Ezeknek a megszorításoknak a figyelembevételével és apám lelkiismeretességét szem előtt tartva, összeállítottam azoknak a feladatoknak a jegyzékét, amelyek mától kezdve rá hárulnak.

Valahogy nem akaródzott a papírdarabot egyenesen a kezébe adnom, hát letettem az ágya végébe. Apám rápillantott, aztán újra rám. Az arcán nyoma sem volt semmiféle érzelemnek, a szék támláján nyugvó keze sem rezzent. Még így, görnyedt háttal is lenyűgöző volt a megjelenése – amelytől annak idején olyan gyorsan kijózanodott két részeg úriember egy automobil hátsó ülésén.

– Csak amiatt a lépcső miatt estem el a múltkor – szólalt meg nagy sokára. – Mert ferde. Szólni kell Seamusnek, hogy csinálja meg, mielőtt más is így járna.

– Kétségtelenül. Mindenesetre számíthatok rá, ugye, hogy apám tanulmányozni fogja a listát?

– Szólni kell Seamusnek, hogy csinálja meg azt a lépcsőt. Mielőtt megjönnek azok az úriemberek a kontinensről.

– Hogyne. Nos, akkor minden jót, apám.

Röviddel ez után a beszélgetés után jött el az a nyári este, amelyre Miss Kenton utalt a levelében – ami azt illeti, lehet, hogy

még aznap. Nem emlékszem, mi célból mentem föl a legfelső emeleti folyosóra, ahonnan a vendégszobák nyílnak. De arra, mint talán már említettem is, nagyon jól emlékszem, hogyan szűrődött ki a nyitott ajtókon a lemenő nap fénye és vetett narancssárga csíkokat a folyosóra. S ahogy elmentem azok mellett a sosem használt hálósobák mellett, az egyikből kiszólt Miss Kenton, akinek alakja sötétben rajzolódott ki az ablak keretében.

Ha az ember elgondolkozik róla, ha arra gondol, milyen hangon beszélt Miss Kenton apámról röviddel Darlington Hallba érkezése után, nem csoda, hogy annak az estének az emlékétől ennyi év után sem tud szabadulni. Semmi kétség, volt benne némi bűntudat, ahogy együtt néztük az ablakból apámat odalent. A nyárfák árnyéka már a pázsit nagy részére rávetődött, de azt a távoli zugot, ahol a füves emelkedő föl vitt a nyári lakhoz, még bevilágította a nap. Ott állt apám a négy kőlépcső mellett, és mélyen a gondolataiba merült. Haját könnyű szellő borzolta. Mi pedig néztük, ahogy csigalassúsággal föl megy a lépcsőn. A tetején megfordult, és valamivel gyorsabban lejött. Megint megfordult, néhány másodpercig mozdulatlanul állt, és csak nézte a lépcsőt a lába előtt. Végül másodszer is fölment, nagyon óvatosan. Ezúttal folytatta útját a fűvön, elment majdnem a kerti lakig, aztán megfordult, és lassú léptekkel visszatért, szemét mindvégig a földre szegezve. Való igaz, nem lehet akkori viselkedését jobban leírni, mint ahogy Miss Kenton megfogalmazta a levelében; csakugyan olyan volt, „mintha valami kincset érő ékszer keresne, amit ott veszített el”.

De látom, belefeledkeztem az emlékekbe, ami, meglehet, ostobaság. Hiszen ez az út számomra mégiscsak egyedülálló alkalom, hogy teljes pompájában élvezzem az angol tájat, és tudom, később nagyon megbánom, ha most hagyom, hogy indokolatlanul elkalandozzék a figyelmem. Igaz is, most látom, hogy még semmit sem jegyeztem föl az idevezető útról, éppen csak azt említettem, hogy megálltam a hegyen a kezdet kezdetén. Ez súlyos mulasztás, ha meggondoljuk, mennyire élveztem az egész napot.

Nagy gonddal terveztem meg az útvonalat Salisburybe, s a forgalmasabb utakat mindenütt elkerültem; némelyek talán

szükségtelen kitérőket fedeznének föl útitervemben, de hát csak így foglalhattam bele megfelelő számú látnivalót azok közül, amelyeket Mrs. J. Symons ajánl kitűnő munkájában, és meg kell mondanom, én nagyon elégedett voltam ezzel az útvonallal. Javarészt mezőgazdasági területeken vitt át, kellemesen illatozó kaszálók közt, és sokszor kaptam magam azon, hogy szinte lépésben haladok a Forddal, úgy gyönyörködtem egy–egy patakban vagy völgyben. De emlékezetem szerint nem szálltam ki az automobilból, amíg Salisbury közelébe nem értem.

Akkor éppen hosszú, egyenes úton vitt a Ford, tágas rétek között. A helyzet az, hogy arrafelé sík volt a vidék, és kitárult a táj, messzire el lehetett látni minden irányban, s előttem a láthatáron kirajzolódott a salisburyi katedrális tornya. Békés hangulat fogott el, következésképp, azt hiszem, megint nagyon lassan vezettem – legfeljebb tizenöt mérföldnyi óránkénti sebességgel. Ami nagy szerencse volt, mert így időben észrevettem a tyúkot, amely ráérősen sétált át előttem az úton. Mikor a kocsis megállt, alig egy lépésnyire voltam a szárnyastól, amely maga is megtorpant, és el nem mozdult az út közepéről. Mivel még egy fél perc múlva is ott álldogált, az autókürthöz folyamodtam, de csak annyit értem el vele, hogy a jószág nekilátott felcsipegetni valamit az útról. Elég bosszúsan kászálódtam ki az automobilból, s egyik lábam még a kocsifelhágón volt, amikor meghallottam egy női hangot.

– Jaj, uram, kérem, ne haragudjon.

Amint körülnéztem, észrevettem, hogy az imént elhaladtam egy falusi kunyhó előtt; abból szaladt ki a kötényes fiatal nő, aki nyilván az autó kürtjére lett figyelmes. Elsietett mellettem, fölkapta a tyúkot, és még akkor is a karjában tartotta, amikor újra bocsánatot kért. Megnyugtattam, hogy nem történt semmi baj.

– Nagyon köszönöm – mondta –, hogy megállt és nem gázolta el szegény Nellie-t. Olyan derék kislány, akkora tojásokkal kedveskedik nekünk, hogy olyanokat még nem látott. Igazán szép öntől, hogy megállt. Pedig biztosan siet.

– Egyáltalán nem sietek – feleltem mosolyogva. – Hosszú évek óta először vagyok ura az időmnek, és be kell vallanom, fölöttébb

élvezetesnek találom. A helyzet az, hogy csak kedvtelésből autózom.

– Hát ez igazán szép, uram. Gondolom, Salisburybe tart.

– Valóban. Igaz is, az ott a katedrális, ugye? Azt hallottam, pompás épület.

– De mennyire, uram, nagyon szép. Igazság szerint én nemigen járok be Salisburybe, úgyhogy nem tudnám megmondani, közelről milyen. De a tornyot azt látjuk innen nap mint nap. Igaz, megesik, hogy a nagy ködben úgy eltűnik, mintha ott se lenne. De az ilyen derűs napokon, mint a mai, ön is láthatja, csudaszép látvány.

– Gyönyörű.

– Igazán kedves öntől, hogy nem ütötte el a mi Nellienket uram. Három éve így veszett oda az egyik teknősbékánk, méghozzá épp ezen a helyen. Majd a szívünk szakadt meg érte.

– Szörnyű eset – mondtam komoran.

– Az bizony, uram. Sokan azt hiszik, hogy mi, falusiak, hozzá vagyunk szokva, hogy az állatoknak bajuk esik vagy odavesznek, de ez nem igaz. A kisfiam három napig csak sírt. Nagyon szép öntől, hogy megállt Nellie kedvéért, uram. Ha nem veti meg a kínálást, igyon velünk egy csésze teát, hiszen úgyis kiszállt már a kocsiból, meg minden, olyan szívesen látnánk. Jólesik az így útközben.

– Nagyon kedves magától, de azt hiszem, jobb, ha nem állok meg. Szeretnék idejében Salisburybe érni, hogy megtekinthessem a számos látnivalót.

– Értem, uram. Hát akkor még egyszer köszönöm. Visszaültem az automobilba, de valamilyen okból, talán mert számítottam rá, hogy újabb mezei jószágok vetődnek az utamba, ezután sem mentem gyorsabban, mint addig. Az igazat megvallva, ez a futó találkozás rendkívül jó kedvre hangolt; amilyen jó szívvel cselekedtem, és amilyen jó szívvel fogadták, az valahogy szerfölött derűlátóvá tett a többnapos vállalkozás egészét illetően. Ilyen hangulatban folytattam utamat Salisburybe.

De úgy érzem, egy pillanatra mégiscsak vissza kell térnem apám ügyéhez, mert látom, az imént olyan benyomást kelthettem, mintha elég kurtán bántam volna el vele, amiért már nem volt ura régi képességeinek. Ám az igazat megvallva, nem nagyon volt más

választásom – amit önök is minden bizonnyal belátnak, ha rávilágítok, mi is volt az általános helyzet azokban a napokban. Vagyis hogy vészesen közeledett a Darlington Hallban megrendezendő, nagy horderejű nemzetközi konferencia időpontja, és nem nézhettük el az engedékenységet meg a körülményeskedést. És azt sem szabad elfelejteni, hogy, jóllehet a rákövetkező tizenöt évben Darlington Hall még számos hasonló jelentőségű eseménynek adott helyet, az a konferencia volt az első, 1923 márciusában; gondolható, hogy az ember minden valószínűség szerint meglehetősen tapasztalatlan volt még, és semmit sem akart a véletlenre bízni. Őszintén szólva, gyakran gondolkodom arra a konferenciára, és több okból is életem egyik fordulópontjának tekintem. Először is, valamiképpen úgy érzem, akkor lett belőlem valódi főkomornyik. Nem azt akarom mondani, hogy úgy vélem, feltétlenül „nagy formátumú” főkomornyik; különben sem az én dolgom ebben a kérdésben állást foglalni. De ha egyszer valakinek szándékában állna kijelenteni, hogy pályafutásom során szert tettem legalább egy kevésre abból a nélkülözhetetlen „méltóságból”, az illetőnek talán érdemes lenne szemügyre vennie azt a konferenciát 1923 márciusában, mint azt a pillanatot, amikor először bizonyítottam, hogy netán nem vagyok teljességgel híjával ennek a tulajdonságnak. Olyan esemény volt, amilyenekkel fejlődésének egy–egy kritikus pontján szokott szembekerülni az ember; alaposan próbára teszik, teljesítőképessége legvégső határáig hajszolják, vagy még azon is túl, úgyhogy attól kezdve más mércével mérheti magát. Persze számos egyéb okból is emlékezetes marad az a konferencia, és éppen ezeket az okokat szeretném most kifejteni.

Az 1923–as konferencia Lord Darlington kitartó erőfeszítéseinek betetőzése volt; tulajdonképpen így utólag már világos, hogy őlordsága akkor már vagy három éve fáradozott a megszervezésén. Úgy emlékszem, eleinte nem foglalkoztatta annyira a békeszerződés, akkoriban, amikor a háború végén megszövegezték, és azt hiszem, joggal állítható, hogy érdeklődése nem is annyira a

szerződés tüzetesebb elemzése nyomán támadt fel, mint inkább Herr Karl–Heinz Bremann–nal kötött barátságának köszönhetően.

Herr Bremann első ízben közvetlenül a háború után, még tiszti egyenruhában látogatott el Darlington Hallba, és szemmel láthatólag igen közeli barátság főzte Lord Darlingtonhoz. Amin nem is csodálkoztam, hiszen csak rá kellett nézni, máris tudta az ember, hogy Herr Bremann igen finom úr. Később, amikor már leszerelt, vagy két éven át meglehetősen rendszerességgel visszatért, és az embernek némi nyugtalansággal kellett látnia hanyatlását egyik látogatástól a másikig. Egyre szegényesebben öltözött, egyre soványabb lett; a tekintete űzött volt, és utolsó látogatásai során már sokszor csak ült és nézett maga elé, észre sem vette, hogy őlordsága is ott van, sőt, még azt sem, ha szóltak hozzá. Azt hittem volna, valami súlyos betegség gyötri, ha őlordsága néhány megjegyzéséből nem értesülök róla, hogy másról van szó.

1920 végén kerülhetett sor Lord Darlington első berlini utazására, amely, emlékszem, igen mély benyomást gyakorolt őlordságára. Mikor hazatért, napokig fölöttébb gondterhelt volt, s egy alkalommal, amikor afelől érdeklődtem, hogyan sikerült az utazás, megjegyezte: – Aggasztó ez, Stevens. Nagyon aggasztó. Szégyenletes dolog így bánni a legyőzött ellenséggel. Megcsúfoljuk vele tisztas hagyományainkat.

Még egy eleven emléket őrzök ezzel kapcsolatban. A díszteremből azóta már kikerült a nagy asztal, és Mr. Farraday afféle képtárnak használja a díszes mennyezetű, tágas csarnokot. Őlordsága idején azonban bankettekre került ott sor: a hosszú asztaloknál harminc vagy még több vendég foglalhatott helyet; sőt, szükség esetén további asztalok is elfértek, úgyhogy akár ötven ember is leülhetett. Rendszerint persze, akárcsak manapság Mr. Farraday, Lord Darlington is a meghittebb hangulatú ebédlőben étkezett, amelynél jobbat nem is kívánhat az ember, ha legfeljebb tizenkét tagú társaságnak kell teríteni. De a szóban forgó téli estén az ebédlőt valamilyen okból nem lehetett igénybe venni, és Lord Darlington a hatalmas díszteremben költötte el a vacsorát egyetlen vendégével, azt hiszem, Sir Richard Foxszal, akit őlordsága még a külügyminisztériumból ismert. Bizonytal egyetértenek velem abban,

hogy a vacsora felszolgálása akkor jelenti a legnehezebb feladatot, ha ketten ülnek az asztalnál. Én a magam részéről szívesebben szolgállok fel egyetlen személynek, még akkor is, ha vadidegen. De ha ketten ülnek a vacsoraasztalnál, hiába a saját munkaadónk az egyik, tapasztalataim szerint nagyon nehéz megtalálni a figyelmességnek és a jelen nem lét illúziójának azt a tökéletes egyensúlyát, amely a jó felszolgálás lényege; ebben a helyzetben nehezen tud szabadulni az ember a gyanútól, hogy jelenléte zavarja a beszélgetést.

Azon az estén a terem nagy része homályban maradt, s a két úriember a gyertyák és a szemközti kandallóban ropogó tűz fényében egymás mellett ült a hosszú asztal közepe táján; egymással szembe nem ülhettek, olyan széles volt az asztal. Oly módon próbáltam észrevétlen maradni, hogy az árnyékba húzódtam, a szokásosnál jóval messzebb az asztaltól. Ez a stratégia persze azzal a tagadhatatlan hátránnyal járt, hogy ahányszor csak a fény felé indultam kiszolgálni az urakat, lépteim kopogása jó előre fölverte a csarnokot, vagyis nagy zajjal felhívta a figyelmet közeledésemre; viszont megvolt az a komoly előnye, hogy amíg a helyemen maradtam, szinte láthatatlan voltam. Ahogy ott álltam a homályban, félrehúzódva onnan, ahol a két úriember helyet foglalt a kétoldalt sorakozó üres székek között, hallottam, hogy Lord Darlington Herr Bremannról beszél, de szokott nyugodt, előkelő hangja valahogy fölerősödve zengett a tágas helyiség falai között.

– Ellenség volt – mondta –, de mindig úriember módjára viselkedett. Tisztességesen bántunk egymással akkor is, amikor hat hónapon át ágyúval löttünk a másikra. Úriember volt, aki a kötelességét teljesítette, és bennem nem munkált ellenséges indulat iránta. Azt mondtam neki: „Nézd, mi most ellenségek vagyunk, és én minden erőmmel harcolok ellened. De ha ez az átkozott ügy egyszer véget ér, akkor már nem kell ellenségeknek lennünk, és koccinthatunk egymással.” És az a gyalázat, hogy ez a békeszerződés most hazugságban hagy engem. Hiszen megígértem neki, hogy ha a háború véget ér, az ellenségeskedésnek is vége. Hát most hogyan nézsek a szemébe, és mondjam, hogy igazam volt?

És aznap este valamivel később őlordsága a fejét csóválva, szinte ünnepélyesen jelentette ki: – Én az igazság győzelméért küzdöttem abban a háborúban. Arról nem volt szó, hogy részt vállalok a német faj elleni vérbosszúban.

És most, amikor annyi mindent beszélnek őlordságáról, amikor annyi ostoba találgatást hallani az indítékai kapcsán, jólesik felidézni azt a pillanatot, amikor ezeket a szívből jövő szavakat kimondta a csaknem üres díszteremben. Bármilyen problémák adódtak őlordsága pályáján a továbbiakban, én a magam részéről biztos vagyok benne, hogy minden cselekedetével az igazság győzelmén fáradozott.

Nem sokkal ez után az este után kaptuk a szomorú hírt, hogy Herr Bremann főbe lőtte magát a vonaton Hamburg és Berlin között. Őlordságát természetesen mélyen megrendítette az eset, és haladéktalanul meg akarta keresni Frau Bremannt együtt érző soraival és némi anyagi segítséggel. Ám hiába volt a napokon át tartó erőfeszítés, amelyből én magam is igyekeztem tőlem telhetőleg kivenni a részemet, őlordsága Herr Bremann egyetlen hozzátartozójának sem tudott a nyomára bukkanni. A jelek szerint Herr Bremann már egy ideje hajléktalan volt, a családja pedig szétszóródott.

Meg vagyok győződve róla, hogy Lord Darlington pályája akkor sem alakul másképp, ha nem érkeznek hozzánk ezek a tragikus hírek; hiszen mindig is olthatatlan készletét érezte, hogy leszámoljon az igazságtalansággal és szenvedéssel. De az adott körülmények közt még jobban foglalkoztatta a német válság kérdése a Herr Bremann halálát követő hetekben. Befolyásos és közismert úriemberek lettek a kastély rendszeres látogatói – köztük, ha jól emlékszem, olyan személyiségek, mint Lord Daniels, John Maynard Keynes professzor, H. G. Wells úr, a nagynevű író és mások, akiket most nem kívánok megnevezni, mert inkognitóban voltak –, és sokszor órákig tárgyaltak őlordságával zárt ajtók mögött.

Némelyik látogató olyan szigorúan vette az inkognitóját, hogy a személyzet sem tudhatta meg a kilétét, sőt előfordult, hogy meg sem pillanthatták. Arra azonban – s ezt némi büszkeséggel és hálával szögezem le – Lord Darlington sohasem tett kísérletet, hogy előlem

eltitkoljon valamit; számtalan esetre emlékszem, amikor egy–egy fontos személyiség elhallgatott a mondat közepén, és óvatosan felém pillantott, őlordsága azonban megnyugtatta: – Semmi baj. Stevens előtt nyugodtan beszélhet, erről biztosíthatom.

Így hát a Herr Bremann halálát követő körülbelül két év során őlordsága Sir David Cardinal segítségével, aki akkoriban lett a legmegbízhatóbb szövetségese, lassanként összegyűjtött egy széles körű csoportot olyan személyiségekből, akik osztoztak abban a meggyőződésben, hogy Németország helyzete tarthatatlan. Nemcsak angolok és németek voltak a csoport tagjai között, hanem belgák, franciák, olaszok és svájciak is; akadtak magas rangú diplomaták és politikusok; jelentős egyházférfiak; nyugalmazott katonatisztek, írók és gondolkodók. Némelyik úriember őlordságához hasonlóan azt nehezményezte, hogy Versailles–ban tisztességtelenül jártak el, és hogy hitvány dolog tovább büntetni egy nemzetet a háborúért, amely már véget ért. Másokat szemmel láthatólag nem Németországnak és lakóinak a sorsa aggasztotta elsősorban, hanem az, hogy az ottani gazdasági zűrzavar, ha útját nem állják, riasztó gyorsasággal terjedhet tovább a világban.

1922 fordulójára őlordsága már tisztán látta maga előtt a célt. Egybe akarta gyűjteni Darlington Hall falai közt a legbefolyásosabb urakat, akiknek támogatását sikerült megnyernie, hogy nem hivatalos nemzetközi konferenciát tartson velük, mégpedig arról a témáról, hogy milyen módon lehetne revízió alá venni a versailles–i szerződés legszigorúbb feltételeit. Egy ilyen találkozót csak akkor érdemes összehívni, ha kellő jelentőséggel bír ahhoz, hogy érdemben befolyásolhassa a „hivatalos” nemzetközi konferenciák kimenetelét – néhány ilyen konferenciát akkor már rendeztek, kifejezetten a békeszerződés felülvizsgálatának céljából, de mindegyik csak még több zűrzavart és ellenségeskedést eredményezett. Akkori miniszterelnökünk, Mr. Lloyd George 1922 tavaszára újabb nagy konferenciát hívott össze Olaszországba, és őlordsága kezdetben csak azért szervezte meg a találkozót Darlington Hallban, hogy annak a tanácskozásnak az eredményességét biztosítsa. Csakhogy bármennyire igyekezett ő is, Sir David is, a határidő túlságosan közelinek bizonyult; de amikor Mr.

George konferenciája szintén eredménytelen maradt, őrldsága már csak a következő nagy találkozóval törődött, amelyet egy évvel később akartak megrendezni Svájcban.

Emlékszem, akkoriban egy reggel, ahogy bevitettem Lord Darlington kávéját a reggelizőszobába, ő épp letette a *Times*t.

– Hát ezek a franciák! – jegyezte meg viszolyogva. – Komolyan mondom, Stevens! Ezek a franciák!

– Igen, uram.

– És ha elgondolom, hogy ország–világ előtt karöltve haladtunk velük. Ha csak eszébe jut az embernek, máris úgy érzi, ráférne egy alapos fürdő.

– Igen, uram.

– Legutóbb, mikor Berlinben jártam, Stevens, odajött hozzám Overath báró, apám régi barátja. „Mondja, hogy tehetik ezt velünk? – kérdezte. – Hát nem látják, hogy nem bírjuk tovább?” Legszívesebben megmondtam volna, hogy azok az átkozott franciák tehetnek róla. Majdnem kicsúszott a számon, hogy az angoloknak nem szokása az ilyesmi. De hát ez ugye nem megengedhető. A kedves szövetségeseinkről egy rossz szót se!

De éppen mert a franciák mutatták a legkevesebb hajlandóságot, hogy Németországot felszabadítsák a versailles–i szerződés kegyetlen következményei alól, létfontosságú volt, hogy a Darlington Hallban tartandó összejövetelre megnyerjenek legalább egy francia úriembert, aki kétségbevonhatatlan befolyással bír hazája külpolitikájára. Tanúja is voltam nem egy ízben, hogy őrldsága azt a véleményét hangoztatta: egy ilyen személyiség részvétele nélkül pusztán időpocsékolás volna bármiféle eszmecsere Németország témájában. Következésképpen Sir Daviddal hozzáláttak az előkészületeknek ehhez az utolsó, döntő fordulójához, és csak megszégyenülten figyelhette az ember, milyen rendíthetetlen elszántsággal tartottak ki az ismétlődő kudarcok során is; számtalan levelet és táviratot küldtek el, és őrldsága két hónap alatt háromszor is személyesen utazott Párizsba. Végül, miután sikerült megnyerniük egy bizonyos rendkívül magas állású francia úriember beleegyezését – itt csak „monsieur Dupont”–nak fogom nevezni –, hogy a legnagyobb titokban részt vegyen az összejövetelen, kitűzték

a konferencia időpontját. Vagyis azt az emlékezetes márciusi dátumot 1923-ban.

Amint az időpont egyre inkább közeledett, a rám háruló feladatok súlya, jóllehet nem is lehet egy napon említeni az őlordságára nehezedő terhekkkel, korántsem volt elhanyagolható. A legteljesebb mértékben tisztában voltam vele, hogy amennyiben bármelyik vendég netán úgy találná, hogy Darlington Hallban nem gondoskodtak messzemenően a kényelméről, az felmérhetetlenül súlyos következményekkel járna. A tervezést még jobban megnehezítette, hogy nem lehetett teljes bizonyossággal megállapítani, hány személyre kell számítanunk tulajdonképpen. A konferencia igen magas szintű volt, így a résztvevők köre tizennyolc rendkívül magas állású úriemberre korlátozódott, valamint két hölgyre: egy német grófnőre, illetve a lehenyerlő fellépésű Mrs. Eleanor Austinra, aki az idő tájt még Berlinben élt; mindazonáltal feltételezhető volt, hogy a legtöbben titkár, komornyik és tolmács kíséretében érkeznek, s az ilyen minőségben várható személyek pontos számát semmi módon nem lehetett tisztázni. Kiderült továbbá, hogy jó néhány résztvevő valamivel korábban érkezik a konferenciára kijelölt három napnál, hogy legyen ideje előkészíteni a terepet és felmérni a többi vendég hangulatát, de hogy pontosan mikor érkeznek, az megint csak tisztázatlan maradt. Vagyis nyilvánvalónak látszott, hogy a személyzetnek nemcsak rendkívül keményen és nagyon körültekintően kell dolgoznia, hanem igen rugalmasnak is kell lennie. Az igazat megvallva, eleinte az volt a véleményem, hogy ennek az óriási feladatnak nem is tudunk megfelelni, ha nem veszünk igénybe külső segítséget. Csakhogy ez a megoldás, amellett hogy őlordsága kétségkívül nagy bizalmatlansággal fogadta volna a kiszivárogtatás veszélye miatt, azt is jelentette volna, hogy éppen akkor kell ismeretlen erőkre támaszkodnom, amikor a legkisebb tévedés is súlyos következményekkel járhat. Végül tehát úgy fogtam hozzá a felkészüléshez az előttünk álló napokra, ahogy, gondolom, egy tábornok készülhet az ütközetre: az elképzelhető legnagyobb körültekintéssel alakítottam ki a munkaköri beosztást, amely

figyelembe vett minden eshetőséget; felmértem, melyek a leggyengébb pontjaink, és tartalék eljárási terveket készítettem arra az esetre, ha ezek a gyenge pontok elégtelennek bizonyulnának; még lelkesítő beszédet is tartottam a személyzetnek, ahogy a katonáknak szokás bevetés előtt: felhívtam a figyelmüket, hogy jóllehet hatalmas mennyiségű munkával kell megbirkózniuk, büszkék lehetnek a feladatra, amely az előttünk álló napokban rájuk hárul. – Okunk van feltételezni, hogy a történelem formálódik majd ezek között a falak között – mondtam. Mivel tudták, hogy nem szoktam túlozni, átlátták, hogy nem mindennapi események előtt állunk.

Gondolom, most már önök is sejtik, milyen lehetett a légkör Darlington Hallban, amikor apám elesett a nyári laknál éppen két héttel a konferencia első vendégeinek várható érkezése előtt, és mit akarok mondani azzal, hogy nem nagyon lehetett „teketóriázni”. Apám mindenesetre igen hamar feltalálta magát, és éppolyan eredményesen látta el a feladatát, mintha még mindig módjában állna megrakott tálcákat cipelni. Rövidesen megszokott látvány lett a házban a kocsijával, melyen a takarítószerkezetek, rongyok és kefék oda nem illően, ám katonás rendben sorakoztak a teáskannák, csészék és csészealjok között, úgyhogy a zsúrkocsi néha inkább az utcai árusok targoncájára hasonlított. Az asztalnál természetesen nem szolgálhatott fel a továbbiakban, s ebbe kénytelen volt beletörődni, de így is meglepően nagy feladatkört látott el a zsúrkocsi segítségével. Sőt, ahogy egyre közelebb kerültünk a konferencia emberpróbáló feladatához, meglepő változás mutatkozott rajta. Mintha valami természetfölötti erő szállta volna meg, vagy húsz évet fiatalodott; beesett arca megtelt, és olyan ifjonti lendülettel végezte a munkáját, hogy a kívülálló azt hihette volna, nem is egy, hanem több személy jár–kel zsúrkocsival Darlington Hall folyosóin.

Ami Miss Kentont illeti, hajói emlékszem, őt eléggé megviselte azoknak a napoknak a növekvő feszültsége. Például eszembe jut egy eset, amikor véletlenül összetalálkoztunk a hátsó folyosón. Ez a folyosó, amely Darlington Hall személyzeti szárnyának mintegy a gerincét képezi, elég nyomasztó hely, ugyanis legnagyobb része sohasem kap nappali fényt. Még a verőfényes napokon is olyan sötét, mintha alagútba jutott volna az ember. Azon a bizonyos

napon, ha lépteiről fel nem ismerem a közeledő Miss Kentont, legfeljebb az alakja körvonalairól állapíthattam volna meg, hogy kicsoda.

Megálltam ott, ahová mégiscsak behatolt egy fénysugár, és amikor közelebb ért, megszólítottam.

– Egy pillanatra, Miss Kenton!

– Parancsoljon, Mr. Stevens.

– Kérem, Miss Kenton, szabad emlékeztetnem rá, hogy az emeleti szobában fel kell húzni az ágyakat holnaputánra?

– Nem feledkeztem meg róla, Mr. Stevens.

– Ennek igazán örülök. Épp csak eszembe jutott.

Már mentem volna tovább, de Miss Kenton meg sem mozdult. Aztán közelebb lépett, és az arcára esett egy fénycsík, így láthattam, milyen mérges.

– Sajnos, pillanatnyilag nagyon sok a dolgom, Mr. Stevens, nincs egy perc vesztegetni való időm sem. Ha úgy ráérnék, mint szemmel láthatólag *ön*, szívesen viszonoznám a kedvességét, és járkálnék föl–alá a házban, hogy olyan dolgokra emlékeztessenem, amelyekről amúgy sem feledkezett meg.

– Ugyan már, Miss Kenton, fölöslegesen bosszankodik. Csak biztos akartam lenni abban, hogy nem kerülte el a figyelmét...

– Mr. Stevens, két nap alatt ez a negyedik vagy ötödik ilyen eset. Nem is értem, honnan van annyi ideje, hogy ráér föl–alá járkálni a házban és szükségtelen megjegyzésekkel zaklatni másokat.

– Miss Kenton, ha önnek valóban megfordult a fejében, hogy nekem van ráérő időm, az mindennél jobban bizonyítja a tapasztalatlanságát. Remélem, az eljövendő években majd tisztább képet kap mindarról, ami egy ilyen házban adódik.

– Ön folyton az én „tapasztalatlanságomra” hivatkozik, Mr. Stevens, de a jelek szerint még egyszer sem sikerült kivetnivalót találnia a munkámban. Máskülönben minden bizonnyal már régen felhívta volna rá a figyelmemet, méghozzá kimerítő alapossággal. Most pedig a dolgom után kell néznem, és nagyon örülnék, ha a továbbiakban nem járkálna utánam és tartana fel. Amennyiben olyan nagyon ráér, javaslom, inkább szívjon egy kis friss levegőt.

Döngő léptekkel vonult el mellettem. Jobbnak láttam, ha nem élezem ki a dolgot, hát én is mentem az utamra. Már majdnem a konyhaajtóban voltam, amikor hallottam, hogy dühös léptekkel jön visszafelé.

–Ami azt illeti, Mr. Stevens – mondta éles hangon –, arra kérem, hogy mostantól kezdve egyáltalán ne szóljon hozzám.

– Ezt meg hogy érti, Miss Kenton?

– Ha valami közölnivalója van, kérem, üzenje meg. Vagy írjon egy cédulát, és küldje el. Biztosra veszem, hogy ez nagyon sokat javít majd az együttműködésünkön.

– Miss Kenton...

– Rengeteg a tennivalóm, Mr. Stevens. Írja le, ha bonyolultabb közölnivalója van. Egyébként meg üzenhet Marthával vagy Dorothyval, vagy a férfiszemélyzet bármelyik tagjával, akit kellőképpen megbízhatónak talál. És most kénytelen vagyok a dolgom után nézni, ön pedig sétálgasson csak nyugodtan tovább.

Bármilyen bosszantóan viselkedett Miss Kenton, nem sokat töprenghettem rajta, mert akkor már megjöttek az első vendégek. A külföldi résztvevők érkezése csak két–három nap múlva volt esedékes, de az a három úriember, akiket őlordsága „hazai csapat” gyanánt emlegetett – két külügyminisztériumi államtitkár, akik szigorúan „nem hivatalos” minőségben voltak jelen, valamint Sir David Cardinal – korábban megjött, hogy minél alaposabban előkészítsék a terepet. Szokás szerint zavartalanul beszéltek előttem, amint ki–be jártam a szobákba, ahol az úriemberek elmélyült eszmecserét folytattak, így óhatatlanul nyertem némi áttekintést az események adott szakaszára jellemző általános hangulatról. Őlordsága és munkatársai természetesen nagy gondot fordítottak arra, hogy minél pontosabban tájékoztassák egymást minden várható résztvevőt illetően; túlnyomórészt mégis egyetlen személlyel, a francia úriemberrel, monsieur Dupont–nal és az ő esetleges rokon– és ellenszenvével foglalkoztak. Az igazat megvallva, egy ízben, ha jól emlékszem, épp akkor léptem be a dohányzóba, amikor az egyik úriember megjegyezte: – Európa sorsa függhet attól, sikerül–e Dupont támogatását megnyernünk ebben az ügyben.

Javában folytak az előkészítő tárgyalások, amikor őlordsága olyan szokatlan feladattal bízott meg, hogy az a mai napig az emlékezetembe vésődött, annak a mozgalmas hétnek a többi alig feledhető eseménye mellé. Lord Darlington behívatott a dolgozószobájába, és azonnal láttam, hogy meglehetősen nyugtalan. Az íróasztalánál ült, és szokása szerint egy könyvet lapozgatott; ezúttal a *Ki kicsodát*.

– Ja, igen, Stevens – kezdte látszólag hanyagul, de aztán mintha nem tudta volna, hogyan is folytassa. Én csak álltam, és vártam az alkalmat, hogy kiséghthessem. Őlordsága lapozgatott még egy pillanatig, a könyv fölé hajolt, beleolvasott egy szócikkbe, aztán megszólalt.

– Nézze, Stevens, tisztában vagyok vele, hogy meglehetősen szokatlan dolgot kérek magától.

– Parancsoljon velem, uram.

– Egyszerűen az a helyzet, hogy az embernek most annyi fontos dologgal kell foglalkoznia.

– Örülök, ha a szolgálatára lehetek, uram.

– Igazán sajnálom, hogy ilyesmivel kell előhozakodnom, Stevens. Tudom, hogy magának is van épp elég dolga. Csak hát fogalmam sincs, mit kezdjek ezzel az üggyel.

Vártam egy pillanatig, Lord Darlington pedig ismét belemélyedt a *Ki kicsodába*. Aztán föl se nézve megjegyezte:

– Maga nyilván járatos az élet dolgaiban.

– Parancsol, uram?

– Az élet dolgaiban, Stevens. Hogy hogyan csinálják a madarak, méhek, ilyesmi. Járatos az ilyenekben, nem?

– Attól félek, nem egészen értem, mire gondol, uram.

– Játsszunk nyílt kártyákkal, Stevens! Sir David régi barátom. És felmérhetetlenül értékes segítséget nyújtott ennek a konferenciának a megszervezésében. Bízvást állíthatom, nélküle nem sikerült volna rávennünk monsieur Dupont–t, hogy eljöjjön.

– Kétségtelenül, uram.

– Mindazonáltal Sir Davidnek is megvannak a gyengéi, Stevens. Talán maga is észrevette. Magával hozta a fiát, Reginaldot.

Titkáráként. A helyzet az, hogy eljegyzett vőlegény. Mármint az ifjú Reginald.

– Értem, uram.

– Sir David öt éve próbálja felvilágosítani a fiát az élet dolgairól. A fiatalember most a huszonharmadik évében jár.

– Értem, uram.

– Már is a tárgyra térek, Stevens. A helyzet az, hogy én vagyok a fiatalember keresztapja. Ezért Sir David azt kívánja tőlem, hogy én világosítsam fel az ifjú Reginaldot az élet dolgairól.

– Értem, uram.

– Sir David a maga részéről meglehetősen idegenkedik ettől a feladattól, és attól tart, hogy nem tud a végére járni Reginald esküvőjének napjáig.

– Értem, uram.

– A helyzet az, Stevens, hogy nekem most nagyon sok dolgom van. Ezt Sir Davidnek is be kellene látnia, mégis rám hárította ezt a feladatot. – Őlordsága elhallgatott, és ismét a könyvébe mélyedt.

– Arról van szó, uram, hogy azt óhajtja: én világosítsam fel a fiatalurat? – kérdeztem.

– Ha megtenné, Stevens! Nagy kő esne le a szívemről. Sir David kétóránként megkérdezi tőlem, elintéztém-e a dolgot.

– Értem, uram. Rendkívül fárasztó lehet a jelenlegi helyzetben.

– Természetesen tudom, hogy ez igazán nem tartozik a munkaköri kötelezettségeihez, Stevens.

– Minden tőlem telhetőt megteszek, uram. Ámbár meglehet, hogy nem lesz könnyű alkalmas pillanatot találnom az ilyesfajta felvilágosításhoz.

– Már azzal is nagy hálaóra kötelezne, ha egyáltalán megpróbálná, Stevens. Átkozottul rendes magától. Nézze, nem kell nagy feneket keríteni a dolognak. Csak közölje vele a legegyszerűbb tényeket, és kész. Mindig az egyenes beszéd a legcélravezetőbb, én azt mondom.

– Igen, uram. Minden tőlem telhetőt megteszek.

– Nagyon hálás vagyok magának, Stevens. Majd tájékoztasson, hogyan boldogul.

Gondolhatják, hogy kissé meghökkentett ez az óhaj, és rendes körülmények között töprengtem volna egy darabig a dolgon. Mivel azonban ilyen mozgalmas időszaknak néztünk elébe, nem engedhettem meg magamnak, hogy a megbízás túlságosan lekösse a figyelmemet, ezért elhatároztam, hogy az első adandó alkalommal túlesem rajta. Ha jól emlékszem, alig egy órával azután, hogy a feladatot megkaptam, észrevettem, hogy az ifjú Mr. Cardinal egyedül tartózkodik a könyvtárban: az egyik íróasztalnál ült, és valamilyen iratokat tanulmányozott. Ha az ember némi figyelmet szentelt a fiatal úriember személyiségének, hamar beláthatta, mi okozott olyan komoly gondot őlordságának – sőt, még az ifjú ember édesatyjának is. Munkaadóm keresztfia ügybuzgó, tanult fiatalembernek látszott, és vonásai számos kiváló tulajdonságról árulkodtak; aki azonban a most szóban forgó témát kívánta felvetni előtte, jobban méltányolt volna egy könnyedebb, netán felületesebb természetű ifjút. Akárhogy is, ha már elhatároztam, hogy minél előbb végére járok az ügynek, hát fogtam magam, bementem a könyvtárba, megálltam Mr. Cardinal íróasztala előtt, és megköszörültem a torkomat.

– Bocsásson meg, uram, de egy üzenetet kell átadnom önnek.

– Csakugyan? – pillantott fel Mr. Cardinal az irataiból érdeklődve és lelkesen. – Apámtól?

– Igen, uram. Vagyis hát lényegében.

– Egy pillanat.

A fiatalember lehajolt az aktatáskához a lába mellett, és elővett egy noteszt meg egy ceruzát. – Mondhatja, Stevens.

Megint megköszörültem a torkomat, és igyekeztem olyan személytelen hangon folytatni, ahogy csak tőlem telt.

– Sir David arról szeretné tájékoztatni önt, uram, hogy a hölgyek és urak közt alapvető különbségek vannak.

Megállhattam egy pillanatra, hogy a következő mondatot megfogalmazzam, mert Mr. Cardinal sóhajtva megjegyezte:

– Ezt senki sem tudja nálam jobban, Stevens. Volna szíves inkább a tárgyra térni?

– Senki sem tudja önnél jobban, uram?

– Apám engem mindig alábecsül. Igazán széles körű kutatásokat végeztem ebben a témában.

– Valóban, uram?

– Már vagy egy hónapja másra sem gondolok.

– Értem, uram. Ebben az esetben az üzenet, amelyet át kellett volna adnom, nyilván tárgytalan.

– Biztosíthatja apámat, hogy alaposan felkészültem. Ez az aktatáska – bökte meg a lábával – degeszre van tömve jegyzetekkel, amelyek minden elképzelhető módon megvilágítják a problémát.

– Valóban, uram?

– Igazán azt hiszem, hogy végiggondoltam minden lehetséges változatot, amire csak képes az emberi elme. Kérem, nyugtassa meg apámat efelől.

– Meg fogom nyugtatni, uram.

Mr. Cardinal mintha kissé fölengedett volna. Ismét megbökte az aktatáskáját (én inkább másfelé néztem), és azt mondta:

– Maga nyilván nem értette, miért hurcolom magammal örökösen ezt a táskát. Hát most már tudja. Gondolja csak el, ha illetéktelen kezekbe kerülne!

– Az fölöttébb kínos lenne, uram.

– Persze az is lehet – húzta ki magát hirtelen –, hogy fölmerült valami merőben új szempont, és apám azt akarja, hogy fontolóra vegyem.

– Nem hinném, uram.

– Nem? Semmi új erről a Dupont-ról?

– Attól tartok, semmi, uram.

Mindent megtettem, hogy ne vegye észre rajtam, mennyire csüggesztőnek találom a felfedezést, hogy amikor már azt hittem, túl vagyok a feladat nehezen, valójában még hozzá se kezdtem. Úgy emlékszem, éppen rendezni próbáltam a gondolataimat, hogy ismét nekirugaszkojjam, amikor a fiatalember váratlanul felpattant, és aktatáskáját magához szorítva kijelentette:

– Hát akkor én most talán szívok egy kis friss levegőt. Köszönöm a segítségét, Stevens.

Eredetileg késedelem nélkül újabb beszélgetést szándékoztam kezdeményezni Mr. Cardinallal, ám ez végül megghiúsult, elsősorban azért, mert még aznap délután, azaz mintegy két nappal korábban, mint ahogy vártuk, megérkezett Mr. Lewis, az amerikai szenátor. Épp

odalent voltam a tálalóban, és a beszerzési listákat néztem át, amikor fönről a ház elé gördülő személygépkocsik jellegzetes zaját hallottam. Ahogy sietve elindultam fölfelé, összetalálkoztam Miss Kentonnal a hátsó folyosón, vagyis legutóbbi szóváltásunk színhelyén, és talán ez a szerencsétlen véletlen készítette arra, hogy ragaszkodjék gyerekes kikötéséhez. Amikor ugyanis megkérdeztem tőle, hogy ki érkezett, meg sem állt, úgy vetette oda: – Üzenjen, ha sürgős a dolog, Mr. Stevens, üzenjen! – Akármennyire bosszantott ez a viselkedés, nem tehettem mást, fölsiettem a lépcsőn.

Emlékezetem szerint Mr. Lewis terjedelmes alkatú úriember volt, akinek arcáról ritkán tűnt el a szívélyes mosoly. Korai érkezése nyilvánvalóan némi alkalmatlanságot okozott őlordságának és munkatársainak, akik arra számítottak, hogy lesz még egy-két napjuk egymás közt az előkészületekre. Mr. Lewis azonban megnyerő és közvetlen modorával, továbbá azzal a vacsoraasztalnál tett kijelentésével, miszerint az Egyesült Államok „mindig az igazság oldalán áll, és hajlandó belátni, hogy hibákat követtek el Versaillesban”, szemmel láthatólag megnyerte őlordsága „hazai csapatának” bizalmát; a vacsora előrehaladtával az eszmecsere lassan, de biztosan elkanyarodott az olyan témáktól, mint Mr. Lewis szülőföldjének, Pennsylvániának természeti szépségei, vissza az előttünk álló konferenciához, és mire az urak szivarra gyújtottak, egyik-másik okfejtésük éppen olyan bizalmas jellegűnek tűnt föl, mint azok, amelyekre Mr. Lewis érkezése előtt került sor.

– Egyetértek önökkel, uraim, ez a mi monsieur Dupont–unk néha nagyon kiszámíthatatlan – jegyezte meg Mr. Lewis egy idő után. – De meg kell mondanom, hogy egyvalamiben biztosak lehetnek. Ez olyan biztos, mint a halál. – Előrehajolt, és fölemelte a szivarját, hogy nyomatékokot adjon a mondanivalójának. – Dupont gyűlöli a németeket. Már a háború előtt is utálta őket, de most aztán olyan mélységesen gyűlöli mindet, hogy azt önök itt, uraim, föl sem tudják fogni. – Azzal Mr. Lewis hátradőlt, és arcát ismét beragyogta a szívélyes mosoly. – De hát mondják meg, uraim, igaz lelükre – folytatta –, szemére vetheti az ember egy franciának, hogy gyűlöli a németeket? Hiszen végeredményben minden oka megvan rá, nem igaz?

Egy pillanatra kínos csönd támadt, ahogy Mr. Lewis körbepillantott. Aztán Lord Darlington szólalt meg:

– Természetesen bizonyos feszültség elkerülhetetlen. De hát mi, angolok is sokáig álltunk harcban a németekkel.

– Csakhogy maguk, angolok, mások – felelte Mr. Lewis –, úgy látszik, maguk már nem gyűlölik igazán a németeket. A franciák szerint viszont a németek elpusztították az európai civilizációt, és ezért minden büntetést megérdemelnek. Természetesen mi az Egyesült Államokban ezt ésszerűtlen felfogásnak találjuk, de én a magam részéről sosem értettem, miként lehetséges, hogy önök, angolok, szemlátomást nem osztják a franciák véleményét. Hiszen, ahogy az imént mondta, Anglia is sokat veszített a háborúban.

Újabb kínos szünet után Sir David szólalt meg kissé tétova hangon.

– Nekünk, angoloknak, az ilyesmiben gyakran eltér a felfogásunk a franciákétól, Mr. Lewis.

– Értem. Mondhatnánk, ez afféle vérmérsékletbeli különbség – mosolygott Mr. Lewis még derűsebben. Bólogatott, mintha számos kérdés most világosodott volna meg előtte, és nagyot szívott a szivarjából. Lehetséges, hogy ezt csak utólag gondolom így, de határozottan úgy emlékszem, én már abban a pillanatban megsejtettem valamit, valami különösét, talán valami alattomos vonást e látszólag lefegyverzően kedves amerikai úriember lényében. De ha bennem fel is ébredt a gyanakvás abban a pillanatban, Lord Darlingtonban szemlátomást nem. Mert egy-két másodperces újabb feszélyezett csönd után őlordtsága minden jel szerint elszánta magát.

– Mr. Lewis – szólalt meg –, őszinte leszek. Mi itt Angliában a legtöbben úgy találjuk, hogy a franciák jelenleg alávalóan viselkednek. Semmi kétség, nevezheti ezt vérmérsékletbeli különbségnek is, de az én véleményem szerint valamivel többről van szó. Méltatlan dolog így gyűlölködni, amikor a harc már véget ért. Akit a padlóra küldtünk, azt már nem bántjuk. Abba már nem rúgunk bele. Mi az utóbbi időben a franciák viselkedését egyszerűen embertelennek találjuk.

Mr. Lewisnak mintha meglepedésére szolgált volna ez a kijelentés. Egyetértőleg dűnnyögött, és elégedetten mosolygott asztaltársaira a dohányfüst fellegein át, melyek addigra már sűrűn gomolyogtak az asztal fölött.

A másnap reggel újabb korai vendégeket hozott, nevezetesen a két hölgyet Németországból, akik együtt utaztak (jóllehet az ember úgy gondolta volna, áthidalhatatlan társadalmi különbség van köztük), s nagy csapat hölgykíséretet és inast hoztak magukkal, valamint számtalan utazóládát. Délután megérkezett egy olasz úriember, mégpedig a komornyikja, a titkára, a „szakértője” meg két testőre kíséretében. El nem tudom képzelni, mit gondolt ez az úriember, hová jön, hogy az utóbbiakat is magával hozta, de az kétségtelen, hogy igen sajátosan hatott Darlington Hallban ez a két nagydarab, hallgatag férfi, amint gyanakodva nézegetett jobbra-balra néhány lépésre onnan, ahol az olasz úriember éppen tartózkodott. Mellesleg ezek a testőrök, amint a következő napokban kiderült, munkabeosztásukból adódóan a legszokatlanabb időpontokban vonultak el felváltva aludni, s ily módon gondoskodtak arról, hogy az éjszakai órákban is őrt álljon legalább egyikük. Amikor értesültem erről a beosztásról, és megpróbáltam Miss Kentont is tájékoztatni róla, ő megint nem volt hajlandó szóba állni velem, tehát a gyors ügyintézés érdekében valóban kénytelen voltam néhány sort írni, és az üzenetet becsúsztatni a nappalija ajtaja alatt.

Másnap újabb jövevények érkeztek, úgyszólván Darlington Hall már két nappal a konferencia kezdete előtt benépesült a nemzetközi vendégsereggel, melynek tagjai a szobákban beszélgettek, vagy látszólag céltalanul álldogáltak az előcsarnokban és a folyosókon, s a képeket vagy dísz tárgyakat nézegették. Bármilyen udvariasan viselkedtek egymással, a légkör meglehetősen feszült és bizalmatlan volt az előkészületeknek ebben a szakaszában. A kedvezőtlen hangulatnak megfelelően a kíséretükben érkező inasok és szolgák is hűvösen nézegették egymást, és a saját beosztottaim meglehetősen örültek, hogy megannyi tennivalójuk mellett nem sokat időzhettek a társaságukban.

S amikor ennyiféle probléma közt kellett megosztanom a figyelmemet, akkor történt, hogy az ablakon kitekintve

megpillantottam az ifjú Mr. Cardinalt odakint a parkban. Szokás szerint az aktatáskáját szorongatta, és gondolataiba merülve, lassú léptekkel rótt a pázsit körül futó ösvényt. Természetesen azonnal eszembe jutott vele kapcsolatos feladatom, s úgy találtam, hogy odakint, ahol közel a szabad természet, és szem előtt vannak példának okáért a ludak, amelyek illusztrációként szolgálhatnak, könnyebben sort keríthetnék a felvilágosításra. Átláttam azt is, hogy ha kisietek és elrejtőzöm az ösvény mentén a rododendron bokor mögött, Mr. Cardinalnak rövidesen el kell haladnia mellettem. Akkor majd elélephetek és felvilágosíthatom. Nem volt ez valami kifinomult stratégia, elismerem, de bizonytalán önök is belátják, hogy a szóban forgó feladat, bár a maga nemében korántsem tekinthető jelentéktelennek, az adott pillanatban nem tartozott a legfőbb gondjaim közé.

Zúzvara borította a földet és a lombok nagy részét, de azért az évszakhoz képest enyhe nap volt. Sietve átvágtam a pázsiton, elhelyezkedtem a bokor mögött, és kisvártatva meg is hallottam Mr. Cardinal közeledő lépteit. Sajnálatos módon nem időzítettem tökéletesen a felbukkanásomat. Akkor szándékoztam kilépni a bokor mögül, amikor Mr. Cardinal még meglehetősen távolságra van tőlem, hogy idejekorán megpillantson, és feltételezze, hogy a nyári lakba, netán a kertészlakba igyekszem. Akkor úgy tehettem volna, mintha csak most venném észre, és mintegy véletlenül elegyednék szóba. Ám végül némiképp megkésve léptem elő, s attól félek, eléggé ráijesztettem az ifjú emberre, aki azonnal elrántotta aktatáskáját a kezem ügyéből, és két karjával a szívére szorította.

– Elnézését kérem, uram.

– Jézusom, Stevens! Maga aztán jól rám ijesztett. Már azt hittem, kitört a botrány odabent.

– Igazán sajnálom, uram. De az a helyzet, hogy beszélnem kell önnel.

– Az isten szerelmére, a lélegzetem is elállt!

– Engedje meg, uram, hogy rögvést a tárgyra térjek. Nyilván ön is látja azokat a ludakat nem messze tőlünk.

– Ludakat? – nézett körül kissé meghökkenve. – Ja, igen. Valóban azok.

– Meg a virágokat, meg a bokrokat. Az igazat megvallva, ebben az évszakban nem mutatkoznak teljes pompájukban, de minden bizonnyal ön is tudja jól, hogy ha beköszönt a tavasz, nagy változást érzünk majd... igen különös változást érzünk majd itt mindenfelé.

– Hogyne, biztos vagyok benne, hogy a park volt már ennél szebb is. De hogy őszinte legyek, Stevens, engem most nem nagyon érdekelnek a természet szépségei. Fölöttébb aggasztó a helyzet. Az a monsieur Dupont gyalázatos hangulatban érkezett. Már csak ez hiányzott!

– Monsieur Dupont itt van, uram? Monsieur Dupont megérkezett?

– Vagy egy fél órája. Pocsék hangulatban van.

– Elnézését kérem, uram. Azonnal utána kell néznom.

– Hát persze, Stevens. Mindenesetre kedves magától, hogy kijött velem beszélgetni.

– Kérem, bocsásson meg, uram. A helyzet az, hogy szerettem volna mondani még egyet–mást a... ahogy ön kifejezte... természet szépségeiről. Ha megtisztel a figyelmével, nagyon lekötelez. De attól tartok, erre majd egy későbbi alkalommal kell sort kerítenünk.

– Érdeklődéssel várom, Stevens. Bár magam is horgászember vagyok. Mindent tudok a halakról, az édesvíziokről is, a tengeriekről is.

– Minden élőlénynek fontos szerepe lehet küszöbönálló eszmecsereinkben, uram. Most azonban elnézését kell kérnem. Fogalmam sem volt róla, hogy monsieur Dupont megérkezett.

Visszasiettem a házba, ahol az első inas azzal fogadott:

– Már mindenütt kerestük, uram. Megérkezett a francia úriember.

Monsieur Dupont magas, elegáns, őszes szakállú, monoklis úriember volt. Olyasfajta öltözékben érkezett, amelyet a kontinensen szabadidejükben szoktak viselni az urak, és látogatása során mindvégig úgy tett, mintha kizárólag szórakozásból és barátságból jött volna Darlington Hallba. Amint Mr. Cardinal megjegyezte, monsieur Dupont nem érkezett valami jó hangulatban; nem emlékszem pontosan, mi minden dülta föl a lelki békéjét azóta, hogy pár napja angol földre lépett, de az biztos, hogy London nevezetességeinek megtekintése során alaposan feltörte a lábát a

cipő, és most nagyon aggódott, hogy elfertőződnek a sebei. Hiába irányítottam az inasát Miss Kentonhoz, a francia úriember két–három óránként magához intett, és közölte: – Komornyik! Cserélni kell a kötést!

Amikor Mr. Lewist meglátta, mintha azonnal jobb kedvre derült volna. Régi munkatársakként üdvözölték egymást az amerikai szenátorral, és egész nap szinte elválaszthatatlanok voltak; földidéztek a régi emlékeket, és jókat nevettek rajtuk. Az igazat megvallva, Mr. Lewis már–már állandó jelenléte szemmel láthatólag komoly gondot okozott Lord Darlingtonnak, aki szeretett volna minél szívélyesebb kapcsolatot kialakítani az előkelő francia úriemberrel, mire a tárgyalások megkezdődnek. Több ízben is tanúja voltam, ahogy őlordsága megpróbálta félrevonni monsieur Dupont–t, hogy négyszemközt beszélhessen vele, Mr. Lewis azonban máris odatolakodott. – Bocsássanak meg, uraim – mosolygott rájuk –, de van itt valami, amit nem értek. – És őlordsága rövidesen azt vette észre, hogy Mr. Lewis újabb vidám anekdotáját hallgatja. A többi vendég azonban, talán tiszteletből, talán ellenséges érzületből, távol tartotta magát monsieur Dupont–tól, ami még az egyébként is feszélyezett légkörben sem kerülhette el az ember figyelmét, s csak még inkább megerősítette azt a benyomást, hogy az előttünk álló napok eredményessége valamilyen módon monsieur Dupont–on áll vagy bukik.

A konferencia 1923 márciusának utolsó hetében, egy esős reggelen kezdődött a szalonban. Azért esett a választás erre a meglepő színhelyre, hogy hangsúlyozzák számos résztvevő itt–tartózkodásának „nem hivatalos” jellegét. Az igazat megvallva, az én benyomásom szerint túlzásba is vitték a fesztelen külsőségeket. Különös látványt nyújtott az a nőies szoba, amelyben sötét öltönyös, komoly urak szorongtak, néha hármásával–négyesével egy–egy kanapén; volt, aki olyan görcsösen igyekezett fenntartani a kötetlen társasági együttlét látszatát, hogy le sem tette kezéből az újságot.

Az első délelőtt úgy adódott, hogy szüntelenül járkálnom kellett ki–be, így nem állt módomban figyelemmel kísérni az eseményeket. De arra emlékszem, hogy Lord Darlington bevezetőjében

ünnepélyesen üdvözölte a vendégeket, majd felvázolta azokat a jelentős morális szempontokat, amelyek a versailles–i egyezmény bizonyos határozatainak enyhítését indokolják, és ecsetelte, mennyi szenvedést és gyötrelmet látott Németországban. Én természetesen már sokszor hallottam mindezt őlordságától, ám ebben az emelkedett környezetben most olyan mély meggyőződéssel beszélt, hogy ismét mélységesen megindított. Munkaadóm Sir David Cardinalnak adta át a szót, akinek beszédéből nem sokat hallottam, de az volt a benyomásom, hogy főképp eljárási kérdésekkel foglalkozik, és ezek, mi tagadás, meghaladták az ismereteimet. A dolog lényegét tekintve viszont a jelek szerint nagyjából egyetértett őlordságával, és befejezésül célul tűzte ki a német jóvátétel kifizetésének felfüggesztését, valamint a francia csapatok kivonását a Ruhr–vidékről. Azután a német grófnő szólalt meg, de akkor, már nem emlékszem miért, huzamosabb időre el kellett hagynom a szalont. Mire visszatértem, a résztvevők a kötetlen megbeszélésnél tartottak, és az eszmecsere, amely nagyrészt a kereskedelem és a kamatlábak körül forgott, messze meghaladta az ismereteim körét.

Monsieur Dupont, úgy láttam, nem szólt hozzá a vitához, és mogorva viselkedéséből arra sem lehetett következtetni, vajon odafigyel–e az elhangzottakra, vagy a gondolataiba merül. Egy alkalommal, amikor éppen az egyik német úriember hozzászólásának közepén hagytam el a helyiséget, monsieur Dupont fölpattant és utánam jött.

– Komornyik – szólított, amint kiértünk az előcsarnokba –, át kellene kötni a lábamat. A fájdalomtól alig tudok odafigyelni az urakra.

Ha jól emlékszem, Miss Kentonhoz fordultam segítségért, természetesen közvetítő útján, és épp távoztam a biliárdteremből, ahol monsieur Dupont várta az ápolónőt, amikor az első inas sietett le a lépcsőn, és némiképp riadtan közölte, hogy apám odafönt rosszul lett.

Fölsiettem az emeletre, és a lépcsőfordulónál különös látvány fogadott. A folyosó túlsó végén a nagy ablak előtt, melyen át szürke fényű, esős világra lehetett kilátni, olyan pózba merevedett apám, mintha valamilyen ünnepélyes szertartáson venne részt. Fél térdre

esett, fejét lehajtotta, s mintha a zsúrkocsit tolta volna, amely valami okból semmi áron nem akart elmozdulni. Két szobalány tiszteletteljes távolból, némi megilletődéssel figyelte. Odamentem hozzá, lefejtettem a kezét a zsúrkocsi széléről, és a szőnyegre fektettem apámat.

Szeme csukva volt, arca hamuszürke, veríték gyöngyözött a homlokán. További segítségért küldtünk, rövidesen hoztak is egy toloszéket, és föl vitték apámat a szobájába.

Amikor ágyba került, nem nagyon tudtam, mitévő legyek; egyrészt nem látszott helyénvalónak, hogy ilyen állapotban magára hagyjam, másrészt viszont egyetlen szabad percem sem volt. Tanácstalanul álltam az ajtóban, amikor megjelent az oldalamon Miss Kenton.

– Mr. Stevens – mondta –, pillanatnyilag nekem valamivel több időm van, mint önnek. Ha kívánja, itt maradok az édesapja mellett. Majd fölvezetem Meredith doktort, és szólok, ha beszélni akar önnel.

– Nagyon köszönöm, Miss Kenton – feleltem, és távoztam. Amikor visszaértem a szalonba, éppen egy pap beszélt arról, hogy milyen keserves a gyermekek sorsa Berlinben. Azonnal munkához láttam, töltöttem a kávé és a teát. Úgy láttam, némelyik úr szeszes italt fogyaszt, és akadt egy-kettő, aki a két hölgy jelenlétével nem törődve rágyújtott. Ha jól emlékszem, éppen kiléptem a szalonból egy üres teáskannával, amikor Miss Kenton megállított:

– Mr. Stevens, Meredith doktor épp távozni készül. Közben már meg is láttam az orvost, aki az esőkabátját és a kalapját vette föl az előcsarnokban, így odamentem hozzá, kezemben még mindig a teáskannával.

– Az apja nincs valami jól – nézett rám komoran. – Ha romlik az állapota, azonnal küldjenek értem.

– Igen, uram, nagyon köszönöm, uram.

– Hány éves az apja, Stevens?

– Hetvenkettő, uram.

Meredith doktor elgondolkodott, aztán megismételte:

– Ha rosszabbra fordul az állapota, azonnal küldjenek értem.

Újból megköszöntem a fáradozását, majd kikísértem az ajtóig.

Aznap este, röviddel vacsora előtt, véletlenül fültanúja lettem Mr. Lewis és monsieur Dupont beszélgetésének. Valamilyen okból fölmentem monsieur Dupont szobájába, és már épp kopogtatni akartam, de előtte szokásom szerint megálltam egy pillanatra az ajtónál, és füleltem. Önök talán nem szokták megtenni ezt a kis óvintézkedést, amellyel elkerülhetik, hogy alkalmatlan pillanatban kopogtassanak, én azonban sohasem mulasztom el, és kezeskedem róla, hogy általános gyakorlat a szakmában. De szó sincs arról, hogy ezt ürügynek használná az ember; nekem például eszem ágában sem volt olyan sokáig hallgatózni. A véletlen azonban úgy hozta, hogy amikor a fületem odanyomtam monsieur Dupont ajtajához, éppen Mr. Lewis beszélt, s bár nem tudom pontosan felidézni az első szavakat, amelyeket tőle hallottam, hanghordozása felkeltette a gyanúmat. Ugyanazon a szívélyes, vontatott hangon beszélt, amellyel többeket levett a lábukról érkezése óta, most azonban az amerikai úriember kétségtelenül takargatott valamit. Ez a felismerés volt az oka, továbbá az a tény, hogy monsieur Dupont szobájában tartózkodott, és feltételezhetően ehhez a kulcsfontosságú személyhez intézte szavait, hogy a kezem megállt a levegőben, és tovább füleltem.

Darlington Hallban a hálósobák ajtaja meglehetősen vastag, és semmi esetre sem lehet összefüggő részleteket kihallgatni egy–egy beszélgetésből; következésképp elég nehéz most pontosan felidézni, hogy mit is hallottam, hiszen már aznap este sem volt könnyű, amikor őlordságának beszámoltam a dologról. Ami korántsem jelenti azt, hogy ne nyertem volna kellően tiszta képet arról, mi történik a szobában. Az amerikai úriember lényegében azt a nézetét fejtette ki, hogy monsieur Dupont–t manipulálni akarja őlordsága meg a konferencia többi résztvevője; hogy monsieur Dupont meghívását eleve későbbi időpontra tették, hogy a legfontosabb témákat a távollétében vitathassák meg; hogy még az érkezése után is előfordult, hogy őlordsága zártkörű megbeszéléseket folytatott a legfontosabb résztvevőkkel, amelyekre monsieur Dupont–t nem hívta meg. Aztán Mr. Lewis sorra beszámolt

azokról a megjegyzésekről, amelyeket őlordsága meg a többiek a vacsoránál tettek Mr. Lewis érkezésének estéjén.

– Őszintén megvallva, uram – hallottam Mr. Lewis hangját –, engem mélységesen megdöbbsentett a felfogásuk az ön honfitársait illetően. Az olyan kitételektől sem riadtak vissza, mint hogy „embertelen” vagy „alávaló”. Ami azt illeti, pár óra múlva föl is jegyeztem mindent.

Monsieur Dupont mondott néhány szót, amit nem értettem, aztán Mr. Lewis folytatta:

– Meg kell mondanom, uram, nagyon megdöbbsentem. Hogy lehet ilyeneket mondani arról a szövetségesről, akivel alig pár éve még vállvetve küzdöttek?

Már nem is emlékszem, hogy végül bekopogtam-e egyáltalán; amilyen riasztó dolgoknak lettem fültanúja, még az is lehetséges, hogy helyesebbnek láttam, ha visszavonulok. Annyi ideig semmi esetre sem maradtam ott – s ezt kénytelen voltam röviddel később őlordságának is kifejteni –, hogy hallottam volna bármit, amiből következtetni lehetne rá, hogyan fogadta Mr. Lewis megjegyzéseit monsieur Dupont.

Másnap mintha megélénkültek volna az eszmecserék a szalonban, és ebédidőre már meglehetősen fűtött lett a hangulat. Az volt a benyomásom, hogy a szemrehányó és egyre nyíltabb kijelentéseket annak a karosszéknek címezik, amelyben monsieur Dupont foglal helyet; ő csak játszott a szakállával, és szinte meg sem szólalt. Ahányszor csak elnapolták az ülést, láttam, mint ahogy kétségtelenül őlordsága is látta, méghozzá nagy nyugtalansággal, hogy Mr. Lewis gyorsan félrevonja monsieur Dupont-t valamelyik sarokba, ahol nyugodtan beszélgethetnek. Sőt, emlékszem, egy ízben, röviddel ebéd után, meglehetősen titokzatos beszélgetésbe mélyedve találtam a két úriembert a könyvtár ajtaja mögött, és határozottan az volt a benyomásom, hogy amikor megláttak, hirtelen elhallgattak.

Apám állapota közben sem nem romlott, sem nem javult. Úgy értesültem, hogy szinte állandóan alszik, és magam is ezt tapasztaltam, ha nagy néha időt tudtam szakítani, és felmentem

szűkös padlásszobájába. Nem is sikerült szót váltanom vele, csak betegsége kiújulásának második estéjén.

Amikor beléptem, aludt, de a szobalány, akit Miss Kenton hagyott mellette, fölállt, amikor engem meglátott, és rázogatózni kezdte apám vállát.

– Ostoba lány! – kiáltottam rá. – Mit csinál!?

– Mr. Stevens azt mondta, keltsem föl, ha ön visszajön, uram.

– Hadd aludjon! Úgyis a kimerültség döntötte ágynak.

– Azt mondta, feltétlenül keltsem föl, uram – mondta a lány, és ismét megrázta apám vállát.

Ő kinyitotta a szemét, kissé elfordította fejét a párnán, és rám nézett.

– Remélem, apám, már jobban van – mondtam.

Ő egy másodpercig csak nézett, aztán megkérdezte:

– Kézben tartod a dolgokat odalent?

– A helyzet eléggé változékony. Hat óra múlt, úgyhogy képzelheti apám, mi a helyzet pillanatnyilag a konyhában.

– De kézből tartod? – Az arcán türelmetlenség futott át.

– Igen, apám, biztosíthatom. Igazán örülök, hogy már jobban van.

Szép lassan előhúzta a karját a takaró alól, és fáradtan vizsgálgatta a kézfejét. Ez eltartott egy darabig.

– Örülök, hogy apám ennyivel jobban van – ismételtem meg végül. – De most, azt hiszem, jobb, ha visszamegyek. Mint említettem, a helyzet eléggé változékony.

Nézegette még néhány pillanatig a keze fejét.

– Remélem, jó apád voltam – szólalt meg végül. Röviden fölnevettem, aztán így feleltem:

– Annyira örülök, hogy jobban van.

– Büszke vagyok rád. Derék fiú vagy. Remélem, jó apád voltam. De lehet, hogy nem.

– Sajnos, most rengeteg a tennivalónk, de reggel majd beszélgethetünk újra.

Még mindig a két kezét nézegette, mintha bosszankodna rajtuk.

– Annyira örülök, hogy jobban van – mondtam megint, és kimentem a szobából.

Mire leértem, a konyhában már csaknem kitört a vihar, és általános ingerültség uralkodott a személyzet köreibben. De jólesik arra gondolnom, hogy mire körülbelül egy óra múlva felszolgáltuk a vacsorát, munkatársaim tevékenysége már semmi másról nem árulkodott, csak rendkívüli ügybuzgalomról és szakmai biztonságról.

Mindig felemelő látvány az a nagyszerű díszterem, amikor teljes pompájában érvényesül, s aznap este sem volt ez másként, jóllehet a frakkos urak töretlen sora, melyet csak elvétve szakított meg a szépnem egy–egy képviselője, meglehetősen komor látványt nyújtott; másrészt viszont akkoriban még gázzal működött a két hatalmas csillár az asztal fölött, és titokzatos, lágy fénnel borították be a termet, nem azzal a vakító ragyogással, mint manapság a villanykörte. A konferencia második, s egyúttal záróbankettjén – a legtöbb vendég ugyanis másnap ebéd után távozni készült – a társaság nagy része már nem viselkedett olyan tartózkodóan, mint a megelőző napok során. Felszabadultabban, zajosabban folyt a beszélgetés, és jóval több bort töltögettünk a poharakba. Amikor véget ért a vacsora, amely szakmai szempontból zökkenőmentesen bonyolódott le, őlordsága szólásra emelkedett.

Azzal kezdte, hogy köszönetet mondott minden jelenlévőnek, amiért a megelőző két nap eszmecseréi „jóllehet időnként felvillanyozóan szókimondóak” voltak, mindvégig baráti légkörben zajlottak, és az igazság érvényesítését tartották szem előtt. Az összefogás, amelynek az utóbbi két nap során tanúi lehettek, felülmúlta minden várakozását, mondta, és kifejtette, hogy meggyőződése szerint a másnap délelőtti záróülésen számos nyilatkozat elhangzik majd arról, milyen lépéseket szándékoznak tenni a résztvevők a nagyjelentőségű svájci nemzetközi konferenciát megelőző időszakban. Ezt követően – azt már nem tudom, vajon eredeti szándéka szerint-e – őlordsága felidézte elhunyt barátja, Herr Karl–Heinz Bremann emlékét. Ami nem bizonyult igazán szerencsés gondolatnak, lévén a téma olyan kedves őlordsága szívének, hogy hajlamos volt hosszadalmasan elidőzni nála. Talán itt kell elmondanom azt is, hogy Lord Darlingtonot nem lehetett éppenséggel született szónoknak nevezni, úgyhogy a hallgatóság kisvártatva fészkelődni kezdett, ami rendszerint a figyelem

lankadásának jele. Az igazat megvallva, mire Lord Darlington végre jónak látta arra kérni vendégeit, hogy felállva igyanak „Európa békéjére és igazságos rendjére”, ez a türelmetlen mocorgás, talán a bőséges italfogyasztás eredményeként is, szerény véleményem szerint már–már modortalanságig fajult.

A társaság ismét helyet foglalt, és már éppen folytatták volna a beszélgetést, amikor egy kéz határozottan megkopogtatta az asztalt, és szólásra emelkedett monsieur Dupont. Azonnal csönd lett a teremben. Az előkelő úriember szinte mogorván pillantott körbe az asztalnál.

– Remélem – szólalt meg aztán –, nem bitorlóm senkinek a kijelölt tisztét, de mindeddig nem hallottam, hogy bárki is pohárköszöntőt készült volna mondani házigazdánk, az érdekes és nagylelkű Lord Darlington tiszteletére. – Szavait helyeslő moraj fogadta. – Érdekes dolgok hangzottak el ebben a házban az elmúlt napok során. Fontos dolgok. – Szünetet tartott; a teremben most már síri csend volt. – Sok olyasmi is – folytatta –, ami hallgatólagos vagy nyílt *bírálatát*, nem túl nyers szó ez, *bírálatát* tartalmazta hazám külpolitikájának. – Megint szünetet tartott, és zordan nézett maga elé. Az ember azt hihette volna, hogy haragszik. – E két nap alatt számos alapos és bölcs elemzést hallottunk a mai, rendkívül bonyolult európai helyzetről. Ám hadd jegyezzem meg, hogy egy sem volt köztük, amely teljes egészében átlátta volna, miért is helyezkedett Franciaország ilyen álláspontra közvetlen szomszédját illetően. Most azonban – emelte fel az ujját –, nem alkalmas az időpont arra, hogy ennek kapcsán vitába bocsátkozzunk. Az igazat megvallva, az elmúlt napokban tartózkodtam is attól, hogy ilyen vitákba bocsátkozzam, hiszen ezúttal főleg azért jöttem, hogy önöket meghallgassam. És hadd mondjam el, egyik–másik itt hallott okfejtés nagy hatással volt rám. De joggal kérdezhetik: vajon mekkora hatással? – Monsieur Dupont ismét szünetet tartott, és ráérősen végignézett az asztal körül ülőkön. – Nos, uraim, ó, és hölgyeim, elnézést – mondta végül –, sokat gondolkoztam ezeken a dolgokon, és szeretném itt bizalmasan elmondani önöknek, hogy köztem és jó néhány jelenlévő között vannak ugyan értelmezésbeli különbségek a jelenlegi európai fejlemények valódi természetét illetően, az itt

fölvetett legfontosabb szempontok jogosságáról és gyakorlati hasznáról azonban meg vagyok győződve, uraim, *meg vagyok győződve*. – Felszabadult és győzelmes zsongás futott végig az asztal körül, ám monsieur Dupont ezúttal kissé emelt hangon mindjárt folytatta: – Örömmel biztosítom mindannyiukat, hogy ami szerény befolyásom van, azt latba vetem, hogy a francia politika irányvonala az itt elhangzottak értelmében módosuljon. És mindent el fogok követni, hogy erre még a svájci konferencia előtt sor kerüljön.

Néhányan tapsoltak, és láttam, hogy őlordsága összenéz Sir Daviddal. Monsieur Dupont fölemelte a kezét, bár nem lehetett tudni, azért-e, hogy megköszönje a tapsot, vagy, hogy véget vessen neki.

– De mielőtt köszönetet mondanék házigazdánknak, Lord Darlingtonnak, szeretnék egy apró kis ügyben könnyíteni a lelkemen. Lehetnek önök közt, akik szerint nem vall jó modorra, ha az ember a vacsoraasztalnál könnyít a lelkén. – Ezt harsány nevetés fogadta. – Én azonban az effélékben az egyenes beszéd híve vagyok. Ahogy kötelességünk ünnepélyesen és nyilvánosan köszönetet mondani Lord Darlingtonnak, amiért meghívott bennünket, és így lehetőséget biztosított ennek az összhangnak és segítőkész légkörnek a megteremtésére, véleményem szerint éppúgy kötelességünk az is, hogy nyíltan elmarasztaljuk azt, aki csak azért jött, hogy visszaéljen a házigazda vendégszeretetével, és minden erejével azon fáradozott, hogy elégedetlenséget és gyanakvást szítson. Az ilyen ember viselkedése nem csupán visszatetsző, hanem a mostani légkörben rendkívül veszélyes is. – Megint szünetet tartott, és most is síri csöndben hallgatták. Monsieur Dupont nyugodt, megfontolt hangon folytatta. – Mr. Lewist illetően egyetlen kérdést kell tisztázni. Milyen mértékben képviseli az ő gyalázatos viselkedése a jelenlegi amerikai vezetés álláspontját? Hölgyeim és uraim, engedjék meg, hogy vállaljam a kockázatot, és inkább találgassak, hiszen egy úriembertől, aki olyan kétszínűségre képes, amilyenről ő tett tanúbizonyságot az utóbbi napokban, aligha remélhetnénk őszinte választ. Tehát megkockáztatom, hogy találgassak. Amerikát természetesen nyugtalanítja, hogy miből fogjuk visszafizetni neki az adósságainkat, ha a német jóvátétel kifizetését felfüggesztik. De az

utóbbi hat hónapban alkalmam nyílt erről a kérdéstről jó néhány igen magas állású amerikai személyiséggel tárgyalni, és úgy látom, hogy a politikusok ott sokkal szélesebb látókörűek, mint társaságunkban látható honfitársuk. Mindannyiunkat, akik szívünkön viseljük Európa boldogulását, megnyugtathat az a tény, hogy Mr. Lewis ma már... hogy is fejezzem ki magam... korántsem olyan befolyásos, mint régen. Talán kíméletlenségnek találják, hogy ilyen nyíltan beszéltem mindezekről. A helyzet azonban az, hölgyeim és uraim, hogy nagyon is kíméletes vagyok. Látják, nem részletezem, miket is mondott nekem ez az úr... *mindannyiukról*. Még hozzá fölöttébb ügyetlenül, olyan arcátlanul és otrombán, hogy alig hittem a fülemnek. Ámde elég az elmarasztalásból. Eljött a köszönet ideje. Hölgyeim és uraim, emeljük a poharunkat mindannyian Lord Darlingtonra!

Monsieur Dupont az egész beszéd alatt egyetlenegyszer sem nézett Mr. Lewis felé, sőt, miután a társaság tagjai ölordságára ürítették a poharukat, ő pedig ismét helyet foglalt, mintha minden jelenlévő gondosan kerülte volna tekintetével az amerikai úriembert. Néhány pillanatig kínos csönd honolt a teremben, aztán végül Mr. Lewis emelkedett szólásra. Éppolyan szívélyesen mosolygott, mint máskor.

– Nos, ha már mindenki beszédet mond, én is elmondom a magamét – kezdte, és érezni lehetett a hangján, hogy elég sokat ivott. – Ahhoz a zagyvasághoz nincs mit hozzáfűznöm, amit francia barátunk itt előadott. Az efféle fecsegést én eleresztem a fülem mellett. Sokan próbáltak már fölém kerekedni, de biztosíthatom önöket, uraim, keveseknek sikerült. Nagyon kevés embernek. – Itt elakadt a szava, és egy pillanatig mintha nem tudta volna, hogyan is folytassa. Aztán megint elmosolyodott. – Amint mondtam, eszem ágában sincs francia barátunkra fecsérelni az időmet. De azért van valami mondanivalóm, s ha már mindenki olyan szókimondó, hát én is az leszek. Önök itt, uraim, már megbocsássanak, egyszerűen naiv álmodozók. És ha nem akarnának mindenáron világgraszolóan nagy horderejű kérdésekbe belekontárkodni, még meghatóak is lennének. Nézzük például a házigazdánkat! Micsoda ő? Valódi úriember. Bízom benne, hogy ebben mindnyájan egyetértünk. Törölmetszett angol úriember. Tisztességes, becsületes, jó szándékú. Csakhogy

őlordsága *amatőr*. – Itt szünetet tartott, és körüljártatta tekintetét az asztal fölött. – Márpedig a nemzetközi politika manapság már nem előkelő amatőrök játékszere. És minél hamarabb észreveszik ezt önök itt Európában, annál jobb. Hadd kérdezzem meg önöket, tisztességes, jó szándékú uraim, van maguknak fogalmuk arról, miféle világban élnek? Elmúlt már az az idő, amikor a nemes ösztöneikre hallgathattak. Csak persze maguk itt, Európában, mintha még nem vették volna észre. A mi derék házigazdánkhoz hasonló úriemberek most is azt képzelik, hogy kötelességük belekontárkodni olyasmibe, amihez nem értenek. Mennyi nagyhangú szónoklat hangzott el itt két nap alatt! Mennyi jóhiszemű, naiv locsogás! Maguknak itt Európában profikra kellene bízniuk az ügyeiket. Ha ezt nem veszik észre idejében, katasztrófába rohannak. Igyunk uraim! Most én emelem a poharamat. A szakértelemre!

Szavait kábult csönd fogadta, meg sem moccant senki. Mr. Lewis vállat vont, az egybegyűlteket felé emelte a poharát, kiitta, és visszaült a helyére. Lord Darlington azonnal szólásra emelkedett.

– Nem áll szándékomban vitába bocsátkozni utolsó együtt töltött esténken, amelyen méltán ünnepelhetjük sikeres munkánkat. De az ön nézetei iránti tisztelet, Mr. Lewis, nem engedi, hogy egyszerűen félresöpörjem a szavait, mint valami hordószónoklatot. Valamit el kell mondanom. Amit ön „amatőrségnek” nevezett, uram, azt a legtöbben itt, úgy gondolom, még mindig szívesebben hívjuk „becsületnek”. – Ezt zajos helyeslés fogadta; „halljuk, halljuk”, mondták néhányan, és volt, aki tapsolt. – Sőt, továbbmegyek, uram – folytatta őlordsága –, sejteni vélem azt is, ön szerint ki a „profi”. Az az ember, akit a haszon és előnyszerzés szempontjai vezérelnek, nem pedig a jóság és igazság érvényesítésének vágya. Ha ezt nevezi ön „szakértelemnek”, hát én nem kérek belőle.

Ezt minden eddiginél viharosabb tetszésnyilvánítás és meleg, hosszan tartó taps fogadta. Láttam, hogy Mr. Lewis belemosolyog a borospoharába, és fáradtan csóválja a fejét. Ekkor vettem észre, hogy ott áll mellettem az első inas.

– Miss Kenton beszélni szeretne önnel, uram – súgta oda.

– Az ajtó előtt vár.

Igyekeztem minél észrevétlenebbül távozni, mialatt őlordsága még mindig állva, új témába fogott. Miss Kenton meglehetősen feldúltnak látszott.

– Nagyon rosszul van az édesapja, Mr. Stevens – mondta.

– Már elküldtem Meredith doktorért, de úgy látszik, nem tud azonnal jönni.

Talán kissé zavartnak látott, mert folytatta:

– Igen rossz állapotban van, Mr. Stevens. Oda kellene jönnie hozzá.

– Csak egy percre. Az urak bármelyik pillanatban átvonulhatnak a dohányzóba.

– Hogyne. De most feltétlenül oda kell jönnie, Mr. Stevens, különben súlyos szemrehányást tehet önmagának később.

Már indult is előttem; átsiettünk a házon apám kis padlásszobájához. Mrs. Mortimer, a szakácsnő ott állt az ágy mellett, még mindig kötényben.

– Jaj, Mr. Stevens – tört ki belőle, ahogy beléptünk –, nagyon rosszul van!

Csakugyan, apám arca tompa vörösre vált, ilyen színt élő emberen még sosem láttam.

– Nagyon gyöngye a pulzusa – súgta oda nekem Miss Kenton. Egy pillanatig néztem apámat, megérintettem a homlokát, aztán visszahúztam a kezemet.

– Szerintem megütötte a guta – jelentette ki Mrs. Mortimer. – Már kétszer láttam ilyet, hát azt mondom, gutaütést kapott. – Elsírta magát. Megütötte az orromat a ruhájából áradó zsírszag. Elfordultam.

– Ez nagyon fájdalmas. Nekem azonban most vissza kell mennem.

– Hogyne, Mr. Stevens. Majd szólok, ha megérkezik az orvos. Vagy ha bármiféle változás következne be az édesapja állapotában.

– Köszönöm, Miss Kenton.

Lesiettem a lépcsőn, és éppen időben érkeztem: az urak akkor vonultak át a dohányzóba. Az inasok megkönnyebbülve látták, hogy visszaértem; intettem, hogy menjenek a helyükre.

Akármi történt is távozásom után a díszteremben, most igazán ünnepi hangulatban voltak a vendégek. A dohányzóban mindenféle csoportokba verődve nevetgéltek az urak, és egymás vállát veregették. Mr. Lewis, úgy láttam, már visszavonult. Már ott is voltam a vendégek között, tálcámon egy üveg portóival. Éppen teletöltöttem az egyik úriember poharát, amikor megszólalt valaki mögöttem:

– Igaz is, Stevens, magát érdeklik a halak, ugye? Megfordultam, és Mr. Cardinal széles mosolyával találtam szemközt magam.

– A halak, uram? – mosolyodtam el én is.

– Kiskoromban mindenféle trópusi halakat tartottam. Igazán jó kis akváriumom volt. Mondja csak, Stevens, jól van?

– Köszönöm, uram, kiválóan – mosolyodtam el ismét.

– Magának igaza volt, vissza kell jönnöm ide tavasszal. Gyönyörű lehet Darlington Hall olyankor. Legutóbb is télen jártam itt. Mondja, Stevens, biztos, hogy nincs semmi baja?

– Köszönöm uram, a világon semmi.

– Nem érzi rosszul magát?

– Egyáltalán nem, uram. Elnézését kérem.

Tovább töltöttem a portóit a vendégeknek. Mögöttem harsány nevetés hangzott fel. – Ez igazán eretnekség! – kiáltott fel a belga pap. – A leghatározottabban eretnekség! – És ő is elnevette magát. Valaki megérintette a könyökömet, és amikor megfordultam, Lord Darlingtonnal találtam szemben magam.

– Jól van, Stevens?

– Hogyne, uram. Kiválóan.

– Mert úgy néz ki, mintha sírna.

Elnevettem magam, elővettem a zsebkendőmet, és gyorsan megtörültem az arcomat.

– Bocsásson meg, uram. Kissé fárasztó nap áll mögöttünk.

– Hát igen, ez férfimunka volt.

Őlordságához szólt valaki, s ő megfordult, hogy válaszoljon. Éppen folytatni akartam utamat a vendégek között, amikor a nyitott ajtóban megláttam Miss Kentont, aki intett nekem. Elindultam az ajtó felé, de mielőtt odaértem volna, monsieur Dupont érintette meg a karomat.

– Komornyik – mondta –, cserélni kellene a kötést. Megint elviselhetetlenül fáj a lábam.

– Azonnal, uram.

Folytattam utamat az ajtó felé, de észrevettem, hogy monsieur Dupont jön utánam.

– Rögtön szólok majd, uram – fordultam hozzá –, amint teljesíthetem az óhaját.

– Kérem, komornyik, siessen! Eléggé fájdalmas.

– Hogyne, uram. Nagyon sajnálom, uram.

Miss Kenton még mindig az előcsarnokban állt, ahol az imént észrevettem. Ahogy kiléptem, szó nélkül megindult a lépcső felé, de furcsán, mintha már egyáltalán nem lenne sürgős. Aztán megfordult.

– Mr. Stevens, fogadja részvéteimet. Az édesapja körülbelül négy perccel ezelőtt meghalt.

– Értem.

Lesütötte a szemét, a kezét nézte, aztán fölpillantott az arcomba.

– Mr. Stevens, annyira sajnálom. – Aztán hozzátette: – Bárcsak mondani tudnék valamit.

– Fölösleges, Miss Kenton.

– Meredith doktor még nem jött meg. – Aztán egy pillanatra lehajtotta a fejét, s fölzokogott. De szinte azonnal visszanyerte az önuralmát. – Feljön megnézni? – kérdezte nyugodtan.

– Most nem érek rá, Miss Kenton. Talán egy kicsit később.

– Ebben az esetben megengedi, Mr. Stevens, hogy én fogjam le a szemét?

– Nagyon hálás lennék érte, Miss Kenton. Lassan elindult fölfelé a lépcsőn, de utána szóltam:

– Miss Kenton, kérem, ne tartson érzéketlennek és modortalannak, amiért nem megyek föl azonnal apámhoz, hogy megtekintsem elhunytában. De tudja, ő is minden bizonytalant azt kívánta volna, hogy most folytassam a munkámat.

– Hát persze, Mr. Stevens.

– Ha nem így járnék el, úgy érzem, szégyenére válnék.

– Persze, Mr. Stevens.

Megfordultam, és visszatértem a dohányzóba; tálcámon még mindig ott állt az üveg portói. A szoba amúgy sem volt valami tágas,

most pedig a sötét frakkok, ősz fejek és cigarettafüst igazi dzsungelévé vált. Járkáltam az urak közt, és néztem, kinek üres a pohara.

– Komornyik, elintézte, amire kértem? – kopogtatta meg a vállamat monsieur Dupont.

– Mélységesen sajnálom, uram, de pillanatnyilag nem tudtak a rendelkezésünkre állni.

– Ezt hogy érti, komornyik? Nincs a háznál kötszer?

– A helyzet az, uram, hogy rövidesen itt lesz az orvos.

– Hát ez remek! Szóval orvost hívatott.

– Igen, uram.

– Remek, remek.

Monsieur Dupont tovább csevegett, én pedig töltöttem. Egyszer csak kivált az urak közül a német grófnő, és mielőtt kiszolgálhattam volna, töltött magának egy kevés portóit.

– Dicsérje meg a nevemben a szakácsnőt, Stevens – mondta.

– Örömmel, asszonyom. Nagyon köszönöm, asszonyom.

– És maguk is remek munkát végeztek.

– Hálásan köszönöm, asszonyom.

– Volt egy pillanat a vacsoránál, Stevens, amikor esküdni mertem volna, hogy maga legalább három példányban létezik – nevette el magát.

– Örülök, hogy szolgálatukra lehettem, asszonyom – nevettem én is.

Ekkor észrevettem a közelben az ifjú Mr. Cardinalt, aki még mindig egymagában álldogált, és az volt az érzésem, hogy talán kissé elfogódott ebben a társaságban. A pohara mindenesetre kiürült, így elindultam feléje. Úgy láttam, megörül nekem, és már tartotta is a poharát.

– Ez igazán remek, hogy maga is természetrajongó, Stevens – mondta, amíg töltöttem neki. – És milyen jól jön Lord Darlingtonnak, ha egy valódi szakértő felügyel a kertész munkájára.

– Parancsol, uram?

– A természet, Stevens. A természet csodáiról beszélgettünk a minap. És én tökéletesen egyetérték magával, mi mindannyian

nagyon is magától értetődőnek tartjuk azt a sok csodát, ami körülvesz bennünket.

– Hogyne, uram.

– Itt vannak például azok a dolgok, amelyekről mostanáig beszéltünk. Szövetségek meg határok meg jóvátételek meg megszállások. És közben az anyatermészet csak teszi a dolgát. Érdekes ebben a megvilágításban szemlélni, nem igaz?

– Csakugyan, uram.

– Nem is tudom, talán jobb lett volna, ha a Mindenható bennünket is olyan... szóval olyan növényeknek teremt. Érti, hogy a talajba gyökerezzünk. Akkor föl sem merült volna ez a sok ostobaság a háborúról meg a határokról.

A fiatalember szemmel láthatólag szórakoztatónak találta a gondolatot. Nagyot nevetett rajta, aztán eszébe juthatott még valami, mert újra elnevette magát. Én is nevettem.

– Na, mit szól hozzá, Stevens? – bökte meg az oldalamat vidáman.

– Mi tagadás, uram – válaszoltam nevetve –, fölöttébb különös megoldás lenne.

– Persze azért volnának ilyen magafajta fickók, akik hoznák-vinnék az üzeneteket, teát töltenének, meg minden. Különben mi lenne belőlünk? Na, mit szól hozzá, Stevens? Mindannyian a földre gyökerezve! Ehhez mit szól!?

– Miss Kenton beszélni szeretne önnel, uram – lépett mögém ekkor egy inas.

Elnézést kértem Mr. Cardinaltól, és indultam kifelé. Láttam, hogy monsieur Dupont szinte őrt áll az ajtónál.

– Megjött az orvos, komornyik? – kérdezte, ahogy a közelébe értem.

– Most megyek utánanézni, uram. Azonnal visszajövök.

– Mert elég komoly fájdalmaim vannak.

– Őszintén sajnálom, uram. Az orvos mindjárt itt lesz. Monsieur Dupont ezúttal követett. Miss Kenton most is az előcsarnokban várt rám.

– Mr. Stevens – mondta –, Meredith doktor megérkezett és fölment.

Halkan beszélt, de mögöttem monsieur Dupont azonnal felkiáltott:

– Remek!

– Kérem, uram, fájadjon utánam – fordultam hozzá. Átvezettem a biliárdterembe, ahol felszítottam a tüzet, ő pedig az egyik bőrfotelbe telepedett, és hozzálátott, hogy lehúzza a cipőjét.

– Elnézését kérem, uram, elég hideg van itt. Azonnal jön az orvos.

– Köszönöm, komornyik. Remekül csinálta.

Miss Kenton megvárta az előcsarnokban; szótlanul mentünk föl a lépcsőn. Apám szobájában Meredith doktor írt valamit, Mrs. Mortimer pedig keservesen zokogott. Még mindig nem vette le a kötényt, amivel korábban nyilván a könnyeit törölgette, így most csupa zsír volt az arca, és úgy nézett ki, mint egy vásári bohóc. Mindeddig azt hittem, hogy a halál szaga fogja betölteni a szobát, de Mrs. Mortimer, pontosabban a köténye jóvoltából csak az égett zsír szaga töltötte be.

– Fogadja részvételemet, Stevens – szólt felállva Meredith doktor.

– Súlyos agyvérzése volt. Ha ez vigasztalja, nem szenvedhetett sokat. A világon semmit sem lehetett volna tenni érte.

– Köszönöm, uram.

– Most mennem kell. Maga majd mindent elintéz, ugye?

– Igen, uram. De ha megengedi, egy igen előkelő úriember odalent az ön segítségét kéri.

– Sürgős?

– Nagyon szeretné, ha megnézné őt, uram.

Lekísértem Meredith doktort, bevezettem a biliárdterembe, aztán visszasiettem a dohányzóba, ahol, ha lehet, még a korábbinál is vidámabb volt a hangulat.

Természetesen nem volna helyénvaló, ha önmagamról egy napon említeném nemzedékünk igazán „nagy” főkomornyikjaival, Mr. Marshall–al vagy Mr. Lane–nel –, bár miért titkolnám, hogy akadnak, akik, meglehetősen túlzó nagylelkűségből, hajlanak ezt tenni. Szeretném leszögezni, hogy amikor azt állítom: az 1923. évi konferencia és különösen az a búcsúeste fordulópontja volt szakmai fejlődésemnek,

a saját, jóval szerényebb mértékemmel mérek. De még így is, ha meggondolják, mi mindennel kellett váratlanul szembenéznem azon az estén, talán nem minősítik önámításnak, ha veszem a bátorságot, és kijelentem, hogy az adott körülmények közt olyan méltóságról tettem tanúságot, legalább a magam szerény módján, amely a Mr. Marshallhoz, vagy, ha már itt tartunk, apámhoz hasonló személyiségnek sem válna szégyenére. Miért is tagadnám? Hisz akármilyen szomorú képzettársításokat idéz fel, ahányszor csak eszembe jut az az este, mindig diadalérzéssel gondolok vissza rá.

MÁSODIK NAP – DÉLUTÁN MORTIMER'S POND, DORSET

Olybá tűnik, hogy egy bizonyos szemszögből egyáltalán nem vizsgáltam meg azt a kérdést, hogy „mi teszi a »nagy« komornyikot”. Be kell vallanom, ez fölöttébb nyugtalanító felfedezés, olyan üggyről lévén szó, amely nagyon is közel áll a szívemhez, és amelyen igen sokat töprengtem évek hosszú során át. Most mégis úgy találom, kissé talán könnyen intéztem el a Hayes Társaság tagfelvételi kritériumainak bizonyos aspektusait. Hadd szögezzem le mindjárt, hogy nem kívánom visszavonni egyetlen megállapításomat sem a „méltóságot”, valamint annak az igazi „nagysággal” való létfontosságú kapcsolatát illetően. De elgondolkoztam a Hayes Társaság másik kijelentéséről, nevezetesen arról a kikötésről, hogy a jelölt feltétlenül „előkelő háztartáshoz tartozzék”. Változatlanul az a benyomásom, hogy a Társaságnak ez a kijelentése meggondolatlan sznobizmusról tanúskodik. Ám most eszembe jutott, hogy hátha csak az „előkelő háztartás” divatjamúlt felfogásától ódzkodik az ember, és nem az itt kifejezésre jutó alapelvtől. Csakugyan, minél többet gondolkozom a dolgon, annál inkább úgy látom, *valóban* előfeltétele az igazi nagyságnak, hogy „előkelő háztartáshoz tartozzék” az ember – amennyiben ennek az „előkelő”-nek mélyrehatóbb jelentőséget tulajdonítunk, mint annak idején a Hayes Társaság.

Ha összehasonlítjuk, hogyan értelmezem én az „előkelő háztartást”, és hogyan fogja fel ugyanezt a Hayes Társaság, azt hiszem, sikerül rávilágítanunk az alapvető különbségre a mi nemzedékünk főkomornyikjainak értékrendje és a megelőző nemzedékeké között. Ezzel nem pusztán arra a tényre kívánom felhívni a figyelmet, hogy a mi nemzedékünk kevésbé sznob, ha arról van szó, hogy melyik munkaadó földbirtokos, és melyik csak „üzletember”. Azt igyekszem itt körülírni – s ezzel aligha követek el méltánytalanságot –, hogy a mi nemzedékünk sokkal hajlamosabb az idealizmusra. Míg elődeinket főképp az érdekelte, van-e a

munkaadónak nemesi rangja, más szóval „ősi” családból származik-e, mi inkább a munkaadó *erkölcsi* rangjával törődtünk. Amivel nem azt akarom mondani, hogy örökösen a munkaadónk magánéletével foglalkoztunk. Hanem hogy arra törekedtünk, ami ebben a formában egy nemzedékkel korábban szokatlannak számított volna, nevezetesen, hogy olyan urakat szolgáljunk, akik úgymond az emberi haladás előmozdításán fáradoznak. Sokkal rangosabb feladatnak számított volna például olyasféle úriembert szolgálni, amilyen Mr. George Ketteridge – aki szerényebb körből származott ugyan, ám tagadhatatlanul hozzájárult a birodalom jövő felvirágoztatásához –, mint akár a legelőkelőbb származású úriembert, aki klubokban és golfpályákon múlatta az idejét.

A gyakorlat természetesen azt mutatta, hogy az előkelőbb családok fiai közül is sokan fáradoztak minden erejükkel a kor nagy problémáinak megoldásán, így első pillantásra úgy tűnhetett, mintha a mi nemzedékünk céljai nem sokban különböztek volna elődeink céljaitól. De biztosíthatom önöket, hogy a szemléletben lényegbevágó különbség volt, és ez nemcsak abban nyilvánult meg, ami szakmai körökben elhangzott, hanem abban is, ahogy nemzedékünk legtehetségesebbjei megválasztották a munkahelyüket. Az ilyen elhatározások már nem egyszerűen attól függték, hogy milyen lesz a bér, mekkora személyzet áll rendelkezésükre, vagy milyen előkelő a család; a mi generációnk szemében, azt hiszem, ezt joggal mondhatom, a szakmai presztízst elsősorban az ember munkaadójának erkölcsi értéke adta meg.

Úgy vélem, a nemzedékek közti különbséget a legjobban egy képpel világíthatom meg. Apám generációjának komornyikjai, azt mondanám, úgy látták a világot, mint egy létrát: a királyi és hercegi kastélyok, valamint a legősibb családok kastélyai voltak a létra legfelső fokán, az „újgazdagok” kastélyai alacsonyabban, és így tovább, míg végül eljutott az ember egy pontra, amely alatt a rangot már egyszerűen a gazdagság vagy annak a hiánya határozta meg. Ha egy komornyik adott magára, akkor minden tőle telhetőt elkövetett, hogy minél magasabbra jusson ezen a létrán, és végeredményben minél magasabbra jutott, annál nagyobb volt a szakmai tekintélye. És természetesen pontosan ez az értékrend

fogalmazódik meg a Hayes Társaság elképzelésében az „előkelő háztartásról”, s az a tény, hogy a Társaság 1929–ben tétovázás nélkül állt elő ilyen kijelentésekkel, napnál világosabban mutatja, miért volt a Társaság sorvadása elkerülhetetlen, sőt már régóta időszerű. Hiszen az efféle gondolkodást már régen túlhaladta szakmánk legjobbjainak felfogása. A mi nemzedékünk ugyanis, azt hiszem, így a legpontosabb, nem létrának látta a világot, hanem inkább *keréknek*. Engedjék meg, hogy kifejtsem, mire gondolok.

Az a benyomásom, a mi nemzedékünk figyelt föl elsőként valamire, ami elkerülte minden korábbi generáció figyelmét: nevezetesen arra, hogy a jelentős döntéseket valójában nem a tárgyalótermekben hozzák, vagyis az alatt a néhány nap alatt, amelyet egy nemzetközi konferenciára szánnak a nyilvánosság és a sajtó szeme előtt. A valódi vitákra és a döntő elhatározásokra inkább az ország vidéki kastélyainak zavartalan nyugalmaiban kerül sor. Amit olyan pompával és ünnepélyességgel tárnak a nyilvánosság elé, az rendszerint annak az eredménye, vagy egyszerűen utólagos jóváhagyása, ami heteken vagy hónapokon át zajlott az ilyen kastélyok falai közt. Tehát mi a világot keréknek látjuk, e kastélyokat pedig kerékagynak, s e házak sorsdöntő elhatározásai kisugároznak mindenkire, aki körülöttük forog, szegényre és gazdagra egyaránt. És akiben közülünk volt szakmai becsvágy, az egytől egyig arra törekedett, hogy minél közelebb kerüljön ehhez a középponthez. A miénk ugyanis idealista nemzedék volt, minket nemcsak az érdekelt, milyen ügyesen bontakoztatja ki a képességeit valaki, hanem az is, hogy *milyen cél* szolgálatába állítja őket; mindannyian azt az álmodédelgettük, hogy a magunk szerény módján részt vehetünk egy jobb világ megteremtésében, és úgy láttuk, hogy a mi szakmánkban ennek a legbiztosabb módja, ha korunk kiemelkedő úriembereit szolgáljuk, akik kezükben tartják a civilizáció sorsát.

Természetesen most nagy általánosságban beszélek, és készséggel belátom, hogy nemzedékünkben is szép számmal akadtak, akik nem fecsérelték az időt az efféle nemesebb szempontok mérlegelésére. Másfelől abban is biztos vagyok, hogy sokan voltak apám nemzedékében is, akik ösztönösen ráéreztek munkájuknak erre a „morális” oldalára. De lényegében, azt hiszem,

ezek az általánosítások megfelelnek a valóságnak, és az igazat megvallva, az előbbieken leírt „idealisztikus” szempontok az én pályám alakulásában is jelentékeny szerepet játszottak. A magam részéről gyakran változtattam munkahelyet pályám elején – tisztában lévén azzal, hogy ezek az állások nem elégíthetik ki az igényeimet hosszú távon –, mielőtt abban a szerencsében részesültem, hogy Lord Darlington szolgálatába állhattam.

Különös, hogy egészen a mai napig sohasem gondoltam így végig a dolgot; s az igazat megvallva, a hosszú órák alatt, amíg az igazi „nagyág” mibenlétéről cseréltünk eszmét a személyzeti társalgó kandallója előtt, a Mr. Grahamhez és hozzám hasonló sohasem tették vizsgálat tárgyává a kérdésnek ezt a vonatkozását. És bár egyetlen szót sem kívánok visszavonni a korábban a „méltóság” természetét illetően előadottakból, nem minősíthetem teljességgel indokolatlannak azt az érvelést sem, miszerint bármily mértékben mondhatja is a magáénak e képességet egy komornyik, ha nem sikerült méltó teret találnia képességei kifejtésére, akkor aligha várhatja el társaitól, hogy „nagyak” tartsák. Az mindenesetre megfigyelhető, hogy a Mr. Marshallhoz és Mr. Lane–hez hasonló személyiségek nem szolgáltak mást, csakis erkölcsi értelemben nagy formátumú úriembereket – mint Lord Wakeling, Lord Camberley vagy Sir Leonard Gray –, és az emberben óhatatlanul az a benyomás alakul ki, hogy kisebb kaliberű úriembereknek egyszerűen föl sem ajánlották volna képességeiket. Az igazat megvallva, minél tovább gondolkozunk rajta, annál nyilvánvalóbbnak látszik: *valóban* előfeltétele a „nagyágnak”, hogy a szó *igazi* értelmében vett „előkelő” háztartáshoz tartozzék az ember. Igazán „nagy” főkomornyik kétségkívül csak az lehet, aki szolgálatban töltött évein végigpillantva elmondhatja, hogy tehetségét valóban nagy formátumú úriember szolgálatába állította, annak révén pedig az emberiség szolgálatába.

Amint mondtam, e kérdés annyi hosszú év alatt sohasem vetődött föl bennem ebben a formában; de hát talán az efféle utazások jellegéből adódik, hogy az ember meglepő új szempontokat talál azoknak a kérdéseknek az értelmezéséhez, amelyekről azt hitte, hogy minden lehetséges vonatkozásukat

réges–régen végiggondolta. Abban, hogy a gondolataim ilyen fordulatot vettek, kétségtelenül szerepet játszott egy apró esemény is, amely vagy egy órája történt, és amely, be kell vallanom, kissé kizökkentett a nyugalmamból.

A gyönyörű időben fölöttébb élvezetes délelőtti autózás és egy vidéki fogadóban elköltött ízletes ebéd után épp áthajtottam Dorset határán. Ekkor lettem figyelmes arra, hogy égett szag csap fel a motorból. Mondanom sem kell, milyen rémítő gondolat volt, hogy netán kárt tettem munkaadóm Fordjában, úgyhogy azonnal megállítottam a kocsit.

Keskeny dűlőúton találtam magam, amelyet mindkét oldalról olyan sűrű lombok szegélyeztek, hogy nem sok fogalmam lehetett róla, hol vagyok. Előre sem láttam el valami messzire, mert alig negyven lépésnyi távolságban élesen elkanyarodott az út. Eszembe jutott, hogy ha sokáig időzöm jelenlegi helyemen, fennáll a veszély, hogy egy erre tartó jármű, amint bekanyarodik, munkaadóm Fordjába rohan. Hát ismét beindítottam a motort, és kissé megnyugodva észleltem, hogy a szag most nem olyan átható, mint az imént.

Úgy véltem, az a leghelyesebb, ha keresek a környéken valahol egy autójavítót vagy egy nagyobb udvarházat, ott minden bizonnyal akad egy sofőr, aki megvizsgálja, mi baja a kocsinak. De az út még jó darabig kanyargós maradt, és kétoldalt a magas sövény sem ritkult, úgyhogy hiába hajtottam el jó néhány olyan kapu előtt, amely mögül egyik–másik esetben szemmel láthatólag kocsibehajtó indult, magát a házat sose láttam. És most már percről percre erősödött a nyugtalanító szag, ahogy továbbmentem még vagy fél mérföldet, míg végre nyitott útszakaszhoz értem. Innen egy darabon beláttam az utat, és bal oldalt észrevettem egy magasra nyúló, Viktória korabeli épületet, nagy pázsittal és egy kocsibehajtóval, amelyet szemmel láthatólag a régi hintóútból alakítottak ki. Közelebb érve biztató jelnek találtam azt is, hogy a főépülethez épített garázs nyitott ajtaján át egy Bentleyre lehetett látni.

A kapu is kitarva állt, úgyhogy begurultam a Forddal a kocsibehajtó elejére, kiszálltam, és elindultam a hátsó bejárat felé. A férfi, aki ajtót nyitott, ingujjban volt és nyakkendő nélkül, s amikor a

sofőr után érdeklődtem, vidáman közölte, hogy „ördöge van, egyből megtalálta”. Amint előadtam a problémámat, késlekedés nélkül kijött a Fordhoz, felnyitotta a motorháztetőt, és alig néhány másodpercnyi szemlélődés után közölte: – A víz a gond, cimbora. Egy kis hűtővíz kéne. – Láthatóan jól szórakozott a dolgon, de elég segítőkészen viselkedett; eltűnt a házban, majd pár perc múlva megint felbukkant egy kancsó vízzel meg egy tölcsérrel. Amíg a motor fölé hajolva a hűtőtartályba töltötte a vizet, barátságosan beszélgetést kezdeményezett, és amikor tudomására jutott, hogy a vidék megtekintése céljából autózom, figyelmembe ajánlotta a környék legszebb pontját, egy bizonyos tavat, onnan alig egy mérföldnyire.

Közben alkalmam volt alaposabban szemügyre venni a házat; négy emeletével magasabb volt, mint amilyen széles, a homlokzatát borostyán futotta be egészen az oromzatig. De az ablakokon keresztül láttam, hogy legalább a felét nem használják: a bútorokat védőhuzat takarta. Ezt meg is jegyeztem, mikor a férfi már végzett a hűtővel és lecsukta a motorháztetőt.

– Hát igen, elég nagy kár – felelte. – Olyan gyönyörű régi épület. Az az igazság, hogy az ezredes túl akar adni rajta. Már nem kell neki ekkora ház.

Nem tudtam megállni, hogy utána ne érdeklődjem, mekkora a személyzet, és talán nem is nagyon csodálkoztam, amikor kiderült, hogy rajta kívül mindössze egy szakácsnő van, az is csak esténként jön. A férfi, aki a jelek szerint főkomornyik, inas, sofőr és takarító volt egy személyben, a háborúban az ezredes tisztiszolgájaként vett részt, magyarázta, együtt voltak Belgiumban, amikor a németek lerohanták, és a szövetségesek partraszállásakor is. Aztán alaposan szemügyre vett, és megjegyezte:

– Megvan. Egy darabig nem tudtam hová tenni magát, de most beugrott. Maga egy olyan nagymenő főkomornyik. Valamelyik ménkű nagy, flancos kastélyból.

Mikor bevallottam, hogy nem sokat tévedett, folytatta.

– Ez az. Tudja, egy darabig nem tudtam hová tenni magát, mert majdnem úgy beszél, mint egy valódi úriember. És ráadásul ezt a szépséget vezeti – intett a Ford felé –, hát először azt mondtam magamban, nafene, egy igazi nagymenő. És maga az is, öregem.

Mármint nagymenő. Én sose tanultam bele, látja. Én csak egy leszerelt, vén tisztiszolga vagyok.

Aztán megkérdezte, hol állok alkalmazásban, és amikor megmondtam, fürkésző pillantással hajtotta félre a fejét.

– Darlington Hall – dünnyögte. – Darlington Hall. Ménkű flancos egy hely lehet, még a magamfajta fajankónak is rémlik valami róla. Darlington Hall. Álljon meg a menet, csak nem *arról* a Darlington Hallról beszél? Lord Darlington kastélyáról?

– Lord Darlington rezidenciája volt egészen őlordsága három évvel ezelőtt bekövetkezett haláláig – tájékoztattam. – Jelenleg egy amerikai úriember lakja, Mr. John Farraday.

– Maga tényleg nagymenő lehet, ha ilyen helyen dolgozik. Már nem sokan maradtak a fajtájából, mi? Azt akarja mondani – folytatta észrevehetően megváltozott hangon –, hogy maga annak a Lord Darlingtonnak dolgozott?

És le nem vette rólam a szemét.

– Ó, dehogy, én Mr. John Farraday alkalmazásában állok, annak az amerikai úriembernek dolgozom, aki megvette a házat a Darlington családtól.

– Ja, akkor azt a lord Darlingont nem is ismerte. Csak kíváncsi voltam. Hogy mégis miféle fickó lehetett.

Ideje indulnom, mondtam, és hálásan megköszöntem a segítségét. Hiszen végeredményben barátságos fickó volt, még arra is vette a fáradságot, hogy irányítson, amíg hátramenetben kijutottam a kapun, és mielőtt elindultam volna, az ablakhoz hajolt, még egyszer a lelkemre kötötte, hogy nézzem meg a tavat a közelben, és újra elmagyarázta, hogyan jutok oda.

– Gyönyörű kis hely – tette hozzá. – Meg fogja bánni, ha kihagyja. Ami azt illeti, az ezredes most is ott horgászik.

A Ford láthatóan tökéletesen rendben volt megint, és mivel a szóban forgó tó épp csak egy kis kitérőt jelentett, elhatároztam, hogy megfogadom a tisztiszolga tanácsát. Eredetileg azt hittem, világos a magyarázat, hogy miképp jutok oda, de amikor lefordultam a főútról, és megpróbáltam követni az utasításokat, pillanatok alatt eltévedtem a keskeny, kanyargós dűlőutakon; épp olyanok voltak, mint az, ahol az imént megütötte az orromat az az ijesztő szag. Időnként olyan

sűrű lett a lomb mindkét oldalon, hogy tökéletesen kirekesztette a napfényt, az ember szeme alig tudott megbirkózni a hirtelen váltakozó éles napsütéssel és sötét árnyékkal. Végül azonban némi keresgélés után találtam egy Mortimer's Pond felé mutató jelzőtáblát, így mégiscsak ideértem.

Kiderült, hogy nagyon lekötelezett a tisztiszolga, mert nemcsak a hűtővízzel segített ki, hanem arra is alkalmat nyújtott, hogy fölfedezzek egy elbűvölő helyet, amelyre különben aligha bukkantam volna rá. A tó nem valami nagy, negyed mérföld körül lehet a kerülete, úgyhogy bármelyik kiszögellésről teljes egészében beláthatja az ember. Hihetetlen nyugalom árad el ezen a tájon. A tavat körbeültették fákkal, melyek olyan közel vannak a vízhez, hogy kellemesen beárnyékolják a partot; az eget tükröző, mozdulatlan vízfelület simaságát pedig itt–ott magas nád és sás foltjai törik meg. Alkalmas lábbeli híján nem járhattam körbe a tavat – innen a padról is látom, mint tűnik el helyenként mély sárban az ösvény, de mi tagadás, olyan elbűvölő e táj, hogy amikor megérkeztem, kis híján nekivágtam. Csak az efféle expedícióból származó esetleges katasztrófáknak és utazóöltönyöm várható tartós károsodásának kilátása vett rá végül, hogy itt maradjak, ezen a padon. Így aztán az utóbbi fél órában itt üldögéltem, s azt figyeltem, hogyan boldogulnak a különböző alakok, akik békésen ülnek horgászbotjukkal távol egymástól a víz körül. Pillanatnyilag vagy egy tucatnyi ilyen alakot látok, de az erős fény meg a lehajló ágak árnyéka miatt nem tudom mindegyiket tisztán kivenni, így le kellett mondanom arról a játékról, amire eredetileg készültem, nevezetesen, hogy kitalálom, melyik lehet a horgászok közül az ezredes, akinek a házában az imént olyan készséges segítségben részesültem.

Semmi kétség, ennek a környezetnek a csöndje segített hozzá, hogy alaposabban végiggondoljam mindazt, ami az utóbbi fél órában megfordult a fejemben. Az igazat megvallva, ha nincs ez a békés színhely, talán el sem gondolkozzom azon, miért viselkedtem így a tisztiszolgával folytatott beszélgetés során. Vagyis talán nem sokat töprengek rajta, miért tettem úgy, mintha soha életemben nem álltam volna Lord Darlington alkalmazásában. Mert ahhoz kétség sem férhet, hogy úgy tettem. „Azt akarja mondani – kérdezte –, hogy

maga annak a Lord Darlingtonnak dolgozott?” Én pedig olyan választ adtam, ami aligha jelenthetett mást, mint hogy nem. Lehetséges, hogy egyszerűen pillanatnyi szeszélyből tettem, ez azonban nem eléggé meggyőző indok az ilyen kétségtelenül sajátos viselkedésre. Azt mindenesetre beláttam időközben, hogy ez az eset a tisztiszolgával nem az első ilyen alkalom volt, és kétségtelenül kapcsolatban áll – bár hogy miképp, azt nem látom világosan – azzal, ami néhány hónappal ezelőtt Wakefieldék látogatása során történt.

Mr. és Mrs. Wakefield amerikaiak, akik vagy húsz évvel ezelőtt települtek át Angliába, tudomásom szerint valahová Kentbe. Mivel számos közös ismerősük van Mr. Farradayjal a bostoni társaságból, egy napon futó látogatást tettek Darlington Hallban, ott ebédeltek, és uzsonna előtt távoztak. A szóban forgó eseményre alig néhány héttel azután került sor, hogy Mr. Farraday birtokba vette a házat, vagyis akkor, amikor leginkább lelkesedett új szerzeményéért; következésképp Wakefieldék látogatásának nagy része azzal telt el, hogy munkaadóm végigvezette őket a kastélyon, és sokak szemében talán túlzónak tűnő részletességgel mutatott meg mindent, még a kastély használaton kívül helyezett részeit is. Wakefieldék azonban a jelek szerint éppoly lelkesen járták be a házat, mint Mr. Farraday, s miközben a munkámat végeztem, gyakran ütötték meg a fülemet elragadtatott amerikai felkiáltások a háznak abból a részéből, ahová éppen megérkeztek. Mr. Farraday a legfelső szinten kezdte a sétát, és mire leért vendégeivel a földszintre, hogy megmutassa az ottani szobák pompáját, a jelek szerint igen emelkedett hangulatba került; külön felhívta a figyelmet egy-egy párkányzatra vagy ablakkeretre, és ékes szavakkal ecsetelte, „mit is csináltak az angol lordok annak idején” egyik vagy másik szobában. Bár természetesen nem állt szándékomban hallgatózni, az elmondottak lényegéről óhatatlanul tudomást szereztem, és elcsodálkoztam munkaadóm tájékozottságán, amely az angol életmód iránti őszinte lelkesedésről tanúskodott, még ha elvértve akadtak is bizonyos pontatlanságok előadásában. Azonkívül nyilvánvaló volt, hogy Wakefieldék – különösen Mrs. Wakefield – maguk is meglehetősen tájékozottak hazánk szokásait illetően, és

megjegyzéseikből arra lehetett következtetni, hogy ők is egy fényűző angol ház birtokosai.

A kastély megtekintése során történt – abban a hiszemben mentem át a hallon, hogy a társaság már elhagyta a házat, és a parkot szemrevételezi éppen –, hogy észrevettem Mrs. Wakefieldet, aki hátramaradt, és az ebédlő ajtaját keretező boltívet tanulmányozta. Amint halk bocsánatkéréssel elléptem mellette, hozzám fordult:

– Igaz is, Stevens, maga biztosan tudja. Ez a boltív tizenhetedik századnak *látszik*, de nem a közelmúltban készült valójában? Esetleg épp Lord Darlington idején?

– De, meglehet, asszonyom.

– Gyönyörű. De valószínűleg csak afféle utánzat, alig néhány éves. Nem igaz?

– Nem tudom biztosan, asszonyom, de kétségkívül lehetséges.

– Mondja csak, Stevens – halkította le a hangját Mrs. Wakefield –, miféle ember volt ez a Lord Darlington? Maga nyilván neki is dolgozott.

– Nem, asszonyom, dehogy.

– Pedig azt hittem. Nem is tudom, miért. Aztán visszafordult a boltívhez.

– Szóval nem tudhatjuk biztosan – simította végig. – Én mindenesetre úgy látom, hogy utánzat. Nagyon ügyes, de mégiscsak utánzat.

Vélhetőleg meg is feledkeztem volna az egészről, ha nem találom Mr. Farradayt olyan szórakozottnak, amikor Wakefieldék távozása után bevitettem neki a teát a szalonba.

– Tudja, Stevens – szólt rövid hallgatás után –, Mrs. Wakefield nem volt annyira elragadtatva a kastélytól, mint az véleményem szerint várható lett volna.

– Valóban, uram?

– Az igazat megvallva, mintha úgy találta volna, hogy eltúlzom az épület történelmi jelentőségét.

– Csakugyan, uram?

– Örökösen azt hajtogatta, hogy ez is „utánzat”, az is „utánzat”. Szerinte még maga is csak „utánzat”, Stevens.

– Csakugyan, uram?

– Csakugyan, Stevens. Mondtam neki, hogy maga aztán valódi. Hamisítatlan, régi vágású angol főkomornyik. Aki harminc évig szolgált ebben a házban egy valódi angol lordot. De Mrs. Wakefield ezt cáfolta. Az igazat megvallva, nagyon is határozottan cáfolta.

– Valóban, uram?

– Mrs. Wakefield biztos volt benne, Stevens, hogy maga csak azóta dolgozik itt, amióta én fölvettem. Az igazat megvallva, mintha az lett volna a benyomása, hogy ezt magától hallotta. Ami engem elég hülye helyzetbe hozott, képzelheti.

– Fölöttébb sajnálatos, uram.

– Ért engem, Stevens, hiszen ez *mégiscsak* egy eredeti, patinás ősi angol kastély, nem igaz? Mert én aszerint fizettem érte. Maga pedig egy eredeti, régi vágású angol főkomornyik, nem valami közönséges pincér, aki csak megjátssza magát. Maga eredeti, nem? Mert én azt akartam; mást kaptam, mondja meg?!

– Nem, uram, ezt bízvást állíthatom.

– Akkor pedig meg tudná magyarázni nekem, miről beszélt Mrs. Wakefield? Mert én nem értem.

– Lehetséges, uram, hogy kissé félrevezető képet festettem a hölgynek a pályafutásomról. Elnézését kérem, ha ezzel zavart okoztam.

– De még mekkora zavart okozott! Ezek az emberek most kérkedőnek és hazugnak tartanak engem. Különben is, mi az, hogy talán „kissé félrevezető képet” festett?

– Mélységesen sajnálom, uram. Fogalmam sem volt, hogy ilyen zavart okozok vele.

– De hát a fenébe is, Stevens, miket beszélt neki összevissza?

Gondolkoztam a dolgon egy pillanatig.

– Mélységesen sajnálom, uram – mondtam aztán. – De ez az itteni szokásokból adódik.

– Miről beszél, ember?

– Úgy értem, uram, hogy Angliában az alkalmazottak nem szokták kibeszélni régebbi munkaadóikat.

– Rendben van, Stevens, szóval nem kívánja kifecsegni a régi, bizalmas értesüléseket. De ez odáig megy, hogy úgy tesz, mintha

rajtam kívül soha senkinek nem dolgozott volna?

– Nos, ebben a megfogalmazásban némileg túlzottnak tetszik a dolog, uram. De sokszor elvárták az alkalmazottól, hogy ilyen benyomást keltsen. Ha szabad így megfogalmaznom, uram, kissé hasonlít ez a házasságoknál szokásos eljáráshoz. Ha egy elvált hölgy második férje társaságában jelenik meg, gyakran elvárják, hogy az eredeti házasságról szó se essék. A mi szakmánkban is hasonlóak a szokások, uram.

– Bárcsak hamarabb értesültem volna erről a szokásról, Stevens!
– dőlt hátra a székében munkaadóm. – Mert így elég fajankónak tűntem.

Azt hiszem, már akkor éreztem, hogy a magyarázat, mellyel Mr. Farradaynek szolgáltam – bár természetesen volt benne némi igazság –, korántsem kielégítő. De amikor az embernek annyi mindennel kell foglalkoznia, könnyű az ilyesmit figyelmen kívül hagyni, és az a helyzet, hogy az egész ügyről megfeledkeztem egy időre. Most viszont, ahogy itt, a tavat körülölelő csöndben eszembe jutott, kétségtelennek látszik, hogy akkori viselkedésem Mrs. Wakefielddel nyilvánvalóan kapcsolatban áll a ma délután történetekkel.

Természetesen sokan vannak manapság, akik mindenféle ostobaságot összefecsegnek Lord Darlingtonról, és lehetséges, hogy önöknek az a benyomásuk támadt, mintha én kínosnak érezném, vagy netán szégyenleném, hogy őlordságával kapcsolatban voltam, s ez magyarázná viselkedésemet. Ez esetben hadd jelentsem ki, hogy mi sem áll távolabb az igazságtól. A legnagyobb része mindannak, amit manapság őlordságáról hall az ember, különben is merő ostobaság, ami teljes tájékozatlanságon alapul. Az igazat megvallva, úgy látom, különös viselkedésemre valószínűleg az a magyarázat, hogy mindenáron el akarom kerülni az alkalmat, hogy újabb ostobaságokat legyek kénytelen végighallgatni őlordságáról; vagyis ilyen ártalmatlan hazugságokhoz folyamodtam, hogy a kínos helyzeteket elkerüljem. Minél tovább gondolkozom rajta, annál meggyőzőbbnek találom ezt a magyarázatot; mert őszintén szólva, manapság semmi sem hoz ki

annyira a sodromból, mint ha az efféle ostobaságokat szajkózzák előttem. Szeretném ezennel leszögezni, hogy Lord Darlington igen emelkedett szellemű úriember volt, eltörpülnek mellette a legtöbben, akik most nem átallanak annyi ostobaságot beszélni róla – és e tekintetben mit sem változott utolsó pillanatáig. Merőben félrevezető volna minden olyasfajta célzás, miszerint esetleg megbántam, hogy ilyen úriemberrel kerültem kapcsolatba. Igazság szerint nyilván önök is belátják, hogy azokban az években, amikor őlordságát szolgáltam Darlington Hallban, olyan közel kerültem a világ kerekének középpontjához, hogy annál többről a magamfajta nem is álmodhat. Harminc éven át szolgáltam Lord Darlingont; és aligha minősül üres dicsekvésnek, ha azt állítja az ember, hogy azokban az években a szó legigazibb értelmében „előkelő háztartáshoz tartozott”. S amikor visszanézek eddigi pályafutásomra, a legnagyobb meglepéssel az tölt el, amit azokban az években elértem, és ma is csak büszke és hálás lehetek azért, hogy részesülhettem ebben a kiváltságban.

HARMADIK NAP – DÉLELŐTT TAUNTON, SOMERSET

Tegnap este egy Kocsi és Ló nevű fogadóban szálltam meg, a Somerset megyei Taunton szomszédságában. A nádtetős házikót az út mentén fölöttébb kellemes látványnak találtam az automobilból, ahogy az alkonyati fényben egyre közelebb értem hozzá. A fogadós falépcsőn vezetett föl az egyszerű, ám kifogástalanul rendes kis szobába. Érdeklődésére, hogy vacsoráztam-e már, megkértem, hogy hozzanak fel egy szendvicset a szobámba, ami a vacsorát illetően tökéletesen kielégítő megoldásnak bizonyult. Ám ahogy múlt az idő, nem tudtam megmaradni a szobában, így elhatároztam, hogy lemegyek az ivóba, és megkóstolom az itteni almabort.

Öt vagy hat vendég állt a pult mellett egy csoportban – megjelenésükből arra lehetett következtetni, hogy mindannyian a mezőgazdaságban dolgoznak valamilyen minőségben –, egyébként üres volt a helyiség. Kértem a fogadóstól egy kupa almabort, és kissé távolabb egy asztalhoz telepedtem, mert üldögélni akartam egy keveset, hogy végiggondoljam a nap eseményeit. De hamar kiderült, hogy a helybélieket zavarja a jelenlétem, mert úgy érzik, barátságosnak kell mutatkozniuk velem. Ahányszor csak elakadt a beszélgetés, egyikük vagy másikuk felém sandított, mintha össze akarná szedni a bátorságát, hogy megszólítson.

– Úgy látom, odafönt fog tanyázni az éjszaka, uram – emelte föl végül egyikük a hangját.

Mikor megmondtam, hogy így van, kételkedve csóválta a fejét.

– Hát akkor ma nem sokat alszik, uram. Hacsak nem kedves a fülének, ahogy az öreg Bob – intett a fogadós felé – csapkod idelent késő éjszakáig. Virradatkor meg majd az asszony veri föl a rikácsolásával.

Hiába tiltakozott a fogadós, a megjegyzést harsány derűltség fogadta.

– Valóban? – kérdeztem. De még ki sem mondtam, úgy éreztem, mint az utóbbi időben Mr. Farraday jelenlétében is gyakorta, hogy

most valami szellemes riposztot várnak tőlem. És csakugyan, a helybéliek udvarias csöndben várakoztak. Törtem hát a fejemet egy darabig, aztán kijelentettem:

– Semmi kétség, ez a kakaskukorékolás itteni változata.

Először csak hallgattak, mintha azt gondolnák, hogy alaposabban ki akarom fejteni a dolgot. De aztán vidám arcomat látva nevetésben törtek ki, bár mintha kissé zavarban lettek volna. Aztán folytatták korábbi beszélgetésüket, és több szót nem is váltottunk, csak amikor nemsokára jó éjt kívánva elköszöntünk egymástól.

Eleinte nagyon elégedett voltam ezzel a szellemes megjegyzéssel, és be kell vallanom, kissé csalódottá tett, hogy nem talált lelkesebb fogadtatásra. Főképp azért voltam csalódott, gondolom, mert az utóbbi hónapokban elég sok időt és energiát szántam képességeim fejlesztésére éppen ezen a területen. Vagyis igyekeztem szakmai fegyvertáramat ezzel a készséggel bővíteni, hogy kellő biztonsággal felelhessek meg Mr. Farraday elvárásainak a tréfálkozást illetően.

Például az utóbbi időben rászoktam, hogy minden szabad percemben a rádiót hallgassam a szobámban – mondjuk, amikor Mr. Farraday házon kívül tölti az estét. Meg szoktam hallgatni többek között a „Hetenként kétszer vagy többször” című műsort, amelyet valójában hetenként háromszor sugároznak, és lényegében abból áll, hogy két személy humoros kommentárokat fűz azokhoz a témákhoz, amelyeket az olvasók vetettek föl leveleikben. Azért szentelek különös figyelmet ennek a programnak, mert az itt elhangzó szellemes megjegyzések sohasem ízetlenek, és véleményem szerint hangnemüket tekintve közel állnak az olyasfajta évődéshez, amelyet Mr. Farraday talán elvár tőlem. Ez a műsor adta az ötletet, hogy megpróbálkozzam egy kis gyakorlattal, amelyre igyekszem legalább naponta egyszer időt szakítani; ha akad egy szabad percem, megpróbálok három szellemes megjegyzést fűzni az adott pillanatban körülöttem látható dolgokhoz. Vagy ugyanennek a gyakorlatnak másik változataképpen igyekszem három szellemes megjegyzéssel előrukkolni az előző óra eseményei kapcsán.

Talán megértik hát, milyen csalódást okozott nekem tegnap esti szellemes megjegyzésem fogadtatása. Először úgy véltem, talán

azért aratott olyan mérsékelt sikert, mert nem beszéltem elég érthetően. De később, miután a szobámba vonultam, felvetődött bennem az a lehetőség is, hogy talán megbántottam ezeket az embereket. Hiszen könnyűszerrel úgy értelmezhatték, hogy kakashoz hasonlítom a fogadós feleségét – holott ez a lehetőség akkor eszembe sem jutott. Ettől a gondolattól alig bírtam elaludni, és már-már azon voltam, hogy ma reggel bocsánatot kérek a fogadóstól. De amikor felszolgált a reggelit, olyan vidáman szólt hozzám, hogy végül is letettem erről.

Ez a kis epizód azonban jól mutatja, milyen nagy kockázattal jár a szellemeskedés. A dolog természetéből adódóan az embernek nem nagyon van ideje a különféle várható következményeket latolgatni, mielőtt megszólalna, és ezért igen nagy a veszélye annak, hogy oda nem illő dolgokat mond, ha előzőleg nem sajátította el a szükséges készségeket és nem tett szert megfelelő tapasztalatokra. Semmi okom feltételezni, hogy elégséges idő alatt és kellő gyakorlat révén ne tudnék a megfelelő ügyességre szert tenni e téren, ám a dolog olyan veszélyekkel jár, hogy legalábbis egyelőre jobbnak látom, ha meg sem kísérem ennek a kötelezettségnek a teljesítését Mr. Farradayjel szemben, amíg nem teszek szert további gyakorlatra.

Egyébként sajnálattal kell kijelentennem, hogy amit a helybéliek tegnap este szellemeskedésnek szántak – mármint az a jóslat, hogy éjszakai nyugalmamat megzavarják majd a lentről érkező zajok –, nagyon is igaznak bizonyult. A fogadós felesége nem kiabált éppenséggel, de szünet nélkül mondta a magáét tegnap este is, ahogy a férjével együtt végezték a munkájukat késő éjszakáig, és ma kora reggeltől megint. De kész voltam mindezt elnézni a házaspárnak, mert szemmel láthatólag fölöttébb szorgalmas, dolgos emberek voltak, és biztos vagyok benne, hogy ezért zajongtak annyit. Aztán meg ott volt persze az a szerencsétlen megjegyzés is a részemről. Tehát végül egy szóval sem említettem, hogy korántsem volt zavartalan az álmom, amikor elköszöntem a fogadóstól és felfedezőútra indultam Taunton városában.

Talán jobban jártam volna, ha ebben a létesítményben szállok meg, ahol most kellemes délelőtti teámat fogyasztom. Hiszen

odakint a táblán nemcsak az olvasható, hogy „Tea, szendvics, sütemény”, hanem az is, hogy „Tiszta, csendes, kényelmes szobák”. A vásárváros főutcáján, Taunton piactere közelében álló, kissé mélyen fekvő épület sajátos jellegét a súlyos, sötét gerendázat adja. Jelenleg a tágas, tölgyfa burkolatú teázóban ülök, amelynek asztalainál, gondolom, elfér vagy két tucat ember, s akkor sem érezni, hogy zsúfolva volna a terem. Két vidám fiatal lány szolgál föl, a pulton torták és sütemények gazdag választéka. Mindent összevéve, jobb helyet keresve sem találhatna az ember, hogy elköltse a délelőtti teáját, de úgy látszik, Taunton lakói közül meglepően kevesen óhajtanak élni a lehetőséggel. Jelenleg nem is ül itt más rajtam kívül, csak két idősebb hölgy egymás mellett a szemközti falnál álló asztalnál, meg egy férfi – talán nyugdíjas gazdálkodó – az egyik ablakfülkében. Őt nem látom tisztán, a vakító délelőtti napfényben pillanatnyilag csak a körvonalait lehet kivenni. De azt látom, hogy az újságjába mélyed, ám időről időre kinéz a járókelőkre. Ebből először arra következtettem, hogy vár valakit, de a jelek szerint csak üdvözölni akarja az erre járó ismerősöket.

Én magam behúzódtam majdnem a hátsó falig, de még a tágas helyiség végéből is jól kilátok a napfényes utcára, és el tudom olvasni a túloldalon az útjelző táblát, amelyen néhány közeli település van feltüntetve. Az egyik falu neve Mursden. Talán önöknek is eszébe jut valami erről a névről, aminthogy nekem is eszembe jutott, amikor megláttam tegnap az autótérképen. Mi tagadás, meg is fordult a fejemben, hogy teszek egy kis kitérőt eredeti útvonalamhoz képest, és megtekintem. Hiszen a Somerset megyei Mursden volt a Giffen és Tsa. cég hajdani székhelye, és Mursdenbe kellett címezni a megrendelést a Giffen–féle sötét fényesítő rudacsokra, amelyeknek „viasszal elegyített forgácsa kézzel felhordandó”. Jó ideig kétségtelenül a Giffen–féle ezüsttisztító volt a legjobb, és ez iránt a kiváló termék iránt csak akkor csökkent a kereslet, amikor röviddel a háború előtt megjelentek a piacon az újfajta vegyi készítmények.

Úgy emlékszem, a Giffen–féle ezüsttisztító a húszas években került a piacra, és biztosra veszem, hogy nem én vagyok az egyetlen, aki közeli kapcsolatba hozza felbukkanását a

szakmánkban bekövetkezett szemléletváltással, amely olyan súlyponti helyzetbe juttatta az ezüstitisztítást, amilyenben lényegében véve máig is van. Azt hiszem, ez a változás, mint akkoriban olyan sok lényegi átalakulás, generációs vonás volt; ezekben az években „érte el nagykorúságát” az én komornyiknemzedékem, és főképp a Mr. Marshallhoz hasonló személyiségeknek döntő szerepük volt abban, hogy az ezüstitisztítás az érdeklődés homlokterébe került. Amivel természetesen nem azt akarom mondani, hogy az ezüstitisztítást – különösen az asztalnemű tisztítását – ne tartotta volna mindig is fontos kötelességének a személyzet. De talán nem követünk el igazságtalanságot, ha megállapítjuk, hogy számos főkomornyik, mondjuk, apám nemzedékében, nem tartotta kimondottan kulcsfontosságúnak a kérdést, amit az is bizonyít, hogy akkoriban a főkomornyik ritkán ellenőrizte maga az ezüstitisztítást, beérte azzal, hogy rábízta a komornyik szeszélyére, és csak szűrőpróbaszerűen eszközölt személyes ellenőrzést. A közmegegyezés szerint Mr. Marshall volt az első, aki felismerte az ezüstmű jelentőségét – nevezetesen azt, hogy nincs a kastélyban semmi más, amit olyan alaposan szemügyre vennének az idegenek, mint étkezés közben az ezüstműt, amely ilyen értelemben az egész ház színvonalának általános értékmérőjéül szolgál. És Mr. Marshall volt az első, aki olyannyira lenyűgözte a Charleville–kastélyba látogató hölgyeket és urakat a korábban elképzelhetetlen tökéletességgel megtisztított ezüstmű látványával. Természetesen a főkomornyikok, munkaadóik határozott kívánságára, rövidesen minden figyelmüket az ezüstitisztítás problémájára összpontosították. Emlékszem, egymás után álltak elő azzal, hogy olyan módszereket fedeztek föl, amelyekkel Mr. Marshallt is túlszárnyalhatják – ezeket a módszereket aztán olyan látványosan titkolták, mint a francia szakácsok a receptjeiket. De én biztos vagyok benne – és már akkor is biztos voltam –, hogy azok a körülményes és titokzatos eljárások, amelyeket a Mr. Jack Neighbours–félék alkalmaztak, kevéssé vagy egyáltalán nem befolyásolták érdemben a végeredményt. Az én véleményem szerint egyszerű az egész: az ember jó tisztítószert hozatott, és szigorúan ellenőrizte a munkát. A Giffen–féle

ezüsttisztítót rendelte meg akkoriban minden józan ítéletű főkomornyik, és ha ezt megfelelő módon alkalmazta az ember, nem volt oka aggodalomra azt illetően, hogy az ezüstneműjén bárki másé túltenne.

Igaz öröömre szolgál, hogy számos alkalmat tudok felidézni, amikor Darlington Hall ezüstneműje igen jó benyomást keltett. Emlékszem, például Lady Astor egy ízben nem minden keserűség nélkül jegyezte meg, hogy a mi ezüstneműink „alighanem páratlan”. Szintén emlékeimben él, ahogy egy este elnéztem, mint vizsgálgatja a desszertes–kanalat a vacsoránál Mr. George Bemard Shaw, az ismert drámaíró, miként tartja a fény felé és hasonlítja össze a felületét a közelében lévő tállal, szemmel láthatólag egészen megfélekedve a körülötte ülőkről. De a legjőlesőbb emlék talán az az eset, amikor egy rendkívül magas állású személyiség – a kabinet egyik minisztere, akiből nem sokkal később külügyminiszter lett – nem hivatalos látogatást tett a kastélyban egy este. Az igazat megvallva, most, hogy azoknak a látogatásoknak minden eredménye bizonyítást nyert, nem látom be, miért is kellene titkolnom, hogy Lord Halifaxról van szó.

Mint később kiderült, az a bizonyos látogatás csupán az első volt a hasonló „nem hivatalos” megbeszélések sorában, amelyeket Lord Halifax az akkori német nagykövettel, Herr Ribbentroppal folytatott. Azon az estén azonban Lord Halifax rendkívül aggályos hangulatban érkezett; szinte azzal lépett be őlordságához, amikor bevezettem: – Komolyan mondom, Darlington, nem is értem, mibe akar belerángatni. De meg fogom bánni, az biztos.

Herr Ribbentrop érkezése csak egy óra múlva volt esedékes, így őlordsága felajánlotta, hogy megmutatja vendégének Darlington Hallt – ezzel már számos zaklatott vendéget sikerült megnyugtatnia. Most azonban, miközben a munkámat végeztem, mást sem hallottam még egy jó darabig, mint hogy Lord Halifax az épület különböző részeiben kifejti kételyeit az előttük álló estét illetően, Lord Darlington pedig hiába próbálja megnyugtatni. Ám egyszer csak hallom, hogy Lord Halifax felkiált: – Ez igen, Darlington, gyönyörű az ezüstnemű ebben a házban! – Természetesen már akkor is örömmel hallottam ezt, de az epizód betetőzése az én szempontomból két

vagy három nappal később következett, amikor Lord Darlington megjegyezte: – Jut eszembe, Stevens, Lord Halifax nem győzte dicsérni az ezüstünket valamelyik este. Egész jó kedvre derült tőle. – Így mondta, világosan emlékszem, őlordsága szóról szóra, nem egyszerűen az én képzelgésemet tehát, hogy az ezüst kinézete apró, ámde fontos hozzájárulás volt ahhoz, hogy Lord Halifax és Herr Ribbentrop között enyhült a feszültség aznap este.

Talán helyénvaló, ha ezen a ponton néhány szót ejtek Herr Ribbentropról. Manapság persze általánosan elfogadott tény, hogy Herr Ribbentrop szélhámos volt; hogy Hitler hosszú éveken át mindenáron félre akarta vezetni Angliát a tényleges szándékait illetően, és hogy Herr Ribbentropnak semmi más dolga nem volt nálunk, mint hogy ezt a szemfényvesztést tetszetősen megoldja. Szóval ez az általánosan elfogadott nézet, és nekem nem áll szándékomban itt most vitába szállni vele. Mindazonáltal eléggé fárasztó végighallgatni, hogy ma már mindenki úgy beszél, mintha őt a maga részéről soha egy pillanatra sem tévesztette volna meg Herr Ribbentrop – mintha Lord Darlington lett volna az egyetlen, aki Herr Ribbentropot tiszteletre méltó úriembernek tartotta, és együttműködést alakított ki vele. Az igazság az, hogy Herr Ribbentropot a harmincas években mindvégig jó szemmel nézték, sőt versengtek a társaságáért a legelőkelőbb házakban is. Különösen 1936 és 1937 körül, emlékszem, a személyzeti társalgóban másról sem beszélt a vendégek kísérete, mint a „német nagykövetről”, és az elmondottak semmi kétséget nem hagytak afelől, hogy hazánk legelőkelőbb hölgyei és urai között szép számmal akadtak, akik rajongtak érte. És be kell vallanom, fárasztó dolog végighallgatni, hogy ugyanazok a személyek manapság hogyan beszélnek azokról az időkről, és különösen, hogy miket mondanak néha őlordságáról. Önök is hamar meggyőződhetnek az ilyen személyek képmutató álnokságáról, ha láthatnák egy-két akkori estélyük meghívottainak listáját; akkor kiderülne, milyen gyakran volt Herr Ribbentrop nem is egyszerűen csak vendég, hanem egyenesen díszvendég ezeknek a személyeknek az asztalánál.

Aztán meg gyakran hallani, hogy ugyanezek a személyek úgy beszélnek, mintha Lord Darlington valami rendkívüli dolgot művelt volna, amikor azokban az években elfogadta a nácik vendégszeretetét Németországban tett utazásai alkalmával. Nem hiszem, hogy ilyen könnyen beszélnének, ha mondjuk a *Times* közreadná a vendégek névsorát csak egyetlen bankettől, amelyet a németek adtak a nürnbergi nagygyűlés idején. Az igazság az, hogy Anglia legbefolyásosabb, legtekintélyesebb hölgyei és urai éltek a német vezetők vendégszeretetével, és első kézből való értesülések alapján tanúsíthatom, hogy ezeknek a személyeknek a legtöbbje hazatérte után nem győzött áradozni házigazdájáról. Aki manapság arra célozgat, hogy Lord Darlington titkos kapcsolatot tartott fenn az ismert ellenséggel, az egyszerűen kényelmesebbnek találja, ha megfélemez azoknak az időknek a valódi légköréről.

Azt sem hallgathatom el, micsoda ízetlen ostobaság olyasmit állítani, hogy Lord Darlington antiszemita volt, vagy hogy közeli kapcsolatban állt az olyasféle szervezetekkel, mint a Brit Fasiszták Szövetsége. Ilyesmit csak az állíthat, aki mit sem tud az őlordságához hasonló úriemberekről. Lord Darlington az idők folyamán megutálta az antiszemitizmust; több ízben is fültanúja voltam, milyen ellenszenvvel nyilatkozott, ha antiszemita érzelmekkel találta szemben magát. És az az állítás, miszerint őlordsága küszöbét nem léphették át zsidók, vagy hogy a személyzet soraiba nem lehetett zsidókat fölvenni, teljességgel alaptalan – eltekintve talán egyetlen apróbb epizódtól a harmincas években, amelynek aztán olyan nagy feneket kerítettek később. Ami pedig a Brit Fasiszták Szövetségét illeti, csak azt mondhatom, hogy minden szóbeszéd, amely őlordságát ilyesfajta egyénekkal említi egy napon, egyszerűen nevetséges. Az a Sir Oswald Mosley nevű úriember, aki a „feketeingesek” vezetője volt, úgy vélem, legfeljebb ha háromszor járt Darlington Hallban, és mindegyik látogatása a szervezet fennállásának első időszakára esik, amikor még nem lepleződött le a szervezkedés valódi jellege. Amint a feketeingesek mozgalmának alantas természetére fény derült – és hadd mondjam el, hogy őlordsága hamarabb felfigyelt rá, mint a legtöbben –, Lord Darlington minden kapcsolatot megszakított ezekkel az emberekkel.

Különben is, az ilyesfajta szervezetek egyáltalán nem illettek hazánk politikai életének valódi szellemiségéhez. Mint önök is beláthatják, Lord Darlington olyan úriember volt, aki csak a valóban központi problémákkal szeretett foglalkozni, és az efféle visszatetsző marginális csoportoktól távolabb már nem is állhattak volna azok a személyek, akiket áldozatos tevékenysége során maga köré gyűjtött azokban az években. Hisz azon kívül, hogy a legmesszebbmenőig tiszteletreméltó személyiségek voltak, mindannyian az angol közélet befolyásos tényezőinek számítottak: akadtak köztük politikusok, diplomaták, katonai és papi személyek. Az igazat megvallva, némelyikük zsidó volt, ami önmagában is mutatja, milyen képtelenség mindaz, amit őlordságáról összehordanak.

De eltértem a tárgytól. Eredetileg az ezüstneműről volt szó, meg arról, hogy mennyire el volt ragadtatva tőle Lord Halifax aznap este, amikor Herr Ribbentroppal találkozott Darlington Hallban. Szeretném leszögezni: egy pillanatig sem állítom, hogy a munkaadóm szempontjából meglehetősen kilátástalanul induló este pusztán az ezüstnemű jóvoltából alakult olyan sikeresen. De mint már jeleztem, Lord Darlington maga célzott rá, hogy az ezüstnemű legalább kis mértékben szerepet játszhatott abban, hogy vendégének hangulata úgy megváltozott aznap, és talán nincs abban semmi nevetséges, hogy az embernek megmelegszik a szíve az elégedettségtől, ha ilyen esetek jutnak eszébe.

Akadnak a mi szakmánkban olyanok is, akik szerint végeredményben mindegy, milyen munkaadónak szolgál az ember; akik úgy gondolják, hogy a nemzedékünkre jellemző idealizmus – nevezetesen az az elképzelés, hogy minden főkomornyiknak igyekeznie kell azoknak a nagy formátumú úriembereknek a szolgálatába állni, akik az emberiség ügyein munkálkodnak – csak üres szócséplés, amelynek nincs semmiféle valóságalapja. Persze megfigyelhető, hogy azok az egyének, akik ilyen szkeptikus nézeteket hangoztatnak, mindig szakmánk legérdemtelenebb képviselőinek bizonyulnak – s mivel tudják, hogy ők maguk híjával vannak a képességnek, amely jelentős pozícióba segíthetné őket, azon igyekeznek, hogy minél több társukat lehúzzák a saját színvonalukra –, tehát vajmi kevésbé áll fenn az a veszély, hogy az

ember az efféle véleményt komolyan vegye. Mindazonáltal jó érzés, ha saját pályafutásunk egy–egy epizódjával bizonyíthatjuk, milyen súlyosan tévednek, akik hozzájuk hasonlóan gondolkodnak. Természetesen az ember arra törekszik, hogy mindennapi, folyamatos szolgálattal álljon munkaadója rendelkezésére, amelynek értéke nem bontható le adott számú különleges esetre – mint amilyen mondjuk a Lord Halifaxszel kapcsolatos epizód. Én csak azt mondom, hogy ezek a példák válnak az idő múltával egy kétségbevonhatatlan tény szimbólumaivá: annak a szimbólumaivá, hogy komoly megtiszteltetésben részesülve nagy horderejű események forgáspontjában gyakorolhattuk a mesterségünket. Következésképp talán joggal érez olyan elégedettséget az ember, amely sosem lesz osztályrésze azoknak, akik beérték a közepszerű munkaadókkal – elégedettséget afölött, hogy méltán mondhatjuk: erőfeszítéseinkkel, jóllehet szerény mértékben, de mégiscsak beleavatkoztunk a történelem menetébe.

Meglehet, nem volna szabad ennyit foglalkoznom a múlttal. Hisz végeredményben még számos munkás év áll előttem, még sokáig igényt tartanak a szolgálataimra. És Mr. Farraday nemcsak kitűnő munkaadó, hanem egyúttal amerikai úriember, akinek külön is tartozik az ember azzal, hogy felmutassa előtte, milyen magas színvonalú munkára képes a személyzet Angliában. Ezért életbevágóan fontos, hogy az ember minden figyelmét a jelenre összpontosítsa; hogy óvakodjék az önelégültségtől, amelyet netán múltbéli sikerei miatt érezhetné. Mert, be kell vallani, az utóbbi hónapokban nem mindig mentek tökéletesen a dolgok Darlington Hallban. Több apró hiba is becsúszott, például az a tavaly áprilisi eset az ezüsstel. Még szerencse, hogy nem olyankor történt, amikor Mr. Farradaynek vendégei voltak, de így is fölöttébb kínosan éreztem magam.

A reggelinél történt, és Mr. Farraday a maga részéről – vagy jószívűségből, vagy mert amerikai létére észre sem vette, milyen mérvű a hiba – mindvégig nem szólt egyetlen szót sem. Amikor leült, épp csak fölemelte a villát, egy pillanatig nézegette, ujja hegyével megérintette a fogait, aztán már le is kötötték figyelmét a reggeli újság vastag betűs címei. Szórakozott kis mozdulat volt, de én

természetesen észrevettem, s odasiettem, hogy eltávolítsam a vétkes evőeszközt. Zavaromban talán kissé túlzott sietséggel kaptam el az asztról, mert Mr. Farraday összerezent: – Á, Stevens – mormolta.

Kisiettem a szobából, és késedelem nélkül visszatértem egy megfelelő villával. Amint újból közeledtem az asztrhoz – és Mr. Farradayhez, aki már láthatólag az újságjába mélyedt –, először csöndben oda akartam csúsztatni eléje a villát, hogy ne zavarjam meg az olvasásban. De az is eszembe jutott, hátha csak úgy tesz, mintha nem figyelne rám, hogy mérsékelje zavaromat, és egy óvatos mozdulat azt a benyomást keltheti, hogy nem tulajdonítok jelentőséget a hibámnak, vagy ami még rosszabb, leplezni akarom. Ezért aztán helyénvalóbbnak láttam, ha némi nyomatékkal helyezem a villát az asztrra, amitől munkaadóm megint összerezent, és ismét azt mormolta: – Á, Stevens.

Az ilyesfajta baklövéssek, amilyenek az utóbbi néhány hónapban elő–előfordultak, természetesen bántják az ember önérzetét, de nincs okunk feltételezni, hogy a személyzet szűkös létszámánál súlyosabb problémára utalnak. Nem mintha a kelleténél alacsonyabb létszámú személyzet nem volna önmagában is épp elég komoly probléma, ám Miss Kenton visszatérése Darlington Hallba egyszer s mindenkorra véget vetne az ilyen apró melléfogásoknak, ebben biztos vagyok. Természetesen nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy Miss Kenton levelében – amelyet egyébként tegnap este a szobámban újra végigolvastam lámpaoltás előtt – egyetlen kézzelfogható utalás sincs, amellyel félreérthetetlenül kinyilvánítaná, hogy szívesen elfoglalná egykori állását. Az igazat megvallva, az embernek számolnia kell azzal a kétségtelenül fennálló lehetőséggel is, hogy korábban – talán szakmai értelemben vett vágyvezérelt gondolkodástól indítva – eltúlozta mindazt, amiből ilyesfajta szándéokra lehetett következtetni. Mert, be kell vallanom, tegnap este kissé meglepett, hogy milyen nehéz akár csak egyetlen részletet kiemelni, amely egyértelműen kifejezné Miss Kenton azon óhaját, hogy visszatérjen.

Másrészt viszont nem sok értelme van most már ilyesmiken töprengeni, amikor tudja az ember, hogy minden valószínűség

szerint huszonnégy órán belül személyesen találkozik Miss Kentonnal. De azért, be kell vallanom, hosszú perceken át fontolgattam a levél egyik–másik részletét, ahogy ott feküdtem nyitott szemmel a sötétben, és hallgattam a lentről felhangzó zörejeket, amíg a fogadós meg a felesége rendet rakott éjszakára.

HARMADIK NAP – ESTE MOSCOMBE, TAVISTOCK KÖZELÉBEN, DEVON

Azt hiszem, helyesen teszem, ha egy pillanatra visszatérek arra a problémára, mi jellemezte őlordsága magatartását a zsidó emberekkel szemben, hisz látom, hogy az antiszemitizmus kérdése általában elég érzékeny probléma manapság. Először is hadd tisztázzam, mi a helyzet a tekintetben, hogy őlordsága állítólag megtiltotta volna zsidó férfiak és nők felvételét a személyzet soraiba. Mivel ez az állítás közvetlenül a saját hatáskörömbé tartozó ügyekre vonatkozik, módomban áll hitelt érdemlően visszautasítani. Az évek során, melyeket őlordsága szolgálatában töltöttem, számos zsidó személy akadt a beosztottaim között, és szeretném hozzátenni, hogy semmilyen megkülönböztetésben nem volt részük faji hovatartozásuk miatt. Az ember nem is érti, honnan származnak ezek a képtelen állítások – hacsak nevetséges módon nem az a rövid, korántsem számottevő, pár hetes időszak az alapjuk, amikor a harmincas évek elején Mrs. Carolyn Barnet olyan szokatlan befolyást gyakorolt őlordságára.

Mr. Charles Barnet özvegye negyvenes éveiben járt abban az időben, s igen kellemes külsejű, némelyek szerint ragyogó megjelenésű hölgy volt. Lenyűgözően intelligens asszony hírében állt, és akkoriban sokat lehetett hallani arról, miként szégyenítette meg valamely fontos, időszerű kérdéstről folytatott vitában ezt vagy azt a tanult úriembert a vacsoraasztalnál. 1932-ben szinte egész nyáron rendszeres látogatója volt Darlington Hallnak, és gyakran folytattak őlordságával véget nem érő beszélgetéseket, főképp társadalmi vagy politikai témákról. És, ha jól emlékszem, Mrs. Barnet vitte el őlordságát azokra a „városnéző kirándulásokra” London szegénynegyedeibe, amelyeknek során őlordsága ténylegesen az otthonában látogatott meg számos családot, amelyek olyan keserven megsínylették azoknak az éveknek a kétségbeesítő körülményeit. Egy szó, mint száz, Mrs. Barnetnek valószínűleg része volt abban, hogy Lord Darlington növekvő aggodalommal figyelte

hazánk szegényeinek nehéz sorsát, és ilyen értelemben a hölgy befolyása nem nevezhető teljes egészében károsnak. Másrészt persze Mrs. Barnet tagja volt Sir Oswald Mosley „feketeinges” szervezetének is, és az elenyésző jelentőségű kapcsolat, amelyet őlordsága valaha fenntartott Sir Oswalddal, arra a néhány nyári hétre esett. Ugyanazokban a hetekben került sor azokra a jellemzőnek semmi szín alatt nem tekinthető „incidensekre” is Darlington Hallban, amelyekről feltételezhető, hogy netán ezeknek a képtelen állításoknak a fölöttébb ingatag alapjául szolgálhattak. „Incidensek”-nek neveztem őket, de egyik–másik valójában említésre is alig méltó. Egy este például hallottam a vacsoránál, hogy amikor egy bizonyos újság szóba került, őlordsága megjegyezte: – Ja, persze, az a zsidó propagandakiadvány. – Egy másik alkalommal pedig, szintén akkortájt, emlékszem, azon az alapon utasított, hogy szüntessem be az adományokat egy helybéli jótékony szervezetnek, amely rendszeresen megkeresett bennünket, hogy az intézőbizottság „mondhatni kizárólag zsidókból” áll. Azért jegyeztem meg így ezeket az odavetett mondatokat, mert akkoriban nagyon csodálkoztam rajtuk, őlordsága ugyanis korábban sohasem mutatott semmiféle ellenséges érzületet a zsidó faj iránt.

Aztán persze eljött az a délután, amikor őlordsága behívatott a dolgozószobájába. Először általános témákról beszélgetett velem, érdeklődött, rendben mennek–e a dolgok a házban, és így tovább.

– Sokat gondolkoztam az utóbbi időben, Stevens – mondta végül. – Nagyon sokat gondolkoztam. És döntöttem. Itt Darlington Hallban nem alkalmazhatunk a személyzetben zsidókat.

– Parancsol, uram?

– Az egész ház javára szolgál majd, Stevens. A vendégek javára, akiket itt fogadni szoktunk. Alaposan megfontoltam a kérdést, Stevens, és most közlöm az elhatározásomat.

– Értem, uram.

– Mondja csak, Stevens, ugye most is vannak nálunk néhányan? Mármint zsidók.

– Azt hiszem, jelenleg a személyzet tagjai közül ketten tartoznak ebbe a kategóriába, uram.

– Hm. – Őlordsága egy pillanatra elhallgatott, s kinézett az ablakon. – Természetesen el kell küldeni őket.

– Tessék, uram?

– Sajnálatos, Stevens, de nincs más választásunk. Vendégeink biztonságát és kényelmét kell szem előtt tartanom. Biztosíthatom, hogy minden szempontból alaposan átgondoltam a kérdést. Mindannyiunk jól felfogott érdekében mondom.

A szóban forgó személyek mindketten szobalányok voltak. Ezért aligha lett volna helyénvaló, hogy bármiféle lépést tegyek, mielőtt Miss Kentont tájékoztatnám a helyzetről, és elhatároztam, hogy erre még aznap este sort kerítek, amikor megiszunk egy csésze kakaót a nappalijában. Itt talán ejtenem kell néhány szót ezekről az esti megbeszélésekről a nappalijában. Amelyek, ezt szeretném leszögezni, lényegében szakmai jellegűek voltak, bár természetesen szóba kerültek néha személyesebb témák is. Egyszerű okból vezettük be ezeket a találkozásokat; tapasztalataink szerint annyira elfoglaltak voltunk mindketten, hogy néha napokig nem találtunk alkalmat a legalapvetőbb információcserére sem. Beláttuk, hogy ez a helyzet komoly kockázatot jelent a zökkenőmentes és összehangolt munkamenet szempontjából, és az ígérkezett a legegyszerűbb megoldásnak, ha a nap végén nyugodtan leülünk egy negyedóra Miss Kenton nappalijában. Hangsúlyoznom kell, ezek a találkozások túlnyomórészt szakmai jellegűek voltak; vagyis megbeszéltük példának okáért egy–egy várható társasági esemény előkészületeit, vagy megvitattuk, hogyan sikerül beilleszkednie egyik vagy másik új jövevénynek.

De hogy visszatérjek a mondandóhoz, nyilván megértik, ha nem minden nyugtalanság nélkül néztem elébe annak, hogy közölnöm kell Miss Kentonnal: két szobalánynak fel fogok mondani. Az igazat megvallva, mindkettő teljességgel kifogástalan munkaerő volt – ezt sem hallgathatom el, ha már az utóbbi időben olyan érzékeny probléma lett a zsidókérdés –, és minden idegszálam tiltakozott az ellen, hogy felmondjunk nekik. De hát az adott pillanatban nyilvánvaló volt, hogy mi a kötelességem, és véleményem szerint semmi jó nem származott volna abból, ha felelőtlenül kinyilvánítom a fenntartásaimat. Nehéz feladat volt, de

mint illet, annál nagyobb méltósággal kellett foganatosítani az intézkedést. Így, hát amikor aznap este, beszélgetésünk vége felé szóba hoztam a dolgot, igyekeztem minél tömörebben és szakszerűbben összefoglalni, s ezzel zártam le:

– Holnap tíz óra harminckor beszélek a két szóban forgó személlyel a tálalóban. Ezért hálás lennék, Miss Kenton, ha beküldené őket hozzám. A tekintetben szabad kezet adok önnek, hogy előzetesen tájékoztatja-e őket arról, mit kívánok közölni velük.

Miss Kentonnak a jelek szerint nem volt hozzáfűznivalója. Tehát folytattam.

– Nos, Miss Kenton, nagyon köszönöm a kakaót. Ideje lefeküdnöm. Holnap is nehéz napunk lesz.

– Mr. Stevens, nem hiszek a fülemnek – szólalt meg ekkor Miss Kenton. – Ruth és Sarah több mint tíz éve dolgozik a kezem alatt. Tökéletesen megbízom bennük, és ami azt illeti, ők is bennem. Kifogástalan munkát végeztek ebben a házban.

– E tekintetben semmi kétségem sincs, Miss Kenton. Mindazonáltal nem engedhetjük meg, hogy ítéleteinket befolyásolják az érzelmek. Most pedig igazán búcsúznom kell...

– Mr. Stevens, felháborítónak találom, hogy maga úgy tud ott ülni és ilyesmiket mondani, mintha csak az éléskamrára vonatkozó utasításokat adna. Én ezt egyszerűen nem tudom elhinni. Tényleg felmondanak Ruthnak és Sarah-nak azon az alapon, hogy zsidók?

– Miss Kenton, épp most magyaráztam el a helyzetet minden részletében. Őlordsága így döntött, és nekünk kettőnknek nincs mit vitatkoznunk a dolgon.

– És magának meg sem fordul a fejében, Mr. Stevens, hogy ezen az alapon felmondani Ruthnak és Sarah-nak egyszerűen... *nem tisztességes*? Én ezt nem tűröm el. Én nem fogok olyan házban dolgozni, ahol ilyesmi megtörténhet.

– Miss Kenton, nagyon kérem, ne izgassa fel magát, és viselkedjék a pozíciójához illően. Ez igazán világos ügy. Ha őlordsága fel akarja bontani ezt a két szerződést, akkor nincs mit beszélni a dolgról.

– Figyelmeztetem önt, Mr. Stevens, én nem maradok egy ilyen házban. Ha felmondanak a lányaimnak, én is elmegyek.

– Csodálkozom a viselkedésén, Miss Kenton. Aligha kell emlékeztetnem rá, hogy a mi szakmánkban az ember nem a saját szeszélyei és érzelmei szerint tartozik eljárni, hanem munkaadója kívánságai szerint.

– Én pedig azt mondom magának, Mr. Stevens, hogy ha elküldi holnap a lányaimat, az nem lesz tisztességes dolog, az bűn lesz, nagyon nagy bűn, és én nem akarok tovább dolgozni egy ilyen házban.

– Miss Kenton, hadd jegyezzem meg, ön aligha van abban a helyzetben, hogy ilyen ellentmondást nem tűrően ítélkezzék. A helyzet az, hogy fölöttébb bonyolult és alattomos világban élünk. Sok minden van, amit maga vagy én egyszerűen a helyzetünknél fogva sem láthatunk át, mondjuk, a zsidóság természetére vonatkozóan. Ólordsága viszont, bátorkodom megjegyezni, mégiscsak valamivel jobb helyzetben van ahhoz, hogy megítélje, mi a leghelyesebb. De most már, Miss Kenton, igazán távoznom kell. Még egyszer köszönöm a kakaót. Tehát holnap tíz óra harminckor. Várom a két szóban forgó alkalmazottat.

Ahogy másnap délelőtt a két szobalány belépett hozzám a tálalóba, azonnal láttam, hogy Miss Kenton már tájékoztatta őket, mert mindketten zokogtak. Igyekeztem minél rövidebben összefoglalni, mi a helyzet, és hangsúlyoztam, hogy a munkájuk ellen semmi kifogás nem merült fel, következésképp igen jó ajánlóleveleket fognak kapni. Úgy emlékszem, egyikük sem mondott semmi említésre méltót az alig három–négy percig tartó beszélgetés során, és éppen olyan zokogva távoztak, mint ahogy jöttek.

A felmondást követően Miss Kenton napokig rendkívül kimérten viselkedett velem. Az igazat megvallva, néha kifejezetten nyers volt, még mások jelenlétében is. És jóllehet nem hagytunk fel azzal a szokásunkkal, hogy esténként leüljünk meginni egy csésze kakaót, ezek az összejövetelek kurták és barátságtalanok voltak. Amikor még két hét után sem mutatott semmi jel arra, hogy kiengesztelődik, kezdtem elveszíteni a türelmemet, ezt gondolom, megértik. Az egyik este aztán ironikusan megjegyeztem:

– Őszintén szólva, arra számítottam, Miss Kenton, hogy mostanra már rég benyújtja a felmondását – és elnevettem magam.

Alighanem azt reméltem, hogy végre kissé megenyhül, és tesz valami békülékeny megjegyzést, hogy egyszer s mindenkorra lezárjuk az ügyet. Miss Kenton azonban csak nagyon komolyan rám nézett, és azt mondta:

– Még mindig szándékomban áll benyújtani a felmondásomat, Mr. Stevens. Csak az utóbbi időben annyi dolgom volt, hogy nem értem rá foglalkozni az ügygel.

Be kell vallanom, ez nyugtalanított egy darabig; tartottam tőle, hogy komolyan be akarja váltani a fenyegetését. De aztán teltek-múltak a hetek, és világossá vált, hogy eszében sincs elmenni Darlington Hallból; ahogy lassan köztünk is megenyhült a légkör, azt hiszem, még évődtem is vele néha, és emlékeztettem rá, hogy felmondással fenyegetőzött. Például mikor valami nagyobb szabású eseményről beszéltünk, amelyre a kastélyban került sor, közbeszúrtam: – Mármint ha ön akkor még itt lesz. – Még hónapokkal az esemény után is nagyon elcsöndesedett egy-egy ilyen megjegyzéstől, bár úgy vélem, akkor már inkább zavarában, mint mérgében.

Végül persze az egész ügy feledésbe merült. De, emlékszem, még egyszer utoljára felvetődött, több mint egy évvel a két szobalány elbocsátása után.

Eredetileg őlordsága tért vissza az ügyre egy délután, miközben felszolgáltam a teáját a szalonban. Addigra már régen elmúlt az az idő, amikor Mrs. Carolyn Bernet olyan befolyást gyakorolt őlordságára – ami azt illeti, a hölgy már nem is járt vendégségbe Darlington Hallba. Továbbá hangsúlyoznom kell, hogy őlordsága közben minden kapcsolatot megszakított a „feketeingesekkel” is, mert teljes alávalóságában megismerte a szervezetet.

– Igaz is, Stevens – jegyezte meg. – Már régebben szólni akartam. Arról a tavalyi ügyről. A zsidó szobalányokról. Emlékszik?

– Hogyne, uram.

– Most már nyilván nem tudják elérni őket, ugye? Súlyos tévedés történt, és az ember szívesen kárpótolná őket valahogyan.

– Feltétlenül utána nézek a dolognak, uram. De egyáltalán nem vagyok biztos benne, hogy ennyi idő elteltével meg lehet-e állapítani a hollétüket.

– Azért nézzen utána, mit tehetünk. Súlyos hiba történt.

Úgy gondoltam, Miss Kentont érdekelni fogja ez a beszélgetés őlordságával, és helyénvalónak tartottam, hogy megemlítssem előtte – még akkor is, ha ezzel kockáztatom, hogy ismét méregbe jön. Ám amikor azon a ködös délutánon összetalálkoztunk a nyári lakban, és én beszámoltam neki, igen különösen fogadta.

Emlékszem, akkor kezdett leszállni a köd, amikor átvágtam a pázsiton aznap délután. Az edényekért mentem föl a nyári lakba, őlordsága ugyanis röviddel azelőtt ott fogyasztotta el a teáját néhány vendég társaságában. Emlékszem, már messziről láttam – jóval mielőtt odaértem volna a lépcsőhöz, ahol annak idején apám elesett –, hogy Miss Kenton odabent jár–kel a nyári lakban. Amikor beléptem, már az egyik fonott széken ült – ezekből jó néhány akadt odabent –, és mintha kézimunkázott volna. Amint jobban megnéztem, láttam, hogy az egyik párnát varrja. Összeszedtem a csészéket meg a tányérokat a növények közül és a fonott bútorokról, s közben, azt hiszem, néhány udvarias megjegyzést váltottunk, talán pár szakmai ügyet is megbeszéltünk. Az az igazság, hogy nagyon kellemes volt ott kinn a nyári lakban, miután napokon át ki sem tette a lábát az ember a főépületből, következésképp egyikünknek sem akarózott sietni. S bár aznap nem lehetett valami messzire ellátni az egyre sűrűsödő köd miatt, és az alkonyat is mind jobban leszállt, úgyhogy Miss Kentonnak az ablakhoz kellett húzódnia a varrásával, emlékszem, mindkettőnk kezében gyakran megállt a munka, és hol az egyik ablakon néztünk ki, hol a másikon. A helyzet az, hogy én éppen a pázsitot figyeltem, ahol megsűrűsödött a pára a kocsfelhajtót szegélyező nyárfák körül, mikor végre rátértem az egy évvel korábbi elbocsátásokra. Meglehet, nem nagyon eredeti módon, azzal kezdtem:

– Épp az imént jutott eszembe, Miss Kenton. Most már rágondolni is furcsa, de tudja, hogy alig egy éve ön még makacsul kitarzott amellett, hogy fel akar mondani? Mulatságos, nem? – nevettem el magam, de Miss Kenton a hátam mögött nem szólt egy szót sem. Amikor végre feléje fordultam, kifelé nézett, a végeláthatatlan ködöt bámulta.

– Önnek valószínűleg fogalma sincs róla, Mr. Stevens – szólalt meg végül –, valójában mennyire komolyan gondolkoztam azon, hogy elmegyek ebből a házból. Annyira fel voltam háborodva. Merem állítani, hogy ha egy szemernyi méltóság volna bennem, már rég elmentem volna Darlington Hallból. – Kis szünetet tartott, én pedig újra kinéztem a távoli nyárfákra. – Gyáva voltam, Mr. Stevens – folytatta fáradtan Miss Kenton. – Merő gyávaságból maradtam. Hiszen hová mehettem volna? Családom nincs. Csak egy nénikém. Akit nagyon szeretek, de ha csak egy napra visszaköltözöm hozzá, máris úgy érzem, hogy az egész életem kárba vész. Mondtam én magamnak, persze, hogy hamarosan találok másik helyet. De annyira féltem, Mr. Stevens! Ahányszor csak arra gondoltam, hogy elmegyek innen, máris láttam magam odakint a világban, ahol nem találok egy lelket sem, aki tudni akarna rólam vagy törődne velem. Hát tessék, ennyit érnek az én magasztos elveim. Nagyon szégyellem magam! De hát nem tudtam elmenni, Mr. Stevens. Egyszerűen nem voltam képes rá.

Miss Kenton ismét elhallgatott, és úgy láttam, mélyen a gondolataiba merül. Így alkalmasnak ítéltém a pillanatot, hogy a lehető legpontosabban beszámoljak beszélgetésünkről Lord Darlingtonnak – Ami megtörtént, megtörtént – zártam le a beszámolót. – Mindenesetre fölöttébb megnyugtató, hogy őlordsága ilyen egyértelműen kijelenti: szörnyű félreértés volt az egész.

Gondoltam, bizonynal érdekelni fogja a dolog, Miss Kenton, hiszen emlékszem, önt is épp annyira bántotta ez az ügy, mint engem.

– Bocsásson meg, Mr. Stevens – szólalt meg mögöttem Miss Kenton egészen megváltozott hangon, mintha mély álomból rázták volna fel –, nem értem önt. Úgy emlékszem – folytatta, ahogy feléje fordultam –, nagyon is helyeselte, hogy Ruthnak és Sarah-nak mennie kell. Kifejezetten örült neki.

– Nahát, ez igazán merőben téves és igazságtalan megállapítás, Miss Kenton. Nekem nagyon komoly gondokat okozott ez az ügy, igen komoly gondokat. Korántsem volt olyasfajta esemény, aminek a megtörténtét örömmel üdvözölném ebben a házban.

– Az isten szerelmére, Mr. Stevens, akkor miért nem mondta ezt egyetlen szóval sem?

Elnevettem magam, de hirtelenjében nem tudtam, mit válaszoljak. Nem is volt időm meggondolni.

– Fel tudja fogni, Mr. Stevens – tette le a varrását Miss Kenton –, milyen sokat jelentett volna nekem, ha önnek tavaly eszébe jut megosztani velem az érzelmeit? Tudja jól, mennyire elkésérített, hogy felmondtak a lányaimnak. Fel tudja fogni, milyen sokat segített volna? Az isten szerelmére, Mr. Stevens, miért kell örökösen *megjátszania* magát?

Megint elnevettem magam, hiszen váratlanul egészen képtelen fordulatot vett a beszélgetés.

– Nahát, Miss Kenton – szólaltam meg –, nem is értem, miről beszél. Még hogy én megjátszom magam! Hát ez igazán...

– Mennyit kínlódtam, amiért Ruthnak és Sarah-nak el kellett mennie tőlünk. És annál jobban kínlódtam, mert azt hittem, egyedül én érzek így.

– Ugyan, Miss Kenton... – Fölvettem a tálcát, amelyre összegyűjtöttem a mosatlan edényt. – Már hogylene helytelenítené az ember az elbocsátásukat. Ez igazán magától értetődik, azt képzelné az ember.

Egy szót sem szólt, és távozóban még visszanéztem rá. Megint kifelé bámult az ablakon, de már olyan sötét volt a nyári lakban, hogy csak az arcélét láttam, ahogy kirajzolódik a sápadt és üres háttér előtt. Elnézést kértem, és távoztam.

Most, hogy felidéztem a zsidó alkalmazottak elbocsátásának ezt az epizódját, eszembe jut az is, amit talán az egész ügy különös függelékének mondhatunk, nevezetesen a Lisa nevű szobalány érkezése. Ugyanis be kellett töltenünk az elbocsátott zsidó szobalányok helyét, és az egyik helyre Lisa került.

Ennek a fiatal nőnek az ajánlólevelei korántsem voltak meggyőzőek; minden tapasztalt főkomornyik azonnal kiolvasta volna belőlük, hogy a munkavállaló zavaros körülmények közt távozott korábbi helyéről. Továbbá amikor Miss Kentonnal együtt kikérdeztük, az is kiderült, hogy sehol sem tudott pár hétnél tovább megmaradni.

Végeredményben egész magatartásából arra következtettem, semmilyen szempontból nem alkalmas rá, hogy Darlington Hallban dolgozzék. Igen meglepett tehát, hogy amikor alaposan kikérdeztük a lányt, Miss Kenton a fejébe vette, hogy fogadjuk föl. – Sok lehetőséget látok ebben a lányban – válaszolta tiltakozásomra minduntalan. – Majd én rajta tartom a szemem, és gondom lesz rá, hogy beváljon.

Emlékszem, egy időre mindketten megmakacsoltuk magunkat, és talán csak azért nem álltam a sarkamra olyan határozottan, mint várható lett volna, mert mindkettőnk emlékezetében igen elevenen élt még a két elbocsátott szobalány ügye. Akárhogy is, végül beadtam a derekamat, jöllehet megjegyeztem:

– Remélem, tudja, Miss Kenton, hogy kizárólag önt terheli a felelősség, amiért ezt a lányt felfogadtuk. Nekem a magam részéről semmi kétségem nincs a tekintetben, hogy pillanatnyilag távolról sem alkalmas arra, hogy nálunk a személyzet tagja legyen. Csakis azzal a feltétellel járulok hozzá a felvételéhez, hogy ön személyesen fogja ellenőrizni a fejlődését.

– A lány be fog válni, Mr. Stevens. Majd meglátja.

És nagy meglepetésemre a rákövetkező hetekben Lisa valóban figyelemre méltó gyorsasággal fejlődött. Napról napra jobban viselte magát, szembeszökően megjavult még a járása és a mozgása is, pedig az első napokban olyan lompos volt, hogy nézni sem bírta az ember.

Ahogy múltak a hetek, és a lány a jelek szerint csodával határos módon használható munkaerővé fejlődött, Miss Kenton szemmel láthatólag élvezte a diadalát. A jelek szerint nagy előszeretettel bízta meg Lisát a szokásosnál valamivel felelősségteljesebb feladatokkal, és ha éppen ott voltam, el nem mulasztotta volna, hogy csúfolódó pillantást vessen rám. A beszélgetés, melyet egyik este folytattunk Miss Kenton nappalijában egy csésze kakaó mellett, eléggé jellemző volt a Lisáról folytatott eszmecseréink hangnemére vonatkozóan.

– Semmi kétség, Mr. Stevens – kezdte Miss Kenton –, ön most nagyon csalódott, amiért azt kell hallania, hogy Lisa még mindig nem követett el egyetlen említésre méltó hibát sem.

– Egyáltalán nem vagyok csalódott, Miss Kenton. Sőt, nagyon örülök, az ön kedvéért, és mindannyiunk kedvéért. Megengedem, az ön igyekezete hozott némi szerény sikert a lányt illetően.

– Még hogy némi szerény sikert! És már megint ez a mosoly az ábrázatán, Mr. Stevens! Ez sose marad el, ha szóba hozom Lisát. És már önmagában is érdekes dolgokról árulkodik. Még hozzá fölöttébb érdekes dolgokról!

– Csakugyan, Miss Kenton? Szabadna megkérdeznem, hogy pontosan miről is?

– Nagyon érdekes dolog ez, Mr. Stevens. Érdekes volna tudni, miért volt ön olyan borúlátó a lány kapcsán. Merthogy Lisa nagyon csinos lány, ehhez kétség sem fér. És észrevettem, hogy ön furcsa módon idegenkedik attól, hogy csinos lányok legyenek az alkalmazottak között.

– Ön is nagyon jól tudja, Miss Kenton, hogy képtelenségeket beszél.

– Márpedig én ezt észrevettem, Mr. Stevens. Maga nem szereti, ha csinos lányok is vannak az alkalmazottak között. Lehetséges, hogy a mi Mr. Stevensünk félti a nyugalmát? Lehetséges, hogy a mi Mr. Stevensünk is csak hús-vér ember, és nem bízik eléggé magában?

– Ugyan már, Miss Kenton. Ha azt képzelném, hogy csak egyetlen szikrányi józan értelem van abban, amit mond, talán venném a fáradságot, hogy vitába szálljak önnel. Így azonban, azt hiszem, jobb lesz, ha egyszerűen mással foglalkozom gondolatban, amíg ön fecserészik.

– Hát akkor miért mosolyog olyan büntudatosan, Mr. Stevens?

– Egyáltalán nem mosolygok büntudatosan, Miss Kenton. Csak mulatságosnak találom az ön különös képességét arra, hogy badarságokat beszéljen, ennyi az egész.

– Márpedig az *igenis* egy büntudatos kis mosoly, ami most ott ül az ábrázatán, Mr. Stevens. És azt is észrevettem, hogy alig tud Lisára nézni. Lassacskán az is kiderül, miért volt annyi kifogása ellene.

– Az én kifogásaim tökéletesen megalapozottak voltak, Miss Kenton, és ezt ön is nagyon jól tudja. Amikor az a lány betette ide a

lábát, távolról sem volt megfelelő munkaerő.

Persze tudniuk kell, hogy eszünkbe sem jutott volna ilyen hangot megütni a személyzet füle hallatára. De akkortájt ezek a beszélgetések esténként egy–egy csésze kakaó mellett megőrizték ugyan lényegileg szakmai jellegüket, ám gyakran alkalmat adtak az ilyen ártalmatlan évődésekre is – ami, bízvást állíthatjuk, nagyban hozzájárult ahhoz, hogy feloldódjék az emberben a nehéz napi munka feszültsége.

Lisa nyolc vagy kilenc hónapja lehetett nálunk – én már szinte meg is feledkeztem a létezéséről –, amikor a második lakájjal együtt eltűnt a házból. Mondanom sem kell, hogy az ilyesfajta események egyszerűen hozzátartoznak egy népes személyzet élén álló főkomornyik életéhez. Rendkívül bosszantóak, de az ember megszokja, hogy tudomásul vegye őket. Ami azt illeti, az ilyen „szökések” sorában ez még a civilizáltabbak közé tartozott. Egy kevés élelmen kívül a párocska semmit sem vitt el a házból, sőt még búcsúlevelet is hagytak mind a ketten. A második lakáj, akinek a nevére már nem emlékszem, nekem címezte búcsúsorait, amelyek nagyjából így szóltak: „Kérem, ne gondoljon nagyon rosszat rólunk. Szeretjük egymást, és össze akarunk házasodni.” Lisa sokkal hosszabb levelet írt, és „A házvezetőnőnek” címezte. Ezt a levelet hozta be hozzám a tálalóba Miss Kenton az eltűnésüket követő reggelen. Úgy emlékszem, rengeteg helyesírási hibával és rossz megfogalmazásban adta elő, hogy mennyire szeretik egymást ők ketten, milyen csodálatos ember a második lakáj, és milyen fényes jövő áll előttük. Az egyik sor, hajói emlékszem, nagyjából úgy szólt, hogy „Nincsen pénzünk, de mit számít az, szeretjük egymást és más nem is kell, itt vagyunk egymásnak és ez elég.” Bár három oldalt teleírt, azt egy árva szóval sem említette, hogy hálás Miss Kentonnak, amiért annyit foglalkozott vele, vagy hogy elnézést kér, amiért így visszaélt mindannyiunk bizalmával.

Miss Kentont szemmel láthatólag igencsak feldúlta az eset. Amíg én átfutottam a fiatal nő levelét, ő lesütött szemmel ült az asztal másik oldalán, és a kezét bámulta. Ami azt illeti, roppant különös, de nem is emlékszem, hogy láttam volna őt csüggedtebbnek, mint aznap reggel.

– Hát igen, Mr. Stevens – szólalt meg, mikor letettem a levelet az asztalra –, úgy látszik, magának volt igazza, és én tévedtem.

– Miss Kenton, semmi oka rá, hogy így nekikeseredjék mondtam.

– Az ilyesmi megesik. A magunkfajta igazán nem sokat tehet, hogy megakadályozza.

– Az én hibám, Mr. Stevens. Belátom. Önnek most is kezdettől fogva igazza volt, mint mindig, én pedig tévedtem.

– Nem értek egyet önnel, Miss Kenton. Csodákat művelt azzal a lánnyal. Olyan eredményeket ért el vele, hogy sokszorosán bebizonyította, valójában én tévedtem. Ami most történt, Miss Kenton, az bármelyik alkalmazottal megeshetett volna. Maga kitűnő eredményeket ért el vele. Arra minden oka megvan, hogy úgy érezze, ez a lány visszaélt a bizalmával, arra viszont semmi oka, hogy úgy érezze, felelősséggel tartozik érte.

– Kedves magától, hogy ezt mondja, Mr. Stevens – felelte Miss Kenton még mindig nagyon lehangoltan. – Igazán hálás vagyok érte. Milyen ostoba lány! – sóhajtott fel aztán fáradtan. – Szép pálya állt volna előtte. Ügyes volt. Mennyi hozzá hasonló lány szalasztja el a lehetőséget, és mindezt miért?

Mindketten a papírlapokat néztük kettőnk közt az asztalon, aztán Miss Kenton bosszúsan elfordult.

– Hát igen – mondtam. – Kár érte, ahogy mondja.

– Olyan ostobaság. És biztosan cserben fogják hagyni. Milyen jó élete lehetett volna, ha csak egy kicsit kitartóbb. Egy-két év alatt úgy betanítottam volna, hogy elmehet házvezetőnőnek valamelyik kisebb udvarházba. Talán most azt hiszi, Mr. Stevens, hogy túlzok, de gondolja meg, milyen eredményeket értem el vele néhány hónap alatt. Ő meg eldobott mindent. Semmiért.

– Csakugyan rendkívül ostobán viselkedett. Összeszedtem a levél lapjait, hogy majd lerakjam őket az irattárba. De közben eszembe jutott, hogy nem is tudom, Miss Kenton nálam akarja-e hagyni a levelet, vagy inkább megtartaná, hát visszatettem az asztalra kettőnk közé. Ám ő mintha távol járt volna.

– Cserben fogják hagyni – mondta megint. – Ostoba lány.

Úgy látom, kissé belemerültem a régi emlékekbe. Eredetileg nem így terveztem, de talán jobb is, legalább addig sem foglalkoztam a ma este történetekkel – amelyeknek remélhetőleg nem lesz folytatásuk. Mert az utóbbi néhány óra, be kell vallanom, elég keserves volt.

Most itt ülök Taylorék kis konyhójának padlásszobájában. Vagyis egy magánházban; ez a helyiség, amelyet Taylorék olyan szívélyesen a rendelkezésemre bocsátottak ma este, valamikor a legidősebb fiuk szobája volt, aki már rég felnőtt és Exeterben lakik. A szoba jellegét a súlyos gerendák és szarufák adják meg, csupasz hajópadlóján sehol egy szőnyeg, a hangulat ennek ellenére meglepően meghitt. És Mrs. Taylor szemmel láthatólag nemcsak az ágyat húzta föl, hanem a szobát is rendbe rakta és kitakarította; attól eltekintve, hogy a szarufák mellett ott maradt egypár pókháló, semmi sem árulja el, hogy ez a helyiség már hosszú évek óta üresen állt. Ami Taylorékat illeti, megtudtam, hogy övük volt a helybéli fűszerüzlet a húszas évektől kezdve egészen, amíg nyugalomba nem vonultak, aminek most három éve. Jószívú emberek, és bár az este folyamán több ízben is felajánlottam, hogy honorálom a vendégszeretetüket, hallani sem akartak róla.

Az, hogy most itt vagyok, és a legteljesebb mértékben rá vagyok utalva Taylorék nagylelkűségére ma éjjel, egyetlen ostoba, dühítőén primitív baklövésnek tudható be; mégpedig annak, hogy megfeledkeztem a tankolásról, és a Fordból kifogyott a benzin. Ebből, valamint abból, hogy tegnap pedig hűtővízről nem gondoskodtam, a külső szemlélő joggal vonhatná le azt a következtetést, hogy alkatomnál fogva hajlamos vagyok az ilyesfajta szétszórtságra. Természetesen felhívhatnám a figyelmet arra, hogy ami a hosszú távú autóvezetést illeti, bizonyos értelemben kezdőnek számítok, akinek az esetében korántsem meglepő, ha ilyen kézenfekvő dolgok elkerülik a figyelmét. Ám ha arra gondolok, hogy hivatásom gyakorlásához semmi sem fontosabb, mint éppen a szervezőkészség és a körültekintés, akkor nehezen szabadulhatok attól az érzéstől, hogy valamilyen értelemben ismét megszégyenültem.

Másfelől az is tény, hogy igen sokféle problémának kellett figyelmet szentelnem az utolsó órában, mielőtt kifogyott az üzemanyag. Eredetileg Tavistock városában akartam megszállni éjszakára, és valamivel nyolc óra előtt értem oda. Csakhogy a város legnagyobb fogadóiban azt a tájékoztatást kaptam, hogy a helyi mezőgazdasági vásár miatt nincs szabad szobájuk. Jó néhány további fogadót is ajánlottak, de hiába jártam végig ezeket, ugyanolyan sajnálkozva, de mindenütt elutasítottak. Végül a város szélén egy panzióban azt tanácsolta a tulajdonosnő, hogy menjek el néhány mérföldnyire az út menti fogadóig, amelyet egy rokona vezet – ott feltétlenül találok szabad szobát, biztosított, mert olyan messze van Tavistocktól, hogy a vásár nem befolyásolja a forgalmát.

Gondosan elmagyarázta, hogyan találom meg, és akkor azt hittem, értem is, most pedig már nem lehet megállapítani, hogy kinek a hibájából tévedtem el végül. De az biztos, hogy körülbelül negyedórányi autózás után sivár, sík lápvidéken át kanyargó, hosszú úton találtam magam. Mindkét oldalt ingoványosnak látszó terület futott a távolba, az úton köd gomolygott át. Bal oldalt láttam a lemenő nap utolsó fényét. A horizonton itt–ott távoli tanyák és csűrök rajzolódtak ki, de egyébként mintha minden emberi közösséget magam mögött hagytam volna.

Emlékszem, ezen a ponton aztán megfordultam a kocsival, és visszamentem egy keveset, hogy megkeressem a leágazást, amelyet az előbb nem vettem észre. De amikor megtaláltam, ez az új út, ha lehet, még elhagyatottabbnak bizonyult, mint az, amelyik mögöttem maradt. Egy darabig szinte sötétben autóztam a magas sövények között, aztán észrevettem, hogy meredeken emelkedik az út. Már nem is reméltem, hogy megtalálom a fogadót, és tovább akartam menni a következő városba vagy faluba, hogy ott keressek szállást. Aztán már, okoskodtam magamban, könnyű lesz az eredeti terv szerint folytatni az utamat holnap kora reggel. Ám amikor a hegyre vezető út felénél jártam, zörögni kezdett a motor, és csak ekkor vettem észre, hogy kifogyott a benzin.

Az automobil kapaszkodott még egy keveset, aztán megállt. Amikor kiszálltam, hogy felmérjem a helyzetet, láttam, hogy pillanatokon belül szuroksötét lesz. Fákkal és sövényekkel

szegélyezett, meredek úton álltam; följebb, elég messze tőlem, egy helyen megszakadt a sövény, és széles, rácsos kapu rajzolódott az égre. Arrafelé indultam, mert feltételeztem, hogy ha benézek a kapun, sikerül tájékozódnom. Talán még azt is reméltem, hogy a közelben meglátok egy tanyát, ahol mindjárt segítséget is kérhetek. Így aztán kissé meghökkentett a látvány, amely fogadott. A kapun túl olyan meredeken lejtett a mező, hogy nem láttam be többet belőle negyven lépésnél. A meredélyen túl, kicsit messzebb – légvonalban vagy egy mérföldnyire – aprócska falu terült el. A ködön át ki tudtam venni a templomtornyot és körülötte palatetők csoportjait; itt-ott fehér füst szállt fel a kéményekből. Mi tagadás, az adott pillanatban némiképp csüggesztenek éreztem a helyzetet. Persze korántsem kilátástalannak. Hisz a Fordban nem esett kár, egyszerűen kifogyott belőle a benzin. Alig fél óra alatt gyalog is elérek a faluba, és ott kétségtelenül akad valami szállás meg egy kanna benzin. De azért nem volt jó érzés odafönt állni az elhagyott hegytetőn, s az egyre sűrűsödő sötétségben és ködben nézni a kapun át egy távoli falu fényeit.

Persze a csüggedés mit sem használ. Különben is, ostobaság lett volna elvesztegetni azt a pár percet, ami még hátravolt a szürkületből. Visszamentem a Fordhoz, és beraktam az aktatáskába a legszükségesebb holmikat. Aztán felfegyverkeztem egy meglepően erős fényű biciklilámpával, és nekiindultam, hogy keressek egy ösvényt, amely a faluba vezet. Csakhogy ilyen ösvényt nem találtam, hiába mentem föl a hegyre jó darabon, messze a kapun túl. Aztán mikor éreztem, hogy az út már nem emelkedik, hanem lefelé visz, ám egyre *távolabb* a falutól – amelynek fényei átvillantak itt-ott a lombokon –, kissé megint úrrá lett rajtam a letörtség. Ami azt illeti, még az is megfordult a fejemben, nem volna-e okosabb, ha visszaülnék a Fordba, és ott várnám be, amíg arra jön egy másik autó. Csakhogy időközben egészen rám sötétedett, és beláttam, hogy ha ilyen körülmények közt próbálna meg leállítani egy arra járó kocsit az ember, könnyűszerrel nézhetnék útonállóknak vagy effélének. Aztán meg mióta kiszálltam a Fordból, egyetlen jármű sem járt arra; ami azt illeti, egyáltalán nem emlékeztem rá, hogy láttam volna bármiféle járművet is, mióta kikertem Tavistockból.

Elhatároztam hát, hogy visszatérek a kapuhoz, és onnan toronyiránt átvágok a földeken, arrafelé, ahol a fényeket látom, akár van megfelelő ösvény, akár nincs.

Végül az út nem is bizonyult olyan meredeknek. Egymás alatt húzódó legelők sora vitt le a faluig, és ha az ember mindig a legelő végében maradt, elfogadhatóan tudott haladni. Csak egyszer fordult elő, már a falu közvetlen közelében, hogy nem találtam átjárást a következő legelőre, és sokáig kellett vizsgálgatnom a biciklilámpa fényénél az előttem meredező sövény falát. Végül egy keskeny résre akadtam, és azon átpréseltem magam, amit a zakóm válla és a nadrágom hajtókája eléggé megsínylett. Az utolsó néhány legelő ezenfelül fölöttébb sáros is volt, úgyhogy jobbnak láttam, ha a lámpám fényével kerülöm a cipőmet meg a hajtókámat, nehogy még inkább elcsüggedjek.

Lassacskán mégiscsak lejutottam egy köves útra, amely a faluba vezetett, és ezen a keskeny úton találkoztam Mr. Taylorral, jelenlegi házigazdámmal. Egy mellékútról bukkant elő néhány lépéssel előttem, udvariasan bevárt, és amikor melléje értem, megbillentette a kalapját, s megkérdezte, segíthet-e valamiben. Igyekeztem minél tömörebben vázolni a helyzetemet, és azzal fejeztem be, hogy rendkívül hálás lennék, ha eligazítana, hol találok egy jó fogadót. – Sajnos, a mi falunkban nincsen valódi fogadó – csóválta a fejét Mr. Taylor. – John Humphreysnál máskor meg lehet szállni a Kulcs és Keresztben, de most dolgoznak a tetőn. – Ám mielőtt ettől a hírtől végképp elcsüggedtem volna, Mr. Taylor hozzátette: – Ha nem bánja a kényelmetlenséget, uram, nálunk meghálhat, szívesen látjuk. Nem valami fényűző a szoba, de az asszony majd rendbe teszi, és gondoskodik róla, hogy a legszükségesebb meglegyen.

Azt hiszem, olyasmit mondtam, bár meglehet, nem nagyon meggyőzően, hogy nem okozhatok nekik ekkora kényelmetlenséget. – Higgye el, uram, nagy megtiszteltetés lesz nekünk, ha vendégül láthatjuk – válaszolta erre Mr. Taylor. – Moscombe-ban ritkán fordulnak meg önhöz hasonló úriemberek. Aztán meg az az igazság, hogy nem is tudom, mihez kezdhetne már ilyenkor. És az asszony se bocsátaná meg, ha hagynám, hogy most nekivágjon az éjszakának.

Hát így fogadtam el végül Taylorék szívélyes vendégszeretetét. De amikor az előbb említést tettem róla, hogy „keserves” este áll mögöttem, nem egyszerűen arra utaltam, milyen lehangoló élmény, ha a kocsiból kifogy a benzin, és az embernek ilyen viszontagságos úton kell megközelítenie a falut. Ami ezután következett – amikor már vacsoránál ültem Taylorékkal meg a szomszédaikkal –, az a maga nemében sokkal súlyosabb megpróbáltatásnak bizonyult, mint a korábbi, lényegében fizikai természetű kényelmetlenségek. Biztosíthatom önöket, nagy megkönnyebbülésemre szolgált, amikor végre feljöhöttem ide a szobába, és néhány percig azon gondolkozhattam, mi is történt Darlington Hallban hosszú évekkel ezelőtt.

Az az igazság, hogy mostanában egyre több időt töltök ilyesfajta emlékezéssel. Amióta pedig néhány hete felmerült a lehetőség, hogy viszontláthatom Miss Kentont, azóta talán még többet töröm a fejem azon, hogy vajon miért is változott meg annyira a kapcsolatunk. Mert megváltozott, ez kétségtelen, még hozzá 1935 vagy '36 táján, holott a megelőző évek során kiváló és megbízható munkatársi kapcsolatot alakítottunk ki. Ami azt illeti, a végén még azzal a szokással is felhagytunk, hogy esténként leüljünk és megigyunk egy csésze kakaót. De hogy tulajdonképpen mi okozta ezt a változást, hogy valójában miféle eseménysor vezetett ideig, azt soha nem láttam át teljes egészében.

Ahogy mostanában gondolkoztam a dolgon, lehetségesnek látszik, hogy az a furcsa eset, amikor egy este Miss Kenton hívatlanul bejött a tálalómba, talán fordulópontnak tekinthető. Hogy miért is jött be, arra már nem emlékszem pontosan. Talán egy váza virágot hozott, hogy „kicsit vidámabbá tegye” a helyiséget, de az is lehet, hogy összekeverem azzal a másik esettel, amikor évekkel korábban, ismeretségünk kezdetén tett ilyesfajta kísérletet. Azt biztosan tudom, hogy az évek során legalább három alkalommal próbált virágokat hozni a tálalóba, de meglehet, hogy tévedek, amikor úgy vélem, hogy a szóban forgó estén is ezért jött. Mindenesetre szeretném hangsúlyozni, hogy bármilyen zökkenőmentes volt az együttműködésünk az évek során, sohasem engedtem, hogy olyan helyzet alakuljon ki, amelyben a házvezető

csak úgy bejárhatna a tálalóba egész nap. A főkomornyik tálalója, az én véleményem szerint, nagy fontosságú hivatal, a ház működtetésének központja, némileg emlékeztet a főhadiszállásra hadművelet idején, és elengedhetetlenül szükséges, hogy ott minden a helyén legyen – s a helyén is maradjon –, még hozzá pontosan úgy, ahogy én jónak látom. Soha nem voltam az a fajta főkomornyik, aki eltűri, hogy boldog–boldogtalan csak úgy rányisson a kérdéseivel meg az ügyes–bajos dolgaival. Ha azt akarjuk, hogy a munkaműveletek simán és összehangoltan bonyolódjanak le a házban, napnál világosabb, hogy elsősorban a főkomornyik tálalójában kell mindenáron biztosítani a háborítatlan nyugalmat és magányt.

Aznap este, amikor Miss Kenton belépett a tálalóba, történetesen nem szakmai ügyekkel foglalkoztam éppen. Vagyis már vége felé járt a nap, amúgy is csöndesebb hét volt, és akadt egy üres óráim. Amint mondtam, abban nem vagyok biztos, hogy Miss Kenton akkor is egy váza virággal lépett-e be, de arra határozottan emlékszem, hogy megjegyezte:

– Mr. Stevens, az ön szobája este még barátságatlanabb látvány, mint nappal. Ez a villanykörte is nagyon gyenge, nem lehet olvasni a fényében.

– Köszönöm, Miss Kenton, nekem tökéletesen megfelel.

– Komolyan mondom, Mr. Stevens, olyan ez a szoba, mint egy börtöncella. Még csak egy keskeny ágy kellene a sarokba, és olyan lenne az egész, akár a siralomház.

Lehet, hogy válaszoltam valamit, már nem tudom. Akárhogy is, a könyvemből nem néztem föl, és eltelt pár pillanat, mialatt vártam, hogy Miss Kenton majd elnézést kér és távozik. Ám ő azt mondta:

– Kíváncsi vagyok, mit olvas olyan elmélyülten, Mr. Stevens.

– Egy könyvet, Miss Kenton.

– Azt magam is látom, Mr. Stevens. De vajon miféle könyvet...? Az érdekelne engem.

Ahogy fölnéztem, láttam, hogy Miss Kenton közeledik. Becsuktam a könyvet, magamhoz szorítottam, és fölálltam.

– Kérem, Miss Kenton – mondtam –, kénytelen vagyok emlékeztetni rá, hogy ez magánügy.

– De hát miért titokzatoskodik azzal a könyvvel, Mr. Stevens? Kezdek gyanakodni, hogy valami sikamlós olvasmány.

– Az elképzelhetetlen, Miss Kenton, hogy, az ön kifejezésével élve, bármiféle „sikamlós” olvasmány akadjon őlordsága könyvei közt.

– Hallottam már róla, hogy gyakran a tudós könyvekben is előfordulnak igencsak sikamlós részletek, de sose tudtam rászánni magam, hogy utánanézzek. Hát akkor nagyon kérem, Mr. Stevens, mutassa meg, mit olvas.

– Miss Kenton, meg kell kérnem, hogy hagyjon magamra. Igazán képtelenség, hogy ennyit zaklat, amikor végre van egy szabad percem.

Ám ő egyre közelebb jött, és el kell ismernem, nem volt könnyű eldönteni, mi volna részemről a leghelyesebb eljárás. Egy pillanatra elfogott a kísértés, hogy bedobjam a könyvet az asztalom fiókjába, ráfordítsam a kulcsot, de ez olyan képtelenül színpadiasnak tetszett. Pár lépést hátráltam, még mindig a mellemhez szorítva a kötetet.

– Kérem szépen, mutassa meg a könyvét, Mr. Stevens – szolt Miss Kenton megint közelebb lépve –, és akkor hagyom, hogy ismét átadja magát az olvasás örömeinek. Mi a csuda lehet, hogy ilyen kétségbeesetten titkolja?

– Miss Kenton, hogy ön kideríti ennek a kötetnek a címét vagy sem, az az én szememben semmiféle jelentőséggel nem bír. Az ellen viszont súlyos elvi kifogásaim vannak, hogy csak így rám tör a szabad időmben.

– Szeretném tudni, vajon igazán olyan illedelmes könyv ez, Mr. Stevens, vagy csak engem akar megkímélni a megbotránkoztató hatástól?

Már ott állt előttem, és hirtelen furcsán megváltozott a légkör – mintha valami egyszerre átvett volna mindkettőnk a létezés egy másik szintjére. Sajnos, nem könnyű világosan megmagyarázni, hogyan is értem ezt. Csak azt mondhatom, hogy hirtelen nagyon nagy csönd lett körülöttünk; az volt a benyomásom, hogy Miss Kenton modora is megváltozott egyszeriben; furcsa komolyság ült ki az arcára, s egy pillanatra az az érzésem támadt, hogy szinte megijedt.

– Kérem, Mr. Stevens, mutassa meg a könyvét.

Megfogta a kezemet, és gyöngéden hozzálátott, hogy lefejtse ujjaimat a kötetről. Úgy ítélt meg, jobb, ha nem nézek oda, de annyira közel állt hozzám, hogy némiképp természetellenes szögben kellett félrehajtanom a fejemet. Miss Kenton nagyon gyöngéden vette birtokba a könyvet, szinte egyenként fejtette le róla az ujjaimat. Mintha egy örökkévalóságig tartott volna – sikerült mindvégig mozdulatlanul állnom –, de végül meghallottam a hangját:

– Te jó ég, Mr. Stevens, hát mi ebben a szégyellnivaló? Ez csak egy érzelmes szerelmi történet.

Azt hiszem, körülbelül ekkor határoztam el, hogy semmi értelme mindezt tovább túrnöm. Nem emlékszem pontosan, mit mondtam, de azt tudom, hogy a leghatározottabban kiutasítottam Miss Kentont a tálalóból, és ezzel az epizód lezárult.

Talán szólnom kell néhány szót arról is, mi volt a helyzet a könyvvel, amely ezt a kis epizódot előidézte. Semmi kétség, a regény valóban „szentimentális, romantikus történet” gyanánt jellemezhető, akadt ilyen szép számmal a könyvtárban meg néhány vendégszobában is, a hölgyvendégek kedvéért. Egyszerű okból tanulmányoztam az ilyen műveket: rendkívül hatékony módja ez a választékos stílus megőrzésének és fejlesztésének. Én a magam részéről azt tartom – nem tudom, egyetértenek-e velem –, hogy a mi nemzedékünk túlságosan is nagy súlyt fektetett a választékos stílus szakmai jelentőségére; olyannyira, hogy az néha talán már a fontosabb szakmai tényezők rovására ment. Mindazonáltal soha nem helyezkedtem arra az álláspontra, hogy a választékos beszéd és stílus ne válna dicséretére az embernek, és mindig is kötelességemnek tartottam, hogy legjobb tudásom szerint fejlesszem képességeimet e téren. Aminek az a legegyszerűbb módja, ha az ember egyszerűen elolvas néhány oldalt egy jól megírt könyvből, amikor véletlenül akad egypár szabad perce. Én magam ezt a módszert alkalmaztam már évek óta, és gyakran választottam olyasfajta könyvet, mint amilyenek az olvasásán Miss Kenton a szóban forgó estén rajtakapott, mégpedig azon egyszerű okból, hogy az ilyen műveket rendszerint választékos stílusban írják, és lapjaikon sok elegáns dialógust talál az ember, amelyek az én

szempontomból nagy gyakorlati haszonnal bírnak. Egy velősebb könyv – mondjuk egy tudományos értekezés – általánosságban véve több ismeretet tartalmaz ugyan, ám a nyelvezetéből tanultakat csak korlátozott mértékben használhatja fel az ember a hölgyekkel és urakkal folytatott mindennapi érintkezés során.

Ritkán volt időm és kedvem ahhoz, hogy ezeket a romantikus regényeket végigolvassam, de amennyire meg tudtam ítélni, mindig képtelen, sőt, egyenesen érzélgős volt a cselekményük, s egy percet sem vesztegettem volna egyikre sem, ha nem remélem tőlük az imént leírt előnyöket. Mindezt szem előtt tartva, ma már beismerhetem – és nem találok ebben semmi szégyellnivalót –, hogy néha melleleg el is szórakoztattak ezek a történetek. Akkoriban talán nem is vallottam be magamnak, de hát, mint mondtam, ebben nincs semmi szégyellnivaló. Miért ne találhatna az ember némi könnyed szórakozást abban, ha arról olvas, hogy a hölgyek és urak egymásba szeretnek, és be is számolnak egymásnak érzelmeikről, méghozzá igen választékos stílusban. Mindezzel távolról sem akarok arra célozni, hogy álláspontom a könyvügyet illetően a szóban forgó estén bármilyen szempontból indokolatlan lett volna. Hiszen be kell látniuk, itt egy igen fontos elvi kérdésről volt szó. Nevezetesen arról, hogy én nem voltam „szolgálatban” abban a pillanatban, amikor Miss Kenton bemasírozott hozzám. Márpedig magától értetődik, hogy ha egy főkomornyik ad magára, ha ad a „helyzetének megfelelő méltóságra”, ahogy a Hayes Társaság annak idején megfogalmazta, akkor nem engedheti meg magának, hogy mások jelenlétében ne legyen „szolgálatban”.

És tökéletesen mindegy, hogy aki abban a pillanatban besétált, az Miss Kenton volt, vagy egy vadidegen. Egy valamirevaló főkomornyiknak *azonosulnia* kell a szerepével, teljes mértékben és tökéletesen; nem szabad, hogy azt lássák, egyik pillanatban félredobja, a másokban újra belebújik, mint valami színpadi kosztümbe. Egyetlen olyan helyzet van, amelyben a méltóságára adó főkomornyik úgy érezheti, hogy jogában áll megszabadulnia a szerepétől; mégpedig az, amikor tökéletesen egyedül van. Tehát minden bizonnyal belátják, hogy amikor Miss Kenton olyan pillanatban tört rám, amely eredetileg az egyedüllét pillanatának

ígérkezett, döntő jelentőségű elvi kérdés volt, sőt valójában emberi méltóság dolga, hogy olyan viselkedést tanúsítsak, amely a legteljesebb és legtökéletesebb mértékben megfelel a szerepemnek.

De nem állt szándékomban itt most különféle szempontokból elemezni ezt a hosszú évekkal ezelőtti kis epizódot. Amelynek legfőbb jelentősége az volt, hogy ráébredtettem: köztem és Miss Kenton között – semmi kétség, hónapokig tartó fokozatos változás során – nemkívánatos irányba fordultak a dolgok. Meglehetősen nyugtalanított, hogy képes volt úgy viselkedni, ahogy aznap este viselkedett, és miután kiküldtem a tálalóból, s alkalmam nyílt kissé összeszedni a gondolataimat, emlékszem, hozzáláttam, hogy helyénvalóbb alapokon szervezzem újjá szakmai együttműködésünket. De hogy milyen mértékben járult hozzá ez az incidens azokhoz a súlyos változásokhoz, amelyek kapcsolatunkban ezután bekövetkeztek, azt ma már nagyon nehéz megmondani. Lehetséges, hogy más lényegi folyamatok is hozzájárultak mindahhoz, ami történt. Például olyasfélék, mint Miss Kenton szabadnapjainak ügye.

Attól kezdve, hogy megérkezett Darlington Hallba, egészen körülbelül egy hónappal a tálalói incidens előttig, Miss Kenton napjai előre látható rendben követték egymást. Hathetenként egyszer kivett két napot, hogy meglátogassa a nagynénjét Southamptonban; egyébként követte a példámát, és rendszerint ki sem vette a szabadnapját, legfeljebb a különlegesen csöndes időszakokban töltött azzal egy–egy napot, hogy sétát tett a környéken vagy olvasgatott a nappalijában. Ekkor azonban, mint már mondtam, megváltozott a helyzet. Egyszeriben igénybe vette a szerződésben biztosított teljes szabadidejét, rendszerint kora reggel távozott, és csak azt hagyta meg, mikor jön vissza este. Természetesen soha nem maradt távol hosszabb időre, mint amennyihez joga volt, így nem éreztem volna helyénvalónak, hogy további kérdéseket tegyek föl távolmaradására vonatkozóan. De ez a változás mégiscsak nyugtalaníthatott kissé, mert, emlékszem, szóvá tettem Sir James Chambers komornyikja, Mr. Graham előtt – mellesleg ezzel a kiváló kollégával, aki meglehetősen gyakori vendég volt a kastélyban, az

utóbbi időben, úgy látszik, elvesztettem a kapcsolatot –, amikor a kandallónál üldögéltünk egy este.

Tulajdonképpen csupán valami olyasmit mondtam, hogy a házvezetőnő „kissé kiszámíthatatlan az utóbbi időben”, és igencsak meglepődtem, amikor Mr. Graham rábólintott, előrehajolt, és sokatmondóan megjegyezte:

– Kíváncsi voltam, mikor szánja el magát!

Amikor megkérdeztem, hogy érti ezt, Mr. Graham így folytatta:

– Ez a maguk Miss Kentonja. Mennyi idős is lehet most? Harminchárom éves? Harmincnégy? Ami a gyerekszülést illeti, a legjobb éveit már elszalasztotta, de azért még nem késett le semmiről.

– Miss Kenton szívvel–lélekkel a hivatásának él – biztosítottam. – Véletlenül biztos tudomásom van róla, hogy nem áll szándékában családot alapítani.

– Sose higgyen egy házvezetőnőnek, ha azt mondja, hogy nem akar férjhez menni – csóválta a fejét mosolyogva Mr. Graham. – Ami azt illeti, Mr. Stevens, itt egy ültő helyünkben össze tudnánk számolni mi ketten legalább egy tucatot, aki szintén ezt mondta annak idején, aztán mégis férjhez ment, és otthagyta a szakmát.

Emlékszem, aznap este határozottan elvettem Mr. Graham elméletét, de később, be kell vallanom, nem tudtam teljességgel kizárni azt a lehetőséget, hogy Miss Kenton az udvarlójával találkozik titokzatos távolmaradásai során. Ez fölöttébb nyugtalanító gondolat volt, hiszen Miss Kenton távozása vélhetőleg komoly veszteséget jelentett volna szakmai szempontból, olyan veszteséget, amelyet, tudtam, Darlington Hall alaposan megsínylene. Nem hagyhattam figyelmen kívül továbbá bizonyos egyéb apró jeleket sem, amelyek mintha Mr. Graham elméletét támasztották volna alá. Például, a posta átvétele az én kötelességem lévén, észre kellettennem, hogy az utóbbi időben Miss Kenton nevére meglehetősen rendszerességgel – körülbelül hetenként egyszer – levél érkezik ugyanattól a személytől, helyi bélyegzővel. Hangsúlyozni kívánom, hogy szinte képtelenség lett volna nem észrevennem az ilyesmit, mivel a hosszú évek alatt, amelyeket a kastélyban töltött, addig vajmi kevés levelet kapott.

Ezenkívül más, nehezebben megfogható jelek is akadtak, amelyek alátámasztották Mr. Graham véleményét. Például igaz ugyan, hogy szakmai kötelezettségeinek Miss Kenton a továbbiakban is a tőle megszokott lelkiismeretességgel tett eleget, kedélyállapota azonban olyan szélsőséges ingadozást mutatott, amelyet addig sohasem tapasztaltam nála. Ami azt illeti, azok az időszakok, amikor napokig szerfölött vidám volt – minden látható ok nélkül –, legalább annyira nyugtalanítottak, mint a sértődöttség váratlan és gyakran tartós periódusai. Amint mondtam, a munkája ellen mindezen idő alatt semmiféle kifogást nem lehetett emelni, nekem azonban kötelességem volt, hogy szem előtt tartsam a ház hosszú távú érdekeit is, és ha ezek a jelek valóban Mr. Graham elképzelését támasztották alá, s Miss Kenton azt forgatta a fejében, hogy szerelmi okokból megválnak az állásától, nekem nyilvánvalóan az volt a feladatom, hogy tisztázzam a dolgot. Így azután vettem a bátorságot, és egy este, amikor leültünk meginni a csésze kakaókat, megkérdeztem:

– Csütörtökön megint távol lesz, Miss Kenton? Mármint a szabadnapján.

Félig–meddig arra számítottam, hogy megharagszik a kérdezősködésért, de épp ellenkezőleg, mintha már régóta csak az alkalmat várta volna, hogy szóba hozza a dolgot. Szinte megkönnyebbülve felelte:

– Tudja, Mr. Stevens, van itt egy régi ismerősöm még abból az időből, amikor Granchester Lodge–ban dolgoztam. Az igazat megvallva, ő volt ott a főkomornyik akkoriban, de azóta végképp otthagyta a szakmát, és most egy üzleti vállalkozásnál dolgozik itt a közelben. Valahogy megtudta, hogy itt vagyok, és levélben kért, hogy újítsuk fel az ismeretséget. Ennyi az egész, Mr. Stevens.

– Értem, Miss Kenton. Semmi kétség, jólesik néha kiszabadulni a kastélyból.

– Magam is úgy tapasztalom, Mr. Stevens.

Rövid csönd támadt. Aztán Miss Kenton, mintha valamilyen elhatározásra jutott volna, folytatta:

– Ez az ismerősöm, emlékszem, amikor még főkomornyikként szolgált Granchester Lodge–ban, tele volt becsvágygal. Az az

érzésem, tulajdonképpen a leghőbb vágya lett volna, hogy egyszer egy ilyen háznál lehessen főkomornyik. Csak hát, ha arra gondolok, hogy miket művelt! Nahát, Mr. Stevens, ha most látná, el tudom képzelni, milyen képet váгна. Nem csoda, hogy nem lett semmi az ábrándjaiból.

Elnevettem magam.

– Tapasztalataim szerint nagyon sokan gondolják, hogy képesek lennének ilyen magas szintű munkát végezni, és fogalmuk sincs róla, milyen szigorúak a követelmények. Kétségtelenül nem mindenki képes megfelelni ezeknek.

– Milyen igaz. Őszintén szólva, Mr. Stevens, nem is tudom, ön mit szolt volna hozzá, ha látja őt abban az időben!

– Ezen a szinten, Miss Kenton, a mi szakmánk már nem való mindenkinek. Becsvágyó ábrándokat dédelgetni könnyű, de az a helyzet, hogy bizonyos képességek híján a főkomornyik egy adott szintnél tovább nem fejlődhet.

Miss Kenton elgondolkozott ezen.

– Véleményem szerint – mondta aztán –, ön igazán elégedett lehet, Mr. Stevens. Hiszen eljutott a szakmája csúcsára, minden tekintetben kézben tartja a birodalmát. Igazán el sem tudom képzelni, mi egyebet kívánhatna még az életben.

Hirtelenjében nem is tudtam, mit válaszoljak erre. Az így beálló, kissé feszélyezett csendben Miss Kenton elmélyülten vizsgálgatta a csészéje öblét, mintha azon töprengene, amit ott lát. Végül némi fejtörés után azt mondtam:

– Ami engem illet, Miss Kenton, nem töltöttem be addig a hivatásomat, amíg nem tettem meg minden tőlem telhetőt, hogy segítségére legyek őlordtságának az óriási feladatok véghezvitelében, amelyeket maga elé tűzött. Azon a napon, amikor őlordsága beteljesíti művét, azon a napon, amikor ő úgy érzi, hogy már nyugodtan pihenhet a babérjain, mert megtett mindent, amit az ésszerűség határain belül elvárhatnak tőle, csakis azon a napon nevezhetem majd magam, ahogy ön mondta, Miss Kenton, elégedett embernek.

Lehet, hogy kissé megzavarták a szavaim; vagy talán valamilyen okból nem tetszettek neki. Mindenesetre mintha megváltozott volna

a hangulata, és társalgásunk hamarosan elveszítette korábbi személyes jellegét.

Röviddel ezután véget értek egy–egy csésze kakaó melletti beszélgetéseink a nappalijában. Tisztán emlékszem az utolsó ilyen alkalomra, amikor összeültünk; egy előttünk álló nagyobb szabású eseményt akartam megtárgyalni Miss Kentonnal: előkelő skóciai vendégeket vártunk egy hétvégére. Igaz, az összejöveteltől még vagy egy hónap választott el bennünket, de hát mindig is az volt a szokásunk, hogy az ilyen eseményeket jó előre megbeszéljük. A szóban forgó estén már egy ideje latolgattam a kérdés különféle aspektusait, amikor feltűnt, hogy Miss Kenton szinte meg sem szólal; az igazat megvallva, egy idő után nyilvánvaló lett, hogy a gondolatai másutt járnak. Néhányszor meg is kérdeztem: – Figyel rám, Miss Kenton? –, különösen egy–egy hosszabb fejtegetés után, és bár ilyenkor mindig fölrezzent, láttam, hogy pillanatokon belül ismét elkalandozik a figyelme. Miután néhány percig beszéltem még, ő pedig csak ilyeneket mondott, hogy „Természetesen, Mr. Stevens”, vagy „Osztom a véleményét, Mr. Stevens”, végül megjegyeztem:

– Bocsásson meg, Miss Kenton, de nem sok értelme van, hogy folytassuk. Ön mintha egyszerűen nem látná át ennek a megbeszélésnek a fontosságát.

– Elnézését kérem, Mr. Stevens – húzta ki magát kissé. – Egyszerűen az a helyzet, hogy ma este elég fáradt vagyok.

– Mostanában egyre gyakrabban fáradt, Miss Kenton. Azelőtt nem volt szüksége ilyesfajta mentségekre.

– Mr. Stevens, nagyon nehéz hét áll mögöttem – fakadt ki ekkor Miss Kenton őszinte meglepetésemre. – És nagyon elfáradtam. Ami azt illeti, már három vagy négy órája csak arra vágyom, hogy végre ágyba jussak. Borzasztóan elfáradtam, Mr. Stevens. Nem tudja ezt megérteni?

Szó sincs arról, hogy bocsánatkérést vártam volna tőle, de ez az éles hang, be kell vallanom, kissé meglepett. Mindazonáltal úgy döntöttem, hogy nem bocsátkozom vele méltatlan vitába, és gondom volt rá, hogy csak egy–két másodpercnyi beszédes csönd után szólaljak meg ismét.

– Ha így érez, Miss Kenton – közöltem nagyon nyugodtan –, semmi értelme, hogy folytassuk ezeket az esti összejöveteleket. Igazán sajnálom, hogy ilyen hosszú időn át fogalmam sem volt arról, milyen terhesek önnek.

– Mr. Stevens, én csupán azt mondtam, hogy ma este fáradt vagyok...

– Semmi baj, Miss Kenton, ez tökéletesen érthető. Önnek mozgalmassága van, és ezek az összejövetelek csak további fölösleges terhet jelentenek. Számos egyéb módja lehetséges annak, hogy az együttműködéshez szükséges tájékoztatást megadjuk egymásnak.

– Mr. Stevens, erre igazán semmi szükség. Én csak azt mondtam...

– Komolyan gondolom, Miss Kenton. Az igazat megvallva, már egy ideje gondolkodom azon, nem kellene-e felhagynunk ezekkel az összejövetelekkel, tekintettel arra, mennyire meghosszabbítják amúgy is fárasztó napjainkat. Az a tény, hogy évek óta leülünk így esténként, önmagában még nem ok rá, hogy a továbbiakban ne keressünk valami megfelelőbb megoldást.

– Kérem, Mr. Stevens, én úgy vélem, ezek a megbeszélések rendkívül hasznosak...

– De terhesek önnek, Miss Kenton. Fárasztják. Ha megengedi, azt javaslom, a továbbiakban egyszerűen ügyeljünk arra, hogy minden fontos tájékoztatást megadjunk egymásnak a rendes munkanap folyamán. Ha nem sikerül könnyen megtalálnunk egymást, azt javaslom, hagyjunk néhány sort a másik ajtajában. Ez tökéletesen kielégítő megoldásnak látszik. És most, Miss Kenton, elnézését kérem, amiért ilyen sokáig igénybe vettem az idejét. Nagyon köszönöm a kakaót.

Természetesen – miért ne vallanám be? –, vajon hogyan alakultak volna hosszú távon a dolgok, ha nem tartok ki olyan következetesen az álláspontom mellett esti összejöveteleinket illetően; más szóval, ha engedek valamelyik alkalommal, amikor a rákövetkező hetek során Miss Kenton indítványozta, hogy újítsuk fel ezt a szokást. Csak azért töprengök most ezen, mert a későbbi fejlemények fényében azt is mondhatnánk, hogy amikor úgy

döntöttem, egyszer s mindenkorra véget vetek ezeknek az esti találkozásoknak, talán nem mértem föl teljes egészében cselekedetem minden következményét. Sőt, talán még azt is mondhatnánk, hogy ez a jelentéktelen elhatározásom kulcsfontosságú fordulópontnak bizonyult; hogy ez az elhatározás indította meg azt az eseménysort, amely elkerülhetetlenül vezetett a történetekhez.

De hát az az érzésem, hogy amikor az ember a következmények ismeretében utólag kutat a múltjában efféle „fordulópontok” után, hajlamos arra, hogy mindenben ilyet lásson. Nemcsak az esti találkozásainkat illető elhatározásomban, hanem abban a tálalóbeli epizódban is ilyen „fordulópontot” láthat az ember, ha akar. Mi történt volna, kérdezheti magától az ember, ha csak egy kicsit másképp viselkedik azon az estén, amikor Miss Kenton bejött a váza virággal? És talán – hiszen az eseményeknek nagyjából ebben a szakaszában történt – az a beszélgetés Miss Kentonnal, amikor találkoztunk az ebédlőben annak a napnak a délutánján, amelyen a nagynénje halálhírét megkapta, bizonyos értelemben ugyancsak felfogható ilyen „fordulópontnak”.

A halálhír pár órával korábban érkezett; tulajdonképpen én magam kopogtattam aznap reggel a nappalija ajtaján a levéllel. Egy pillanatra be is mentem, hogy tisztázzunk valamilyen szakmai kérdést, és emlékszem, épp az asztalánál ültünk és beszélgettünk, amikor a levelet fölbontotta. Megdermedt, bár becsületére legyen mondva, az önuralmát nem veszítette el, mialatt legalább kétszer végigolvasta. Aztán gondosan visszatette a borítékba, és az asztal fölött rám nézett.

– Mrs. Johnson írt, a nagynéném egy kedves barátnője. Arról értesít, hogy a nagynéném tegnapelőtt meghalt. – Egy pillanatra elhallgatott. – Holnap lesz a temetés – folytatta aztán. – Nem tudom, kaphatnék-e egy szabadnapot.

– Minden bizonnyal meg lehet oldani, Miss Kenton.

– Nagyon köszönöm, Mr. Stevens. Bocsásson meg, de szeretnék most pár percre egyedül maradni.

– Hát persze, Miss Kenton.

Távoztam, és már kint voltam a folyosón, amikor eszembe jutott, hogy elmulasztottam a részvénytílvánítást. Sejtettem, mit jelent számára ez a halálhír, hiszen a nagynénje úgyszólván anyja helyett anyja volt, és megálltam egy pillanatra a folyosón: azon töprengtem, ne menjek-e vissza és kopogjak be hozzá, hogy jóvátegyem a mulasztásomat. De aztán arra gondoltam, hogy ezzel feltehetőleg megzavarom, amikor pedig magára akar maradni a szomorúságával. Még az sem volt elképzelhetetlen, hogy Miss Kenton abban a pillanatban, alig pár lépésnyire tőlem, valójában sír. A gondolattól furcsa érzés áradt el bennem, aminek hatására egy percig ott tébláboltam a folyosón. De végül helyesebbnek láttam, ha máskorra halasztóm a részvénytílvánítást, és mentem a dolgomra.

Úgy alakult, hogy csak délután láttam viszont, amikor, mint mondtam, összetalálkoztunk az ebédlőben; épp a tányérokat rakta vissza a pohárszékbe. Akkor már órák óta gondolkoztam Miss Kenton bánatán, különösen azon töprengtem sokat, hogy mivel lehetnék a segítségére. Amikor hallottam, hogy belép az ebédlőbe – én magam épp a hallban foglalatostkodtam valamivel –, vártam még egy-két percig, aztán letettem, ami a kezemben volt, és utána mentem.

– Ön az, Miss Kenton? Nos, hogy van ma délután?

– Köszönöm, jól, Mr. Stevens.

– Minden rendben van?

– Igen, minden rendben van, köszönöm.

– Már meg akartam kérdezni, nincs-e valami gondja az újoncokkal. – Elnevettem magam. – Sokféle apró kis nehézség adódhat, amikor ennyi új ember áll be egyszerre. Merem állítani, hogy közülünk a legjobbaknál is elkel ilyenkor egy kis szakmai megbeszélés.

– Köszönöm, Mr. Stevens, de minden tekintetben elégedett vagyok az új lányokkal.

– Ön szerint nincs szükség semmiféle módosításra a munkaköri beosztásban az újonnan jöttek miatt?

– Nem hinném, hogy szükség lenne bármiféle módosításra, Mr. Stevens. Ha azonban megváltozna a véleményem ez ügyben, azonnal szólni fogok.

Visszafordult a pohárszékhez, és egy pillanatig arra gondoltam, hogy távozom az ebédlőből. Azt hiszem, tettem is pár lépést az ajtó felé, de aztán meggondoltam magam.

– Szóval azt mondja, Miss Kenton, hogy az újoncok jól boldogulnak.

– Mindketten nagyon jól beváltak, biztosíthatom.

– Ezt igazán örömmel hallom. – Megint elnevettem magam. – Csak azért érdeklődtem, mert ugye megállapítottuk, hogy még egyikük sem dolgozott ekkora házban.

– Csakugyan, Mr. Stevens.

Néztem, ahogy telerakja a pohárszéket, és vártam, mond-e valamit. Kis idő múltán világossá vált, hogy nem.

– Ami azt illeti, Miss Kenton – szólaltam meg –, valamit meg kell jegyezni. Észrevettem, hogy az utóbbi időben bizonyos tekintetben lazult a munkafegyelem. Az a benyomásom, nem egészen indokolt a derűlátása az új jövevényeket illetően.

– Hogy érti ezt, Mr. Stevens?

– Én például, Miss Kenton, a magam részéről különös gonddal ügyelek mindenre, amikor új alkalmazottakkal kell számolnunk. Minden tekintetben szigorúan ellenőrzöm a munkájukat, és igyekszem felmérni, hogyan viselkednek a személyzet többi tagjával. Hiszen rendkívül fontos, hogy tiszta képet kapjon róluk az ember, ügyességüket és rátérmettségüket illetően éppúgy, mint a tekintetben, hogy miképp befolyásolják majd a közhangulatot. Sajnálom, hogy ezt kell mondanom, Miss Kenton, de azt hiszem, önt némi mulasztás terheli ebből a szempontból.

Miss Kenton egy pillanatig zavartnak látszott. Aztán felém fordult, de mintha uralkodnia kellett volna az arcvonásain.

– Tessék, Mr. Stevens?

– Például az a helyzet, Miss Kenton, hogy bár a mosogatás színvonala változatlanul magas, az edényt úgy helyezik el a konyhaszekrényben, hogy az, noha nem látszik veszélyesnek, az idők folyamán mégis fölösleges károsodásokhoz vezethet.

– Csakugyan, Mr. Stevens?

– Igen, Miss Kenton. Továbbá a reggelizőszoba előtti kis benyílóban már egy ideje nem törölgettek. Remélem, nem veszi

rossz néven, de van néhány további apróság is, amelyet megemlíthetek.

– Fölösleges, Mr. Stevens. Amint javasolta, ellenőrizni fogom a két új szobalány munkáját.

– Az ön figyelmét, Miss Kenton, nem szokták elkerülni az ilyen nyilvánvaló dolgok.

Miss Kenton elfordította rólam a tekintetét, és megint átfutott valami az arcán, mintha azon igyekezne, hogy megfejtsen valamit, amit sehogy sem ért. Aztán becsukta a szekrényt.

– Elnézését kérem, Mr. Stevens – mondta, és távozott. No de hát mi értelme örökösen azon töprengeni, hogy mi lett volna, ha egy-egy ilyen pillanat másképp alakul? Az ember talán még bele is zavarodna. Különben is, most már könnyű „fordulópontokról” beszélni, de az az igazság, hogy ezeket csak utólag ismeri fel az ember. Persze ha ma visszatekint az ilyen esetekre, talán valóban az élete sorsdöntő jelentőségű, becses pillanatainak látszanak; de akkor bezzeg nem így érezte. Inkább olyan volt az egész, mintha az embernek még napok, hónapok, évek véget nem érő, hosszú sora állna a rendelkezésére, hogy helyrehozza a Miss Kentonnal való kapcsolatának visszásságait; végtelen számú további lehetőség, hogy orvosolja ennek vagy annak a félreértésnek a következményeit. Akkor még a világon semmi sem jelezte, hogy az ilyen kétségkívül elenyésző jelentőségű incidensek örök időkre megghiúsítják életre szóló álmok beteljesülését.

De látom, indokolatlanul sokat foglalkozom magammal, méghozzá meglehetősen komor hangulatban. Kétségtelen, hogy ebben része van a késői órának is, meg azoknak a lehangoló eseményeknek, amelyeknek ma este szenvedő alanya lettem. Szintúgy kétségtelen, jelenlegi hangulatom azzal a ténnyel is összefügg bizonyos mértékben, hogy a holnapi napon – már amennyiben valóban sikerül üzemanyagot szereznem a helybeli gépkocsiszínbén, amint ezt Taylorék határozottan állították – ebédidőre megérkezem Little Comptonba, és annyi év után vélhetőleg viszontlátom Miss Kentont. Természetesen nincs okom feltételezni, hogy találkozásunk nem lesz a legteljesebb mértékben szívélyes hangulatú. Ami azt illeti, úgy számítom, hogy

megbeszélésünk – az adott körülmények közt nagyon is helyénvaló rövid, kötetlen csevegéstől eltekintve – nagyrészt szakmai természetű lesz. Mivel az a feladat vár rám, hogy megállapítsam, vajon Miss Kenton most, amikor házassága a jelek szerint sajnálatos módon felbomlott, és neki nincs hová mennie, érdeklődik-e a lehetőség iránt, hogy elfoglalja régi helyét Darlington Hallban. Talán nem indokolatlan megemlíteni, hogy ma este, miután újból elolvastam a levelét, az a benyomásom támadt, hogy meglehetősen kelleténél nagyobb jelentőséget tulajdonítottam bizonyos sorainak. Azt azonban most is fenntartom, hogy levelének bizonyos részleteiben több mint burkolt utalás található valami nosztalgikus vágyódásra, különösen az effajta mondatokban: „Mennyire szerettem a kilátást a második emeleti hálószobákból a pázsitra meg a távoli dombokra!”

No de végeredményben mi értelme van örökösen azon töprengeni, hogy mi az óhaja Miss Kentonnak jelenleg, ha egyszer módomban áll ezt személyesen tisztázni vele holnap? Egyébként is, jól elkalandoztam, ha meggondoljuk, hogy a ma este történetéről akartam beszámolni. Szabadjon megjegyezniem, hogy az utóbbi néhány óra méltánytalanul súlyos megpróbáltatásnak bizonyult. Az ember azt képzelte volna, hogy épp elég kényelmetlenség egy estére, ha ott kell hagyni a Fordot valami elhagyott hegyoldalban és vaksötétben kell legyalogolni a faluba, merőben szokatlan úton. És biztos vagyok benne, hogy derék házigazdáim, Taylorék semmiképp sem tettek volna ki további megpróbáltatásoknak szándékosan. Mégis az a helyzet, hogy amikor leültem az asztalukhoz vacsorázni, és kisvártatva beállított jó néhány szomszédjuk, fölöttébb kínos eseménysor vette kezdetét.

A ház első részén a nagy földszinti szoba a jelek szerint nemcsak ebédlőül szolgált Tayloréknak, hanem általában ott töltötték a napot. A meglehetősen lakályos szobát durván összerótt, súlyos asztal uralta, amelyet inkább egy parasztház konyhájába szánna az ember: fényezetlen lapján megszámlálhatatlan nyomot hagyott a húsvágó bárd meg a kenyérvágó kés. Ezeket még most is tisztán ki lehetett

venni, pedig a sarokpolcon álló olajlámpa halvány, sárgás fényénél üldögéltünk.

– Ne higgye ám, uram, hogy nekünk itt ne volna villanyunk – biccentett Mr. Taylor fejével a lámpa felé. – Csak hát valami baj van a vezetékkel, ezért nélkülözzük már vagy két hónapja. Igazság szerint nem is nagyon hiányzik. Van ház a faluban, ahová be se vezették. Az olajlámpa kellemesebb.

Mrs. Taylor ízletes húslevest rakott elénk, amelyet ropogós héjú kenyérral fogyasztottunk, és ekkor még mi sem jelezte, hogy nyomasztóbb dolgot is tartogat az este számomra, mint egy órányi kellemes csevegést lefekvés előtt.

Ámde alig fejeztük be a vacsorát, Mrs. Taylor épp kitöltött nekem egy pohárral az egyik szomszéd saját főzésű barna söréből, amikor közeledő léptek csikordultak a kavicson a ház előtt. Én némiképp baljósan találtam a sötétben mind jobban közeledő léptek zaját a magában álló kis házban, de házigazdáim szemmel láthatólag nem tartottak semmitől, Mr. Taylor hangjában ugyanis csak kíváncsiság volt, semmi egyéb, amikor megszólalt:

– No, hát ez meg ki lehet?

Inkább csak úgy magában mondta, de mintha neki válaszolna, úgy harsant egy hang odakint:

– George Andrews vagyok. Épp csak erre jártam.

És egy pillanat múlva Mrs. Taylor már be is tessékelt egy ötvenes éveit taposó, jól megtermett férfit, aki az öltözetéből ítélve mezőgazdasági munkával tölthette a napot. Úgy telepedett le a bejárat melletti zsámolyra, mint aki mindennapos vendég a háznál, s mialatt némi vesződséggel lehúzta a gumicsizmáját, váltott néhány semleges szót Mrs. Taylorral. Aztán az asztalhoz lépett, és megállt előttem vigyázzállásban, mint a katona, aki a tisztjénél jelentkezik.

– Andrews a nevem, uram – mondta. – Szép jó estét kívánok. Hallottam, milyen baj érte, de remélem, nem nagy alkalmatlanság, hogy itt kell maradjon éjszakára Moscombe-ban.

Nem nagyon értettem, hogyan értesült ez a Mr. Andrews az én „bajomról”, ahogy nevezte. Mindenesetre mosolyogva biztosítottam afelől, hogy „alkalmatlanságról” szó sincs, épp ellenkezőleg, nagyon lekötelez a szívélyes fogadtatás, amelyben részesültem. Amivel

természetesen Mr. és Mrs. Taylor kedvességére céloztam, de Mr. Andrews a jelek szerint úgy vélte, a hála neki is szól, mert elhárító mozdulattal emelte fel két lapátkezét.

– Ugyan, uram, részünkről a megtiszteltetés. Nagy öröm nekünk, hogy itt üdvözölhetjük. Ritka eset, hogy magafajta urak vetődjenek erre. Örülünk mind, hogy megállt nálunk.

Ezt úgy mondta, mintha már az egész falu tudott volna a „bajomról” és azt követő érkezésemről ide a házba. És valóban, mint rövidesen megtudtam, ez nem állt távol az igazságtól; csak úgy történhetett, hogy amikor fölvezettek a szobámba, a néhány perc alatt, amíg kezet mostam és kísérletet tettem arra, hogy helyrehozzam a zakómon és nadrághajtokámon esett károkat, Taylorék minden arra járóval közölték a velem kapcsolatos híreket. Mindenesetre alig pár perc múlva újabb látogató érkezett, aki szintén meglehetősen tagbaszakadt volt, és a külseje mezőgazdasági tevékenységre vallott; sáros gumicsizmát viselt, amelynek lehúzásához éppolyan körülményesen fogott hozzá, mint az imént Mr. Andrews. Az igazat megvallva, annyira hasonlítottak egymásra, hogy először testvéreknek hittem őket, de aztán így mutatkozott be az új jövevény:

– Morgan, uram, Trevor Morgan.

Mr. Morgan sajnálkozását fejezte ki amiatt, hogy így „megjártam”, és biztosított afelől, hogy reggel minden rendbe jön, aztán arra is rátért, hogy milyen szívesen látnak a faluban. Persze pár perccel azelőtt hallottam már hasonló értelmű kijelentéseket. Mr. Morgan azonban így fejezte ki magát: – Nagy megtiszteltetés egy önhöz hasonló finom úriembert Moscombe–ban üdvözölni, uram.

Még ki sem gondoltam, mit válaszolhatnék erre, amikor újabb léptek csikorogtak a kinti ösvényen. Nemsokára középkorú házaspárt tessékeltek beljebb, akiket Mr. és Mrs. Harry Smithként mutattak be. Ezek az emberek nem látszottak mezőgazdasági munkásoknak; az asszony nagydarab, tiszteletet parancsoló személy volt, engem Mrs. Mortimerre emlékeztetett, aki szakácsnőként dolgozott Darlington Hallban a húszas és harmincas években. Mr. Harry Smith viszont apró termetű, fürkész tekintetű,

redős homlokú férfiú volt. Alig foglaltak helyet az asztalnál, Mr. Smith máris megkérdezte:

– Az öné az a pompás Ford odafönt a Thornleyn, uram?

– Ha így hívják a hegyi utat a falu fölött, akkor igen – bólintottam.

– De csodálom, hogy maguk észrevették.

– Én magam nem láttam, uram. Hanem Dave Thornton ott jött el mellette a traktorjával nemrég, útban hazafelé. Úgy elképedt, mikor meglátta, amint ott álldogál, hogy még a traktort is leállította, és kiszállt, hogy megnézze közelebbről. Csudaszép kocsi – fordult Mr. Harry Smith az asztal körül ülőkhöz. – Dave azt mondja, életében nem látott ehhez foghatót. Össze se lehet hasonlítani azzal, amiben Mr. Lindsay furikázott annak idején.

Ezen jót nevettek az asztal körül.

– Ő lakott valamikor az udvarházban nem messzire innen, uram

– magyarázta a mellettem ülő Mr. Taylor. – Elég furcsa dolgai voltak, és nem nagyon kedvelték az emberek errefelé.

Ezt a kijelentést általános helyeslés fogadta. Mrs. Taylor közben mindenkinek töltött, és valaki rám emelte a sörös poharát: – Egészségére, uram! – A következő pillanatban már az egész társaság az én egészségemre ivott.

– Biztosíthatom önöket, hogy részemről a megtiszteltetés – feleltem mosolyogva.

– Ez nagyon kedves öntől, uram – mondta Mrs. Smith.

– Így beszél egy igazi úriember. Az a Mr. Lindsay nem volt valódi úriember. Pénze az akadt bőven, de úriember az sose volt.

Ezzel is mindenki egyetértett. Aztán Mrs. Taylor odasúgott valamit Mrs. Smithnek.

– Azt mondta, ahogy tud, idejön – felelte Mrs. Smith, és mindketten kissé elfogódottan fordultak felém. – Szóltunk Carlisle doktornak, hogy ön itt van, uram – közölte Mrs. Smith. – A doktor úr nagyon örülne, ha megismerhetné.

– Nyilván beteghez hívták – mentegetőzött Mrs. Taylor. – Sajnos nem biztos, hogy ideér, mielőtt ön lepihenne, uram.

Ekkor Mr. Harry Smith, a redős homlokú kis ember megint előrehajolt, és kijelentette:

– Az a Mr. Lindsay nagyon tévedett, tudja? Amikor úgy viselkedett velünk. Azt hitte, fölöttünk áll, bolondnak nézett mindannyiunkat. De én mondom magának, uram, hamar rájött, mekkorát tévedett. Sokat gondolkoznak meg beszélnek errefelé az emberek. Mindenkinek megvan a maga véleménye, és az idevalósiak nem is átallják kimondani, ami a szívükön van. Ezt hamar megtanulta az a Mr. Lindsay.

– Nem volt úriember – állapította meg csöndesen Mr. Taylor. – Egyáltalán nem volt úriember az a Mr. Lindsay.

– Így van, uram – bólintott Mr. Harry Smith. – Csak rá kellett nézni, mindjárt lehetett látni, hogy nem úriember. Hiába volt szép háza meg sok finom öltönye, ezt mégis érezte az ember. És egy idő után meg is győződhetett róla.

A többiek mormogva helyeseltek, s egy pillanatig mintha a jelenlévők mind azon tűnődtek volna, helyes-e vagy sem, ha most kifecsegitik ennek a helyi nevezetességnek a történetét.

– Harrynek igaza van – törte meg a csendet Mr. Taylor. – Látni azt, hogy valaki igazi úriember, vagy épp csak finom ruhában jár. Itt van például ön, uram. Nem egyszerűen a ruhája szabása teszi, még csak nem is a finom beszéde. Hanem valami más, amiből tudni lehet, hogy igazi úriember. Nem könnyű pontosan megmondani, mi az, de akinek van szeme, láthatja.

Ez is helyeslést váltott ki az asztal körül.

– Mindjárt megjön Carlisle doktor, uram – szólt közbe Mrs. Taylor. – Vele öröm lesz beszélgetnie, majd meglátja.

– Őbenne is megvan az a valami – állapította meg Mr. Taylor. – De meg ám. Carlisle doktor igazi úriember.

Mr. Morgan, aki érkezése óta nem sokat szólt, most odahajolt hozzám.

– Ön szerint mi lehet az, uram? Talán akiben magában is megvan, az jobban meg tudja mondani, mi az. Mi csak itt ülünk és erősködünk, hogy ebben megvan, abban pedig nincs meg, s azt se tudjuk, miről beszélünk. Talán maga kiokosíthatna bennünket, uram.

Síri csönd támadt az asztal körül, és éreztem, hogy minden szem felém fordul. Megköszörültem a torkomat.

– Nehéz állást foglalnom olyan tulajdonságokat illetően, amelyek talán megvannak bennem, talán nincsenek. Mindazonáltal az itt felvetett kérdés kapcsán az embernek az a benyomása, hogy a szóban forgó tulajdonságot legszerencsésebb volna talán „méltóságnak” nevezni.

Nem sok értelmét láttam, hogy ezt a megállapítást hosszasan is kifejtsem. Tulajdonképpen csak azoknak a gondolatoknak adtam hangot, amelyek a megelőző beszélgetés figyelemmel kísérése során felötlöttek bennem, és kétséges, hogy egyáltalán mondtam volna ilyesmit, ha a körülmények váratlanul rá nem kényszerítenek. Mindazonáltal a jelek szerint teljes meglepődést váltott ki a válaszom.

– Sok igazság van abban, amit mond, uram – bólintott rá Mr. Andrews, és jó néhányan egyetértettek vele.

– Hát, arra a Mr. Lindsayre ráfért volna valamivel több méltóság, az biztos – mondta Mrs. Taylor. – De az ő fajtájával az a baj, hogy összetéveszti a méltóságot a pöffeszkedéssel.

– Na de azért – szólt közbe Mr. Harry Smith –, teljes tisztelettel az ön véleménye iránt, uram, azt meg kell adni, méltóság nem csak egy úriemberben lehet. Ennek az országnak minden férfinak és asszonynak törekedhet a méltóságra, és el is érheti. Már elnézést, uram, de megmondtam, hogy mi itt nem sokat teketóriázunk, hanem kimondjuk, ami a szívünkön van. Nekem pedig ez a véleményem. A méltóság nem az úriemberek kiváltsága.

Természetesen átláttam, hogy Mr. Harry Smith meg én két malomban örülünk, és hogy túlságosan bonyolult feladat volna részletekbe menően kifejtenem az álláspontomat ezek előtt az emberek előtt. Hát inkább mosolyogva ráhagytam:

– Hogyne, önnek tökéletesen igaza van.

Ettől azonnal eloszlott az alig észrevehető feszültség, amelyet Mr. Harry Smith szavai keltettek a szobában. És a jelek szerint Mr. Harry Smith maga is megszabadult minden gátlásától, mert előrehajolva folytatta:

– Hiszen épp ezért harcoltunk Hitler ellen. Ha Hitler eléri, amit akart, mi most mindannyian rabszolgák volnánk. Az egész világon más se lenne, csak egypár úr és sokmilliónyi szolga. És senkit sem

kell itt emlékeztetnem arra, hogy a rabszolgaságban aztán nincs semmi méltóság. Hát ezért harcoltunk, ezt vívtuk ki. A jogot, hogy szabad polgárok lehessünk. És ez az egyik kiváltság, ami azzal jár, ha angolnak született az ember: hogy mindegy, kicsoda, legyen akár szegény, akár gazdag, szabadnak született, és arra született, hogy szabadon kimondhassa a véleményét, és szabadon választhassa meg vagy szavazhassa le az országgyűlési képviselőjét. Hát ebben áll az igazi méltóság, már ne is haragudjon, uram.

– Jól van, na, Harry, jól van – mondta Mr. Taylor. – Látom, nagyon belejössz már a politizálásba meg a szónoklásba.

Ezen aztán mindenki nevetett.

– Én nem politizálok – mosolyodott el Mr. Harry Smith szégyenlősen. – Én csak mondom. A rabszolgának nem lehet méltósága. De minden angol szert tehet rá, ha akarja. Mert megküzdöttünk ezért a jogunkért.

– Ez talán csak egy isten háta mögötti sárfészeknek látszik, uram – szólt a felesége. – De azért a háborúból alaposan kivettük a részünket.

Szavait ünnepélyes csönd fogadta.

– Ez a Harry fenemód korteskedik itt – fordult hozzám végül Mr. Taylor. – Ha nem vigyáz uraságod, elmondja magának elejétől végig, mi a baj az országgal manapság.

– De hát nem azt magyaráztam éppen, hogy mi a jó az országban?

– Uraságod személy szerint sokat foglalkozott politikával? – érdeklődött Mr. Andrews.

– Nem közvetlenül – feleltem. – És főképp nem mostanában. Talán inkább a háború előtt.

– Csak mert úgy emlékszem, egy-két évvel ezelőtt volt egy Mr. Stevens nevű képviselő. Hallottam a rádióban párszor. Nagyon okos dolgokat mondott a lakáskérdésről. Szóval az nem ön volt, uram?

– Ó, dehogy – nevettem el magam. És fogalmam sincs, tulajdonképpen mi késztetett arra, hogy a következő mondatot kimondjam; csak annyit mondhatok, hogy az adott körülmények között mintha elvárták volna tőlem. Mert azt mondtam: – Ami azt

illeti, én nem annyira belpolitikával foglalkoztam, mint inkább külügyekkel. Vagyis hogy külpolitikával.

Kicsit meghökkentem, amikor láttam, milyen hatással van ez hallgatóimra. Mintha valamiféle megilletődés lett volna úrrá rajtuk.

– De ne higgyék, hogy valami magas tisztséget viseltem. Ha volt némi befolyásom egyáltalán, azt szigorúan nem hivatalos minőségben gyakoroltam. – Az áhítatos csönd azonban még másodpercekig eltartott.

– Elnézését kérem, uram – szólalt meg végül Mrs. Taylor –, ismerte Mr. Churchillt?

– Mr. Churchillt? Nos, járt a kastélyban néhányszor. De őszintén szólva, Mrs. Taylor, abban az időben, amikor én a legtöbbet foglalkoztam nagy horderejű ügyekkel, Mr. Churchill még nem volt olyan kulcsfontosságú személyiség, és senki sem gondolta, hogy valaha is az lesz. Gyakoribb látogató volt akkoriban mondjuk Mr. Eden és Lord Halifax.

– De ön személyesen találkozott Mr. Churchill–lel, uram? Mekkora tisztesség, ha ezt elmondhatja magáról az ember!

– Sok mindenben nem értek egyet Mr. Churchill–lel – jelentette ki Mr. Harry Smith –, de hogy nagy ember, ahhoz nem fér kétség. Ilyen emberekkel tárgyalni, az aztán valami lehet, uram!

– Nos, meg kell ismételnem – mondtam –, nekem nem sok dolgom volt Mr. Churchill–lel. De mint nagyon helyesen megállapította, jóleső érzés, hogy az ember személyesen érintkezhetett vele. Mindent egybevetve, azt hiszem, tulajdonképpen nagyon szerencsés voltam, ezt készséggel belátom. Hiszen abban a megtiszteltetésben részesültem, hogy nemcsak Mr. Churchill–lel érintkezhettem személyesen, hanem számos más nagy formátumú vezetővel és befolyásos úriemberrel is, Amerikából és Európából egyaránt. S amikor önök úgy vélik, hogy szerencsésnek mondhatom magam, amiért meghallgatásra találtam náluk számos jelentős és időszerű kérdést illetően, nos igen, ha erre gondolok, valóban érzek bizonyos hálát. Hiszen végeredményben rendkívüli kiváltság, ha az embernek jutott némi szerep, ha mégoly csekély is, a világ színpadán.

– Bocsásson meg, hogy megkérdezem, uram – szólalt meg Mr. Andrews –, de miféle ember Mr. Eden? Már mint magánemberként. Mindig úgy képzeltem, hogy nagyon derék fajta. Olyan, aki szót ért úrral is, paraszttal is, gazdaggal is, szegénnyel is. Igazam van, uram?

– Azt mondanám, hogy ez egészében véve pontos leírás róla. Én persze már régóta nem találkoztam Mr. Edennel, és lehetséges, hogy nagyon megváltozott a súlyos gondok hatására. Mert azt tapasztaltam, hogy a közélet egypár röpke év alatt a felismerhetetlenségig képes megváltoztatni az embereket.

– Ebben nem kételkedem, uram – bólintott Mr. Andrews. – Nézzen csak rá erre a Harryre. Egy-két éve belekeveredett a politikába, és azóta mintha kicserélték volna.

Megint mindenki nagyot nevetett. Mr. Harry Smith pedig vállat vont, és nagy nehezen elmosolyodott ő is.

– Hát az igaz, hogy nem sajnáltam a fáradságot a kampánytól – mondta aztán. – Ez persze csak afféle helyhatósági ügy, és én sose találkoztam olyan fontos személyiségekkel, mint akikkel maga forog egy társaságban, uram, de azért a magam szerény módján, azt hiszem, megtettem, ami tőlem telt. Mert én amondó vagyok, hogy Anglia demokratikus ország, és mi itt ebben a faluban éppen eléggé megszenvedtünk azért, hogy az is maradjon. Most pedig rajtunk a sor, hogy éljünk a jogainkkal, egytől egyig mindannyian. Ebből a faluból sok derék legény adta az életét, hogy ezt az előjogot megvédje, és én azt mondom, most egytől egyig mindannyian tartozunk nekik azzal, hogy mi is megtegyük a magunkét. Nekünk itt megvan a magunk határozott véleménye, és az a dolgunk, hogy hallassuk is a szavunkat. Tudom én, hogy isten háta mögötti kis sárfészek vagyunk, meg nem is lesz fiatalabb egyikünk se, és a falu egyre zsugorodik. De mégis amondó vagyok, hogy tartozunk ezzel a fiainknak, akik odavesztek. Hát ezért nem sajnálom én az időmet, uram, ha arról kell gondoskodni, hogy odafönt is meghallják a szavunkat. És ha ettől megváltozom, vagy időnek előtte sírba kerülök, hát azt se bánom.

– Én figyelmeztettem, uram – mosolygott Mr. Taylor. – Olyan nincs, hogy Harry kiengedjen a markából egy önhöz hasonló

befolyásos urat, ha már a mi falunkba hozta az útja, anélkül hogy leadná a műsorát.

Megint mindenki nevetett, de én gyorsan közbeszóltam:

– Azt hiszem, tökéletesen megértem az álláspontját, Mr. Smith. Nagyon is megértem, hogy azt szeretné, ha jobb világban élnénk, és ha ön, valamint a falu többi lakosa módot kapna rá, hogy hozzájáruljon ennek a jobb világnak a felépítéséhez. Ez igazán dicséretes törekvés. Merem állítani, hogy igen hasonló indítékok készítettek engem is arra, hogy a háború előtt nagy fontosságú ügyekkel foglalkozzam. Akárcsak most, akkor is úgy látszott, hogy a világbéke csak egy hajszálon függ, és én is meg akartam tenni minden tőlem telhetőt.

– Már megbocsásson, uram – mondta Mr. Harry Smith –, de én nem egészen erre gondoltam. Az önhöz hasonlóak mindig könnyen érvényesíthették a befolyásukat. Ön az ország leghatalmasabbjait számíthatja a barátai közé. De a magunkfajta, uram, évszámra nem is lát igazi úriembert... mondjuk Carlisle doktoron kívül. Nála jobb orvost kívánni sem lehetne, de hát, kérem tisztelettel, nincsenek *összeköttetései*. Mi itt nagyon könnyen megfélemezünk állampolgári kötelezettségeinkről. Hát ezért veszem én olyan komolyan a választási küzdelmet. Akár egyetértenek velem az emberek, akár nem – és tudom én jól, hogy egy árva lélek sincs ebben a szobában, aki *minden* szavammal egyetértene –, legalább elgondolkoznak azon, amit mondok. Legalább eszükbe jut róla a kötelességük. Demokratikus országban élünk. Ezt nem adták ingyen. Hát akkor most éljünk is vele.

– Kíváncsi vagyok, hová lett Carlisle doktor – jegyezte meg Mrs. Smith. – Az úrnak most már alighanem jólesne egy kis *művelt* beszélgetés.

Ezen is jót nevetett mindenki.

–Ami azt illeti – mondtam –, bár rendkívül élvezetes volt az önök társasága, be kell vallanom, kezdem úgy érezni, hogy meglehetősen elfáradtam...

– Azt meghiszem, uram – bólogatott Mrs. Taylor –, alaposan elfáradhatott. Mindjárt viszek még egy takarót. Hidegek már az éjszakák.

– Ne fáradjon, Mrs. Taylor, biztosíthatom, hogy teljes a kényelmem.

De mielőtt felállhattam volna az asztaltól, megszólalt Mr. Morgan.

– Csak egyvalamit még, uram, van egy fickó, akit mindig szívesen meghallgatunk a rádióban, Leslie Mandrake a neve. Mondja, nem ismeri véletlenül?

Nemmel válaszoltam, és indultam volna ismét, hogy visszavonuljak, de ott marasztottak, s egyre újabb személyekről tudakolták, nem találkoztam-e velük. Ennek eredményeképp még akkor is az asztalnál ültem, amikor Mrs. Smith megjegyezte:

– Jön valaki. Úgy látszik, végre megérkezett a doktor.

– Most már csakugyan mennem kell – mondtam. – Nagyon elfáradtam.

– De hát ez már biztosan a doktor lesz, uram! – tiltakozott Mrs. Smith. – Csak pár percig maradjon.

Szinte még be sem fejezte, kopogtak az ajtón.

– Csak én vagyok, Mrs. Taylor – szólta be valaki.

Elég fiatal, negyven év körüli, magas, vékony úriembert tessékelték be; olyan magas volt, hogy le kellett hajolnia, amikor belépett az ajtón. Alig kívánt jó estét, Mrs. Taylor máris közölte vele:

– Itt a mi úriemberünk, doktor úr. A kocsija ott rostokol fönt a dombon, neki meg végig kell hallgatnia Harry minden szónoklatát.

A doktor az asztalhoz lépett, és kezét nyújtott.

– Richard Carlisle – mutatkozott be vidáman rám mosolyogva, amikor felálltam, hogy kezét fogjak vele. – Jól kifogta azzal a kocsival. De remélem, itt most gondoskodnak magáról. Talán túlságosan is.

– Köszönöm – feleltem. – Mindenki nagyon kedves.

– Nos, örülök, hogy itt van nálunk. – Carlisle doktor leült az asztalhoz, szinte pontosan szembe velem. – Melyik országrészből jött?

– Oxfordshire-ből – feleltem, és az igazat megvallva, alig tudtam megállni, hogy ösztönösen hozzá ne tegyem: „uram”.

– Szép vidék. Egyik nagybátyám Oxford mellett él. Nagyon szép vidék.

– Az úr épp most mondta – szólt közbe Mrs. Smith –, hogy ismeri Mr. Churchillt, doktor úr.

– Csakugyan? Én valamikor az egyik unokaöccsét ismertem, de szem elől tévesztettük egymást. Abban a megtiszteltetésben viszont sosem volt részem, hogy magával a nagy emberrel találkozzam.

– És nemcsak Mr. Churchillt ismeri – folytatta Mrs. Smith. – Hanem Mr. Edent is. Meg Lord Halifaxet.

– Csakugyan?

Éreztem, hogy a doktor alaposan szemügyre vesz. Épp valami ideülő megjegyzésre készültem, de Mr. Andrews megelőzött.

– Az úriember azt is mondta, hogy annak idején sokat foglalkozott külügyekkel.

– Igazán?

Carlisle doktor mintha már szokatlanul hosszú ideje vizsgálgatott volna. De aztán megint fölvette a vidám modorát.

– Csak úgy szórakozásból járja be a vidéket? – kérdezte.

– Lényegében – nevettem el magam.

– Sok a szép táj errefelé. Jut eszembe, Mr. Andrews, elnézését kérem, hogy még mindig nem vittem vissza azt a fűrész.

– Ráér az, doktor úr.

Kis időre kikerültem a figyelem középpontjából, és csöndben maradhattam. Aztán megragadtam egy alkalmasnak látszó pillanatot.

– Kérem, bocsássonak meg – szóltam felállva. – Rendkívül élvezetes este volt, de most már igazán le kell pihennem.

– Milyen kár, hogy már mennie kell, uram – sajnálkozott Mrs. Smith. – Hiszen csak most jött a doktor úr.

Mr. Harry Smith áthajolt a felesége előtt, és azt mondta Carlisle doktornak:

– Azt reméltem, hogy az úriembernek lesz néhány szava, ha megtudja, miképp gondolkozik maga a birodalomról, doktor úr. A mi doktorunk itt azt szeretné – fordult aztán hozzám –, ha minden apró kis ország függetlenné válna. Én nem vagyok elég művelt, hiába tudom, hogy nincs igaza, nem vagyok képes bebizonyítani. De szívesen meghallgattam volna, uram, hogy mi a véleménye a dologról egy önhöz hasonló úriembernek.

Carlisle doktor pillantása megint fürkészően megállt rajtam.

– Sajnos, most el kell engednünk az urat, hogy végre lefekhessen – mondta. – Nyilván fárasztó napja volt.

–Valóban az volt – nevettem el magam, és indultam, hogy megkerüljem az asztalt. Igencsak zavarba jöttem, amikor mindenki felállt, még Carlisle doktor is.

– Nagyon köszönöm mindannyiuknak – mosolyogtam. – Mrs. Taylor, igazán hálás vagyok a pompás vacsoráért. Mindannyiuknak szép jó éjszakát kívánok.

– Jó éjszakát, uram – felelték kórusban. Már majdnem kiértem az ajtón, amikor a doktor hangja megállított.

–Várjon csak, öregem – szólt utánam, és amint megfordultam, láttam, hogy még mindig áll. – Holnap reggel úgyis átmegyek Stanburybe. Szívesen elviszem a kocsijáig. Akkor nem kell gyalogolnia. És útközben megállhatunk Ted Hardacre garázsánál egy kanna benzinért.

– Nagyon kedves – mondtam. – De nem szeretném fárasztani.

– Egyáltalán nem fáradtság. Fél nyolckor megfelel?

– Igazán lekötelez.

– Akkor rendben, fél nyolckor. Mrs. Taylor, gondoskodjék róla, hogy a vendége időben fölkeljen, és megreggelizzen fél nyolcra. Akkor mégiscsak elbeszélgethetünk – fordult ismét hozzám. – Csak Harrynek nem lesz része abban az elégtételben, hogy tanúja legyen a megszégyenülésemnek.

Ezt is általános derültség fogadta, aztán újból jó éjszakát kívántunk egymásnak, és csak akkor indulhattam végre fölfelé, szobám menedékébe.

Bízom benne, hogy fölösleges hangsúlyoznom, mennyire feszélyezett egész este a szerencsétlen félreértés, amely személyemre vonatkozóan előállt. Nem mondhatok mást: higgyék el, fogalmam sincs, mi módon akadályozhattam volna meg ennek a helyzetnek a kialakulását; hiszen mire észrevettem, mi is történik valójában, már olyannyira előrehaladtak a dolgok, hogy ha felvilágosítom ezeket az embereket a tényleges helyzetről, mindannyiukat fölöttébb kínos helyzetbe hozom. És

végeredményben, bármilyen sajnálatos az egész eset, tényleges kára véleményem szerint senkinek sem származik belőle. Hiszen én holnap reggel úgyszólván búcsút mondok ezeknek az embereknek, és valószínűleg soha többé nem látom őket. Tehát nincs miért rágódni a dolgon.

Csak hogy a szerencsétlen félreértéstől eltekintve is volt a ma este történeteknek néhány olyan mozzanata, amely érdemes arra, hogy kissé elgondolkozzék rajta az ember – ha másért nem, hát azért, mert különben majd napokon át nem tud megszabadulni tőlük. Itt van például Mr. Harry Smith kijelentése a „méltóság” természetéről. Semmi kétség, megállapításai legnagyobb része nem érdemel komoly megfontolást. Persze meg kell hagyni, hogy Mr. Harry Smith egészen más értelemben használta a „méltóság” szót, mint amit az én felfogásom szerint jelent. De még ennek figyelembevételével is, az ő szóhasználata értelmében is annyira idealisztikusak, annyira elméletiek a megállapításai, hogy nem érdemes komoly figyelmet szentelni nekik. Némi igazság kétségtelenül mégis van abban, amit mond: egy ilyen országban, mint a miénk, az embereknek bizonyos mértékig valóban kötelességük elgondolkozni és véleményt formálni a nagy horderejű kérdésekről. De hát amikor az élet olyan, amilyen, hogyan lehet a kisemberektől komolyan elvárni, hogy „határozott véleményük” legyen minden rendű és rangú ügyről, mint Mr. Harry Smith meglehetősen hóbortos nyilatkozata szerint az itteni embereknek? Az ilyesfajta igényeket nemcsak megalapozatlannak tartom, hanem még abban is kételkedem, hogy egyáltalán kívánatosak-e. Hisz a kisemberek tanultságban és tájékozottságban ténylegesen csak egy bizonyos határig juthatnak el, és azt várni tőlük, hogy mindegyikük a saját „határozott véleményét” képviselje a nemzet nagy jelentőségű vitáiban, semmi esetre sem volna bölcs dolog. Mindenesetre képtelenség, hogy valaki ezen az alapon akarja meghatározni egy ember „méltóságát”.

Történetesen eszembe is jutott egy eset, amely, azt hiszem, elég világosan mutatja, hogy ténylegesen csak milyen szűk határok közt érvényes, ha netán mégis akad némi igazság Mr. Smith

megállapításaiban. A példát saját tapasztalataimból merítettem; az eset a háború előtt történt, 1935 táján.

Úgy emlékszem, egy este későn – már éjfél is elmúlt – behívtak a szalonba, ahol őlordsága vacsora óta három úriemberrel beszélgetett. Természetesen már nem először csöngettek értem az este folyamán, több ízben is szolgáltam frissítőkkal, és minden alkalommal azt tapasztaltam, hogy az urak elmélyült eszmecserét folytatnak nagy horderejű kérdésekről. Most azonban, tehát az utolsó alkalommal, amint beléptem, mindannyian abbahagyták a beszélgetést, és rám néztek.

–Jöjjön csak, Stevens! – szólalt meg őlordsága. – Mr. Spencer váltana néhány szót magával.

A szóban forgó úriember méregetett még egy pillanatig, bár nem változtatott ernyedt testtartásán a karosszékben.

– Kérdezni akarok magától valamit, jóember – mondta aztán. – Szükségünk van a segítségére egy vitás kérdésben. Mondja csak, a maga véleménye szerint az Amerikával szembeni adóssághelyzet érdemi tényező a jelenlegi kereskedelmi forgalom alacsony szintjében? Vagy maga szerint ez csak mellébeszélés, és a megoldás valójában az aranyalap feladásában gyökerezik?

Természetesen elcsodálkoztam kissé, de aztán gyorsan átláttam a tényleges helyzetet, mármint hogy nyilvánvalóan azt várják tőlem, hogy zavarba jöjjek. Az igazat megvallva, az alatt a pár pillanat alatt, amíg erre rájöttem és megfogalmaztam a helyzethez illő választ, ránézésre még olyan benyomást is kelthettem, mintha a kérdésen töprengenék, mert láttam, hogy az urak jókedvűen összemosolyognak.

– Őszintén sajnálom, uram – válaszoltam –, de ebben az ügyben aligha áll módomban a szolgálatukra lenni. – Akkor már teljes mértékben ura voltam a helyzetnek, de az úriemberek körében nem szűnt a leplezett derűltség.

– Akkor talán segíthetne nekünk egy másik ügyben – folytatta Mr. Spencer. – Maga szerint az európai valutahelyzetten javítana vagy rontana, ha a franciák és a bolsevikok megállapodásra jutnának a fegyverkezést illetően?

– Őszintén sajnálom, uram, de ebben az ügyben aligha áll módomban a szolgálatukra lenni.

– Igazán kár – mondta Mr. Spencer. – Szóval ebben sem tud segíteni nekünk.

Szavait ismét visszafojtott nevetés fogadta.

– Rendben van, Stevens. Elmehet – szólalt meg végül őlordsága.

– Kérem, Darlington, szeretnék még egy kérdést föltenni ennek a derék embernek – állított meg Mr. Spencer. – Ki akarom kérni a véleményét arról a problémáról, amely sokunkat nyugtalanít mostanában, hisz mindannyian tudjuk, hogy döntő jelentősége van külpolitikánk alakítása szempontjából. Kérem, jóember, segítsen nekünk. Mi lehetett monsieur Laval valódi szándéka azzal a beszéddel a közelmúltban az észak–afrikai helyzetről? Magának is az a véleménye, hogy csak porhintés volt, és a saját pártja nacionalista szárnyát akarta megbuktatni vele?

– Sajnálom, uram, de nem áll módomban a szolgálatukra lenni ebben az ügyben.

– Látják, uraim – fordult Mr. Spencer a többiekhez –, ennek a mi emberünknek itt nem áll módjában szolgálatunkra lenni ezekben az ügyekben.

Újabb, most már alig leplezett nevetés tört ki.

– De azért – folytatta Mr. Spencer – mi rendíthetetlenül kitartunk amellett, hogy a nemzet döntéseit rá kell bízni erre a jóemberre meg a hozzá hasonló milliókra. Hát csoda–e, hogy nem találunk megoldást számtalan problémánkra, amikor gúzsba köt bennünket a jelenlegi parlamenti rendszer? Ezzel az erővel felkérhetnénk az anyák szövetségének bizottságát, hogy készítsen elő egy hadjáratot.

Erre az urak harsány nevetésben törtek ki.

– Köszönjük, Stevens – adott engedélyt őlordsága alig hallhatóan a távozásra.

Bár kétségtelenül kínos volt némiképp a helyzet, ennél jóval nehezebbekkel, sőt szokatlanabbakkal is szembe találja magát az ember kötelezettségei teljesítése során, és kétségtelenül önök is osztják a véleményemet, miszerint minden valamirevaló szakembernek készen kell állnia arra, hogy az ilyesfajta eseményekkel bármikor könnyűszerrel megbirkózzék. Úgyhogy már

szinte el is felejtettem az egész epizódot másnap reggelre, amikor Lord Darlington bejött a biliárdszobába, ahol éppen az arcképeket poroltam a létra tetején állva.

– Szörnyű volt, Stevens – mondta. – Micsoda megpróbáltatásnak tettük ki magát tegnap este.

– Semmiség, uram – feleltem a munkámat félbehagyva. – Örültem, hogy a szolgálatára lehetek.

– Borzalmas volt. Nyilván túl jól sikerült a vacsora. Kérem, fogadja el a bocsánatkérésemet.

– Igazán köszönöm, uram. De szerencsére biztosíthatom róla, hogy nem volt különösebben feszélyező.

Őlordsága meglehetősen fáradt léptekkel ment oda egy bőr karosszékhez, leült és felsóhajtott. A létra tetejéről jól láttam magas alakját, amelyet megvilágított a franciaablakokon beáradó, s a szoba nagy részét csíkokra szabdaló téli napfény. Úgy emlékszem, ez is olyan pillanat volt, amikor ráébredtem, milyen mély nyomokat hagyott őlordsága külsején a súlyos igénybevétel viszonylag rövid idő, alig néhány év alatt. Mindig is karcsú alakja riasztóan lesoványodott és kissé meggörnyedt, haja idő előtt megőszült, arca meggyötört és beesett volt. Egy darabig csak ült ott és nézte a dombokat a franciaablakokon át. Aztán megint azt mondta:

– Szörnyű volt, komolyan mondom. De hát tudja, Stevens, Mr. Spencer meg akarta győzni valamiről Sir Leonardot. Ami azt illeti, ha ez vigasztalja, maga segített megvilágítani egy rendkívül fontos szempontot. Sir Leonard egyre azt az elavult ostobaságot szajkózta, hogy a népakarat a legbölcsebb döntőbíró, meg ilyeneket. Nem is hinné az ember, ugye, Stevens?

– Valóban, uram.

– Igazán mondom, ebben az országban sohasem akarjuk észrevenni, hogy valami fölött eljárt az idő. Más nagy nemzetek tudják jól, hogy egy–egy új korszak kihívásainak csak akkor lehet megfelelni, ha az ember felhagy a régi módszerekkel, bármilyen kedvesek is a szívének néha. De mi, itt Angliában, ezt nem tudjuk. Hányan vannak még mindig, akik úgy beszélnek, mint Sir Leonard tegnap este! Hát ezért látta Mr. Spencer szükségesnek, hogy példával bizonyítsa az álláspontja helyességét. És én mondom

magának, Stevens, ha az ilyen Sir Leonard-féléket sikerül rávenni, hogy térjenek magukhoz és gondolkozzanak egy kicsit, hát higgye el nekem, a tegnapi vészőfutása nem volt hiábavaló.

– Valóban, uram.

– Mindig mi vagyunk az utolsók, Stevens! – sóhajtott fel ismét Lord Darlington. – Mindig a végsőig ragaszkodunk a levitézlett módszerekhez. De hát előbb–utóbb mégiscsak szembe kell néznünk a tényekkel. A demokrácia már a múlté. Manapság olyan bonyolult világban élünk, amelyben nincs helye az általános választójognak meg efféléknek. A végtelen számú képviselőnek, akik mindent holtpontra juttatnak az örökös vitáikkal. Néhány évvel ezelőtt mindez talán még nagyon szép volt, de hát a mai világban? Hogy is mondta Mr. Spencer tegnap este? Elég jól megfogalmazta.

– Azt hiszem, uram, a jelenlegi parlamenti rendszert ahhoz hasonlította, mintha az anyák szövetségének bizottsága kísérelné meg, hogy előkészítsen egy hadjáratot.

– Pontosan, Stevens. Őszintén megvallva, rendkívül régimódiak vagyunk ebben az országban. Márpedig életbe vágóan fontos, hogy a haladó szemléletű emberek megértessék ezt a Sir Leonard-félékkel.

– Valóban, uram.

– Most mondja meg, Stevens! Itt vagyunk egy szünni nem akaró válság kellős közepén. A saját szememmel láttam, amikor fölmentem északra Mr. Whittakerrel. Az emberek szenvednek. Rendes, tisztességes, dolgozó emberek borzasztó szenvedésnek vannak kitéve. Németország meg Olaszország már rég rendet teremtett a háza táján, mert nem ültek ölbe tett kézzel. Sőt, a maguk módján még azok a nyomorult bolsevikok is, úgy látszik. Nézze csak meg Rooseveltnél, ő sem riad vissza néhány határozott lépéstől a népe érdekében. És nézzen meg minket, Stevens! Múlnak az évek, és marad minden a régiben. Mást sem teszünk, csak gyözködjük egymást és húzzuk az időt. Minden valamirevaló elképzelés hatástalanná válik, annyiféle bizottságon kell átmennie. Azt a néhány embert, aki alkalmas rá, hogy eldöntse, mi micsoda, megbénítja a sok hozzá nem értőnek a fecsegése. Magának mi a véleménye erről, Stevens?

– Szemmel láthatólag fölöttébb sajnálatos helyzetbe jutott a nemzet, uram.

– Meghiszem azt! Nézze meg Németországot és Olaszországot, Stevens! Nézze meg, mire képes a határozott, erőskezű vezetés. Ott aztán nem volt szó ilyen ostobaságokról, hogy általános választójog. Ha ég a ház, az ember nem hívja össze a ház népét a szalonba és vitatkozik egy órát a menekülés különféle aspektusairól, nem igaz? Ez egykor talán jól bevált, de manapság nagyon bonyolult világban élünk. Az utca emberétől nem várhatjuk el, hogy kellőképpen tájékozott legyen a politikában, közgazdaságtanban, nemzetközi kereskedelmi kapcsolatokban, és isten tudja, még miben. Miért is lenne? Tulajdonképpen nagyon jól válaszolt tegnap este, Stevens. Hogy is fogalmazta meg? Valami olyasmit mondott, hogy mindez nem tartozik a maga illetékességi körébe. Miért is tartozna?

Ahogy ezeket a szavakat felidézem, persze magam is belátom, hogy Lord Darlington számos elképzelése ma igen furcsának, sőt bizonyos esetekben ellenszenvesnek tűnhet föl. Ám azt nem lehet tagadni, hogy fontos igazság rejlik mindabban, amit aznap délután hallottam tőle a biliárdteremben. Természetesen képtelenség elvárni egy főkomornyiktól, hogy módjában álljon érdemi választ adni olyasfajta kérdésekre, amilyeneket aznap este Mr. Spencer föltett nekem, és a Mr. Harry Smithhez hasonló emberek kardoskodása, hogy az ember „méltósága” attól függ, képes-e válaszolni, nyilvánvaló ostobaság. Szögezzük le világosan: a főkomornyiknak az a dolga, hogy gondoskodjék a jó kiszolgálásról. Nem pedig az, hogy beleártsa magát a nemzet döntő jelentőségű ügyeibe. Az igazat megvallva, az ilyen ügyek mindig is meg fogják haladni a magunkfajta képességeit, és akik közülünk vinni akarják valamire, jobb, ha belátják: akkor járunk el helyesen, ha azzal törődünk, ami *belül van* az illetékességi körünkön, vagyis ha minden igyekezetünkkel arra törekszünk, hogy minél jobban szolgáljuk azokat a nagy embereket, akiknek valóban a kezében van civilizációnk jövője. Hiába tetszik mindez magától értetődőnek, nem is egy főkomornyikról tud az ember, aki legalábbis egy időben nagyon is másképp gondolkodott. Mr. Harry Smith ma esti szavai tulajdonképpen kísértetiesen emlékeztetnek arra az elvakultan

idealista felfogásra, amely széles körben eluralkodott nemzedékünkben a húszas és harmincas évek folyamán. Arra a szakmai felfogásra gondolok, amely szerint a nagyra törő főkomornyiknak vállalkoznia kell rá, hogy minduntalan fölülbírálja munkaadóját: fürkéssze indítékait, elemezze nézeteinek rejtett tartalmát. Csakis így lehet biztos afelől, érveltek, hogy tehetségét kívánatos cél szolgálatába állítja. Bár van ennek az érvelésnek az idealizmusában valami rokonszenves, ahhoz aligha férhet kétség, hogy akárcsak Mr. Smith ma esti eszmefuttatása, téves elképzeléseken alapul. Csak rá kell nézni azokra a főkomornyikokra, akik megpróbálták ezt a felfogást a gyakorlatban is érvényesíteni, s azonnal látja az ember, hogy bizonyos esetekben rendkívül sokat ígérően induló pályafutásuk éppen ennek az egyenes következményeképp tört ketté. Én magam is tudok legalább két emberről a szakmában: elég jó képességűek voltak, de addig jártak egyik munkaadótól a másikig, örökösen elégedetlenül és nyughatatlanul, míg végül egészen szem előtt veszítette őket az ember. Amin persze nincs is mit csodálkozni. Mert a gyakorlatban egyszerűen képtelenség ilyen kritikus szemmel nézni a munkaadót és egyidejűleg megfelelni a szakmai kívánalmaknak is. Nem egyszerűen arról van szó, hogy aligha tud valaki eleget tenni a magas szintű munka megannyi kívánalmának, ha közben ilyen ügyek vonják el a figyelmét; hanem arról az alapvető tényről, hogy az a főkomornyik, aki szüntelenül a saját „határozott véleményét” formálgatja munkaadója ügyeiről, feltétlenül híjával van egy olyan tulajdonságnak, amely a mi szakmánkban nélkülözhetetlen; nevezetesen a lojalitásnak. Kérem, ne értsenek félre; nem arról az elvakult lojalitásról beszélek, amelyet középszerű munkaadók kérnek számon, amikor azt tapasztalják, hogy nem képesek megtartani kiváló képességű szakemberek szolgálatait. Eszem ágában sincs arra biztatni bárkit is, hogy könnyelműen megajándékozza lojalitásával az első hölgyet vagy urat, aki véletlenül felfogadta. Mindazonáltal, ha egy főkomornyik hasznossá akarja tenni magát az életben, akkor el kell, hogy jöjjön az az idő, amikor fölhagy a kereséssel; az az idő, amikor azt mondja magának: „Ebben a munkaadóban megtestesül minden, amit én nemesnek és csodálatra

méltónak találok. Ettől a perctől kezdve az ő szolgálatának szentelem az életemet.” Ez az *értelmesen* felajánlott lojalitás. Ebben miért ne volna „méltóság”? Az ember egyszerűen tudomásul vesz egy megkerülhetetlen igazságot: azt, hogy az olyanok, mint önök vagy én, mi sohasem leszünk abban a helyzetben, hogy átlássuk a mai világ nagy horderejű problémáit, és ezután is jobban tesszük, ha keresünk egy munkaadót, akit bölcsnek és tiszteletre méltónak találunk, és beléje vetjük a bizodalunkat, a saját erőnket pedig arra fordítjuk, hogy minél jobban szolgáljuk őt. Nézzék meg például Mr. Marshallt vagy mondjuk Mr. Lane-t – akik kétségtelenül szakmánk legjobbjai közé tartoznak. El tudjuk képzelni Mr. Marshallt, amint vitába bocsátkozik Lord Camberleyvel őlordsága legutóbbi külügyminisztériumi jelentéséről? Vajon kevésbé csodáljuk Mr. Lane képességeit, mert tudomásunk van róla, hogy nem szokása vitát kezdeményezni Sir Leonard Grayjel minden alsóházi felszólalás előtt? Természetesen nem. De hát miért volna híjával a „méltóságnak”, egyáltalán, miért kárhoztatandó ez a magatartás? Hogyan lehet az embert bármilyen értelemben felelőssé tenni azért, mert, mondjuk, az idők folyamán kiderült, hogy Lord Darlington erőfeszítései elhibáztak, sőt oktanok voltak? Azokban az években, amikor a szolgálatában álltam, mindvégig ő és csakis ő mérlegelte a körülményeket és döntötte el, hogy azt az utat választja, amelyet végül is választott, én pedig annak rendje és módja szerint csak olyasmivel foglalkoztam, ami belül volt a szakmai értelemben vett illetékességi körömön. És ami engem illet, a legjobb képességeim szerint végeztem a munkámat, az igazat megvallva, olyan színvonalon, hogy sokan „elsőrangúnak” tartanak. Az már aligha az én hibám, ha őlordsága életéről és tevékenységéről mára kiderült, hogy a legjobb esetben is legfeljebb szánalmasan értéktelennek tekinthető – és nem látom be, miért kellene emiatt nekem a magam részéről megbánást tanúsítanom vagy szégyenkezmem.

NEGYEDIK NAP – DÉLUTÁN LITTLE COMPTON, CORNWALL

Végre megérkeztem Little Comptonba, és ebben a pillanatban a Rózsakert Szálloda éttermében ülök; az imént fejeztem be az ebédet. Odakint egyenletesen esik az eső.

A Rózsakert Szálloda korántsem fényűző, ám igazán lakályos és kényelmes hely, kétségtelenül megéri a valamivel magasabb költséget, hogy itt szálljon meg az ember. Igen jó helyen is van, a főtér sarkán. A kedves, borostyánnal befuttatott udvarházban, gondolom, nagyjából harminc vendég férhet el. Az „étterem” viszont, ahol most ülök, modern toldaléképület, amelyet utólag építettek a házhoz: hosszú, alacsony helyiség, jellegét a kétoldalt húzódó nagy ablaksor adja meg. Az egyik oldalon a falu főterére látni, a másikon a hátsó kertre, gyaníthatólag erről kapta nevét a létesítmény. A jelek szerint szélvédett kertben néhány asztal áll, és szép időben bizonyonnyal fölöttébb kellemes ott elkölteni az ételt vagy a frissítőket. Ami azt illeti, tudomásom is van róla, hogy röviddel ezelőtt néhány vendég ott fogyasztotta az ebédjét, de azután a baljósan gyülekező viharfelhők bekergették őket. Amikor vagy egy órája bevezettek ide az étterembe, a személyzet éppen a kerti asztalokat szedte le kapkodva, a vendégek pedig, akik mindaddig odakint ültek, többek között egy úriember, akinek még mindig az inggallérjába volt gyűrve az asztalkendő, meglehetősen tanácstalanul álldogáltak. Nem sokkal később olyan vad erővel zúdult le az eső, hogy egy pillanatra mintha mindenki megdermedt volna, és csak nézett kifelé az ablakon.

Az én asztalom a helyiség főtérre néző oldalán van, így az elmúlt két óra nagy részét azzal töltöttem, hogy néztem, hogyan ömlik az eső a térre és a Fordra meg a mellette odakint álló egy-két másik járműre. Az eső közben csöndesedett kissé, de azért még mindig nincs kedve az embernek kimenni és sétálni egyet a faluban. Természetesen az a lehetőség is felmerült bennem, hogy esetleg mindjárt elindulhatnék Miss Kentonhoz, de hát levelemben három órára jeleztem a jöveteletem, és nem tartanám bölcs dolognak, ha

meglepetésszerűen korábban érkeznek. Következésképp úgy látszik, hogy ha az eső nem áll el rövidesen, inkább itt üldögélek a teám mellett, amíg ideje nem lesz elindulni. Azt már megérdeklődtem az ifjú hölgytől, aki az ebédet felszolgált, hogy Miss Kenton jelenlegi lakóhelye gyalog mintegy tizenöt percnyire van innen, vagyis még legalább negyven percet kell várnom.

Mellesleg hadd jegyezzem meg: nem vagyok olyan ostoba, hogy ne készültem volna föl a csalódásra. Nagyon is tisztában vagyok vele, hogy Miss Kenton nem válaszolt, azaz nem jelezte, hogy szívesen találkozik velem. Mivel azonban jól ismerem őt, hajlok arra a feltevésre, hogy a hallgatása beleegyezésnek tekinthető; amennyiben ugyanis találkozásunkat valamilyen okból alkalmatlannak találná, azt késedelem nélkül közölte volna velem. Levelemben azt is kinyilvánítottam, hogy ebben a szállodában foglaltam szobát, és itt hagyható üzenet számomra, amennyiben az utolsó pillanatban közbejönne valami; abból, hogy ilyen üzenet nem várt rám, gondolom, ismét csak arra következtethet az ember, hogy minden rendben van.

A jelenlegi felhőszakadás meglehetősen váratlanul ért, hiszen ma is ugyanolyan verőfényes reggel virradt ránk, amilyenben szerencsém minden áldott reggel részeltetett, mióta elhagytam Darlington Hallt. Ami azt illeti, minden tekintetben jól kezdődött a nap; reggelire Mrs. Taylor friss falusi tojást és pirítóst tett elém, s mivel Carlisle doktor ígéretéhez híven hét óra harminckor megjelent, semmi akadálya nem volt, hogy távozzam Tayloréktól – akik változatlanul elhárítottak mindennemű díjazásra vonatkozó felvetést –, még mielőtt újabb kínos beszélgetésre kerülhetett volna sor.

– Találtam magának egy kanna benzint – közölte Carlisle doktor, ahogy odatessékelt az utasüléshez. Megköszöntem a figyelmességét, de mikor afelől érdeklődtem, mennyivel tartozom, kiderült, hogy ő sem akar hallani semmi efféléről.

– Badarság, öregem. Alig valamicske, véletlenül találtam a garázs sarkában. De ahhoz elég lesz, hogy eljusson Crosby Gate-be, ott aztán tisztességesen tankolhat.

Moscombe központjáról a reggeli napfényben kiderült, hogy mindössze néhány kis üzlet egy csoportban a templom körül,

amelynek a tornyát tegnap este láttam a dombról. De nem állt módomban tüzetesebben megtekinteni a falut, mert Carlisle doktor sietve befordult kocsijával egy parasztház udvarára.

– Itt rövidítünk – jegyezte meg, ahogy elmentünk a magtárak és a leállított mezőgazdasági gépek mellett. Egy lelket se láttunk. – Bocsásson meg, öregem – szólta oda nekem a doktor, amikor egy ízben csukott kapu állta utunkat –, lesz szíves, ugye?

Kiszálltam és a kapuhoz mentem, de alighogy odaértem, egész farka kutya kezdett vad csaholásba az egyik közeli pajtában, úgyhogy nem kis megkönnyebbülésemre szolgált, amikor visszaülhettem Carlisle doktor mellé az automobilba.

Váltottunk néhány udvarias szót, amíg felkapaszkodtunk egy magas fákkal szegélyezett keskeny úton; érdeklődött, jól aludtam-e Tayloréknál, és így tovább.

– Nézze, remélem, nem tart nagyon tapintatlannak – mondta aztán váratlanul. – De nem valami inasféle maga?

Be kell vallanom, túláradó megkönnyebbülés fogott el.

– De igen, uram. Az igazat megvallva, főkomornyik vagyok Darlington Hallban, Oxford mellett.

– Gondoltam. Az a szöveg, hogy ismeri Winston Churchillt, meg minden. Na, gondoltam, ez a fickó vagy úgy hazudik, mint a vízfolyás, vagy... és akkor eszembe jutott a kézenfekvő magyarázat – fordult felém Carlisle doktor mosolyogva, ahogy tovább vezette a kocsit fölfelé a kanyargós, meredek úton.

– Nekem nem állt szándékomban bárkit is megtéveszteni, uram – mentegetőztem. – Csak hát...

– Fölösleges magyarázkodnia, öregem. Nagyon is el tudom képzelni, hogyan történt. Maga igazán imponáló példány. Az itteniekhez hasonló emberek legalábbis grófnak vagy hercegnek nézik. – Nagyot nevetett. – Biztos jól tesz az embernek, ha időnként azt hiszik róla, hogy arisztokrata.

Néhány pillanatig szótlánul mentünk tovább.

– Hát, remélem – szólalt meg aztán Carlisle doktor –, jól érezte magát a körünkben.

– Ó, hogyne, uram, köszönöm.

– És mi a véleménye Moscombe polgáraitól? Egész rendes népség, nem igaz?

– Igazán megnyerőek, uram. Mr. és Mrs. Taylor rendkívül kedves volt.

– Kérem, ne mondja nekem mindig, hogy „uram”, Mr. Stevens. Hát igen, ez itt rendes népség. Ami engem illet, szívesen eltemetkeznék itt életem végéig.

Valami megütötte a fületem, mintha Carlisle doktor valahogy furcsán mondta volna ezt. És annak is volt valami különös éle, ahogy folytatta a kérdezősködést:

– Szóval megnyerő népségnek találta őket.

– Igen, doktor úr. Rendkívül rokonszenvesek.

– És miről beszéltek magának tegnap este? Remélem, nem untatták halálra a sok falusi pletykával.

– Szó sincs róla, doktor úr. Az igazat megvallva, a beszélgetés fölöttébb komoly hangvételő volt, és felmerült néhány igen érdekes szempont.

– Á, nyilván Harry Smithre gondol – nevette el magát az orvos. – Ne is törődjön vele! Egy darabig elég szórakoztató, de őszintén szólva, nagyon zavarosak az elképélései. Néha azt hinné az ember, hogy olyan kommunistaféle, aztán egyszer csak előáll valamivel, ami vérbeli konzervatívra vall. Az igazság az, hogy teljes a zűrzavar a fejében.

– Ez igazán érdekes.

– Tegnap este miről tartott előadást magának? A birodalomról? A közegészségügyi szolgálatról?

– Mr. Smith megmaradt az általánosabb témáknál.

– Igen? Például? Megköszörültem a torkomat.

– Mr. Smith a méltóság természetéről fejtette ki az elgondolását.

– Nofene. Ez elég elvont témának hangzik azokhoz képest, amikről legtöbbször szónokol. Hogy az ördögbe jutott eszébe?

– Azt hiszem, Mr. Smith a helyi választási küzdelemben végzett munkájának jelentőségét kívánta hangsúlyozni.

– Igazán?

– Arról akart meggyőzni, hogy Moscombe lakóinak megvan a határozott véleményük minden nagy horderejű kérdéstről.

– Na, ez már jellemző Harry Smithre. Mint nyilván maga is rájött, ez persze ostobaság. Harry örökösen jön–megy, és megpróbálja az embereket mindenféle belelovalni. De ők valójában jobb szeretik, ha békén hagyják őket.

Megint elhallgattunk néhány pillanatra.

– Bocsásson meg, amiért megkérdezem, uram – szólaltam meg aztán. – De úgy értsem, hogy Mr. Smitht komikusnak találják?

– Hát, ezt azért nem mondanám. Az itteniekben van valamiféle politikai érzék. Sejtik, hogy *helyes volna*, ha határozott véleményük lenne mindenféléről, ahogy Harry elvárja tőlük. De hát végeredményben ők is csak olyanok, mint az emberek általában. Békességben akarnak élni. Harrynek rengeteg elképzelése van arról, mi mindenre kellene változtatni, de hát a faluban tulajdonképpen senki sem akar felfordulást, még akkor sem, ha jól járna vele. Az itteniek azt akarják, hogy békén hagyják őket, élni akarják a maguk csöndes, kisszerű életét. És nem akarnak mindenféle problémákkal bajlódni.

Elcsodálkoztam, milyen megvetés csendül ki egyszerre a hangjából. De gyorsan észbe kapott, és elnevette magát.

– A maga oldaláról igen szép a kilátás a falura.

Valóban, közben előbukkant a falu odalent. Persze a délelőtti napfény egészen másnak mutatta, de a kilátás ugyanaz volt, mint előzőleg az esti félhomályban, amiből arra következtettem, hogy már közel járhatunk ahhoz az útszakaszhoz, ahol a Fordot hagytam.

– Mr. Smith a jelek szerint azon a nézeten van – jegyeztem meg –, hogy az ember méltósága ilyesmin alapul. Mármost hogy határozott véleménye van, meg effélék.

– Ja, a méltóság. El is felejtettem. Szóval Harry kísérletet tett rá, hogy megbirkózzon néhány filozófiai meghatározással. Ez igen! Nyilván csupa ostobaságot hordott össze.

– A következtetései nem készítették feltétlenül egyetértő helyeslésre az embert, uram.

Carlisle doktor bólintott, de úgy láttam, a saját gondolatai kötik le.

– Tudja, Mr. Stevens – szólalt meg végül –, annak idején, amikor idejöttem, meggyőződéses szocialista voltam. Hittem abban, hogy mindenkinek kijárnak a legjobb szolgáltatások, és így tovább.

Negyvenkilencben költöztem ide. A szocializmusban az emberek méltósággal élhetnének. Ezt hittem, amikor idejöttem. Jaj, ne haragudjon, magát nyilván nem érdekli ez a sok ostobaság – fordult felém vidáman. – Hát maga, öregem?

– Parancsol, uram?

– *Maga* szerint miben áll az emberi méltóság? Ez az egyenes kérdés, bevallom, kissé meglepett.

– Nem könnyű ezt néhány szóban elmagyarázni, uram – feleltem. – De úgy vélem, lényegében abban áll, hogy az ember nem vetkőzik le nyilvánosság előtt.

– Tessék? Mi áll abban?

– A méltóság, uram.

– Aha – bólintott rá, de úgy láttam, nem egészen érti. – Nos, innen már nyilván ismerős az út – mondta aztán. – Bár napvilágnál biztos egészen más. Az lesz az, ugye? Te jó ég, ez aztán gyönyörű jószág!

Leállította az automobilját közvetlenül a Ford mögött, és kiszállt.

– Ez aztán gyönyörű jószág – mondta még egyszer. A következő pillanatban már elő is vett egy tölcsért meg egy kanna benzint, és lekötelező szívéllyességgel segített, hogy megtöltssem a Ford tankját. Aggályaim, hogy netán valami komolyabb baja is lehet a kocsinak, azonnal eloszlottak, amikor beindítottam a motort, és hallottam, milyen egészséges bugással kel életre. Ekkor köszönetet mondtam Carlisle doktornak, és elbúcsúztunk egymástól, bár még vagy egy mérföldön át a kocsija nyomában kellett maradnom a kanyargós hegyi úton, s az útjaink csak aztán váltak el.

Kilenc óra tájban hajtottam át Cornwall határán. Legalább három órával azelőtt, hogy megeredt az eső, és a felhők ekkor még mind fehéren ragyogtak. Ami azt illeti, a délelőtti folyamán számos olyan látványban volt részem, amelyhez foghatóan elbűvölőt nem sokat láttam eddig. Annál sajnálatosabb, hogy az idő nagy részében nem tudtam kellő figyelmet szentelni nekik, hiszen miért ne vallanám be, némiképp szórakozottá tett a tudat, hogy – amennyiben közbe nem jön valami előre nem látható akadály – viszontlátom Miss Kentont, mielőtt véget érne a nap. Így, hát amíg az automobil tág, szabad mezőkön rohant, ahol mérföldeken át nem mutatkozott sem emberi

lény, sem jármű, vagy óvatos tempóban haladt át a gyönyörű kis falvakon, amelyek közül egyik–másik alig néhány apró kőházból állt, azon kaptam magam, hogy ismét a múlt emlékein töprengek. És most, hogy ráérősen üldögélek Little Comptonban, ennek a kellemes szállodának az éttermében, s nézem, hogyan veri az eső odakint a főtér macskaköveit, megint nem tehetek az ellen semmit, hogy gondolataim arrafelé kalandozzanak.

Különösen egy bizonyos emlék foglalkoztatott egész délelőtt, pontosabban egy emléktöredék, egyetlen pillanat, amely valamilyen okból mindig is nagyon elevenen élt az emlékezetemben az évek során. Annak az emléke, hogy egyedül állok a hátsó folyosón, Miss Kenton nappalijának csukott ajtaja előtt; nem az ajtóval szemben, csak félig odafordulva, dermedten a határozatlanságtól, képtelen lévén eldönteni, hogy bekopogjak–e vagy sem; mert úgy emlékszem, abban a pillanatban ébredtem rá minden kétség nélkül, hogy a mögött az ajtó mögött, alig pár lépésnyire tőlem Miss Kenton tulajdonképpen sír. Mondom, ez a pillanat szilárdan bevésődött az emlékezetembe, akárcsak annak a különös érzésnek az emléke, amely feltámadt bennem, amint így álltam ott. Csak abban nem vagyok ma már korántsem biztos, hogy milyen tényleges előzmények folytán kerültem oda. Most jut eszembe, hogy korábban, amikor az effajta emlékek csoportosítására tettem kísérletet, mintha azt állítottam volna, hogy a szóban forgó emlékkép azokból a percekből származtatható, amelyeknek közvetlen előzményeként Miss Kenton értesült a nagynénje haláláról; vagyis abból a helyzetből, hogy kíméletesen magára hagytam őt a bánatával, és csak a folyosón jutott eszembe, hogy a részvétnyilvánításról megfeledeztem. De most, hogy jobban elgondolkoztam a dolgon, azt hiszem, valamit összezavartam kissé; és hogy ez az emlékfoszlány valójában egy olyan este történetére vonatkozik, amelyet legalábbis néhány hónappal megelőzött az, hogy Miss Kenton híret vette a nagynénje halálának – tulajdonképpen annak az estének a történéseire, amikor meglehetősen váratlanul felbukkant Darlington Hallban az ifjú Mr. Cardinal.

Mr. Cardinal édesatyja, Sir David Cardinal éveken át őlordsága legközelebbi barátja és munkatársa volt, de három vagy négy évvel

a szóban forgó eset előtt tragikus módon halálát lelte egy lovaglóbalesetben. Közben az ifjú Mr. Cardinal szellemes külpolitikai kommentárjai révén bizonyos újságírói hírnévre tett szert. Cikkei szemmel láthatólag ritkán nyerték meg Lord Darlington tetszését, mert nem egy esetre emlékszem, amikor újságjából felpillantva megjegyezte: – Micsoda ostobaságokat ír össze megint a fiatal Reggie! Jobb is, hogy az apja ezt nem érte meg. – Azt azonban nem gátolták ezek a cikkek, hogy Mr. Cardinal gyakori vendég legyen a kastélyban; végtére őlordsága sohasem feledkezett meg arról, hogy a fiatalember a keresztfia, és mindig úgy bánt vele, mintha rokona lenne. Az viszont nem volt szokás, hogy Mr. Cardinal előzetes bejelentés nélkül beállítson vacsorára. Így kissé elcsodálkoztam, mikor aznap este, ahogy a csengetésre ajtót nyitottam, ő állt ott, két karjával magához szorítva az aktatáskáját.

– Á, jó estét, Stevens, hogy van? – kérdezte. – Kicsit zűrösen alakultak ma este a dolgok, és gondoltam, talán Lord Darlington nem bánja, ha éjszakára itt maradok.

– Örülök, uram, hogy látom. Azonnal szólok őlordságának, hogy itt van.

– Mr. Rolandhoz készültem, de úgy látszik, valami félreértés történt, mert nem találtam otthon őket. Remélem, nem jöttem nagyon rosszkor. Vagyis hogy nincs semmi különösebb tervük ma estére.

– Azt hiszem, őlordsága néhány vendéget vár vacsora után.

– Hát ez baj. Úgy látszik, rosszkor jöttem. Majd szépen meghúzó magam. Úgyis van nálam néhány írás, amin dolgoznom kell ma este – mutatott Mr. Cardinal az aktatáskájára.

– Bejelentem őlordságának, uram. Arra mindenestre alkalmas az időpont, hogy vele vacsorázzon.

– Pompás, épp ebben reménykedtem. De Mrs. Mortimer aligha fog repesni az örömtől.

Magára hagytam Mr. Cardinalt a szalonban, és elindultam a dolgozószobába, ahol őlordsága épp mélyen elmerült valamiféle iratokban. Amikor tájékoztattam Mr. Cardinal érkezéséről, csodálkozás és bosszúság futott át az arcán. Aztán hátradőlt a székében, mintha töprengene valamin.

– Mondja meg Mr. Cardinalnak, hogy mindjárt lemegyek – utasított végül. – Addig is érezze jól magát.

Mikor visszatértem a földszintre, azt láttam, hogy Mr. Cardinal meglehetősen nyugtalanul járkál a szalonban, és olyan tárgyakat vesz alaposan szemügyre, amelyeket már igazán régóta ismerhet. Átadtam őlordsága üzenetét, és érdeklődtem, hogy mit hozhatok frissítőül.

– Egyelőre csak egy kis teát, Stevens. Kit vár őlordsága estére?

– Sajnálom, uram, de attól tartok, nem áll módomban a segítségére lenni.

– Fogalma sincs?

– Őszintén sajnálom, uram.

– Hm, érdekes. Na, mindegy. Jobb, ha meghúzom magam ma este.

Emlékszem, nem sokkal ezután mentem le Miss Kenton nappalijába. Az asztalánál ült, de nem volt előtte semmi, és a keze is üres volt; az igazat megvallva, a viselkedéséből valahogy arra lehetett következtetni, hogy amikor bekopogtam, már jó ideje így ült.

– Miss Kenton, itt van Mr. Cardinal – közöltem. – Szüksége lesz ma este a szobájára.

– Rendben van, Mr. Stevens. Mielőtt elmennék, intézkedem.

– Elmegy ma este, Miss Kenton?

– Igen, Mr. Stevens, elmegyek.

Talán kissé meglepettnek mutatkoztam, ugyanis hozzátette:

– Biztosan emlékszik, Mr. Stevens, már két hete megbeszéltük.

– Hogyne, Miss Kenton, természetesen. Bocsásson meg, egy pillanatra megfeledkeztem róla.

– Valami baj van, Mr. Stevens?

– Igazán semmi, Miss Kenton. Néhány vendéget várunk ma estére, de ez nem ok arra, hogy ön ne távozhasson el.

– Már két hete megbeszéltük, Mr. Stevens, hogy ma este nem leszek itt.

– Természetesen, Miss Kenton. Bocsásson meg. Indultam kifelé, de az ajtóban megállított Miss Kenton hangja:

– Mr. Stevens, mondani szeretnék valamit.

– Parancsoljon, Miss Kenton.

– Azzal az ismerősömmel kapcsolatban. Akivel ma este találkozom.

– Igen, Miss Kenton.

– Megkérte a kezemet. Gondoltam, önnek joga van hozzá, hogy tudja.

– Értem, Miss Kenton. Ez igazán érdekes.

– De még nem döntöttem.

– Értem.

Egy pillanatig lesütötte a szemét, s a kezét bámulta, de aztán gyorsan megint rám nézett.

– Az ismerősöm állást kapott jövő hónaptól a nyugati ország részben.

– Értem.

– Amint mondtam, Mr. Stevens, még nem döntöttem. De gondoltam, úgy helyes, ha szólok önnek.

– Igazán hálás vagyok, Miss Kenton. Remélem, kellemes estéje lesz. Most pedig kérem, bocsásson meg.

Vagy húsz perccel ezután megint összetalálkoztam Miss Kentonnal, de akkor már nagyon lekötöttek a vacsora előkészületei. Ami azt illeti, éppen a hátsó lépcsőn mentem fölfelé egy megrakott tálcával, amikor hallottam, hogy odalent dühös léptek koppannak a padló deszkáin. Amikor megfordultam, Miss Kentont láttam: haragosan nézett föl rám a lépcső aljából.

– Mr. Stevens, valóban elvárná tőlem, hogy ma este is szolgálatban legyek?

– Szó sincs róla, Miss Kenton. Mint az imént rámutatott, ön jó előre bejelentette, hogy távol lesz.

– De látom, egyáltalán nem helyesli, hogy ma este elmegyek.

– Épp ellenkezőleg, Miss Kenton.

– Azt képzelem, hogy ha ekkora felfordulást csinál a konyhában, meg nagy dérral–dúrral jön–megy a nappalim előtt, akkor majd meggondolom magam?

– Miss Kenton, ez a kis felbolydulás a konyhában kizárólag annak tudható be, hogy Mr. Cardinal az utolsó pillanatban érkezett vacsorára. Nincs rá a világon semmi ok, hogy ön ne menjen el ma este.

– El is megyek, Mr. Stevens, akár áldását adja rá, akár nem. Ezt szeretném leszögezni. Már hetekkel ezelőtt megtettem az előkészületeket.

– Való igaz, Miss Kenton. És hadd kívánjak még egyszer igen kellemes estét.

A vacsorát mintha sajátságos hangulatban költötte volna el a két úriember. Hosszú percekig szó nélkül ettek, különösen őlordságának mintha nagyon messze jártak volna a gondolatai.

– Valami különös esemény készül ma este, uram? – szólalt meg egyszerre Mr. Cardinal.

– Tessék?

– A ma esti vendégek, uram. Fontos emberek?

– Sajnos nem mondhatom meg, fiam. Szigorúan bizalmas.

– Nohát! Gondolom, ez az jelenti, hogy nem illő részt vennem.

– Mármint miben, fiam?

– Abban, amire ma itt készülnek, akármi is legyen az.

– Ó, számodra nem is lenne érdekes. Különben is, a találkozó kimondottan bizalmas jellegű. Szóba sem jöhet, hogy részt vegyél. Nem, az teljességgel kizárt.

– Nohát! Ez nagyon jelentőségteljesen hangzik – nézett Mr. Cardinal fürkészően őlordságára, de az szó nélkül folytatta az étkezést.

Vacsora után a két úr visszavonult a dohányzóba szivarozni, meg egy-két pohár portóira. Amíg leszedtem az ebédlőben az asztalt és előkészítettem a szalont az esti látogatók érkezésére, utam több ízben is elvitt a dohányzó ajtaja előtt, így semmiképp sem kerülhette el a figyelmemet, hogy milyen hallgatagok voltak az urak a vacsora fölött, olyan élénk eszmecserét folytattak most. Negyedóra múlva indulatos szóváltás szűrődött ki odabentről. Természetesen nem álltam meg figyelni, de megütötte a fületem, hogy őlordsága ezt kiabálja: – Csakhogy ez nem tartozik rád, fiam! Semmi közöd hozzá!

Az ebédlőben tartózkodtam, mikor az urak végül kijöttek. Úgy láttam, időközben lehiggadtak némiképp, és ahogy átmentek az előcsarnokon, őlordsága csak annyit mondott:

– Ne felejtsd el, fiam! Megbízom benned. – Amire Mr. Cardinal bosszúsan dűnnyögte:

– Persze, persze, hiszen szavamat adtam.

Aztán hallottam, hogy elválnak, őlordsága a dolgozószobájába tart, Mr. Cardinal pedig a könyvtárba.

Szinte pontosan nyolc óra harminckor arra lettünk figyelmesek, hogy autók gördülnek a ház elé. Ajtót nyitottam; egy sofőr állt ott, s ahogy átnéztem a válla fölött, észrevettem, hogy rendőrök szóródnak szét a parkban. A következő pillanatban bevezettem két igen magas állású urat, akiket őlordsága az előcsarnokban fogadott és gyorsan betessékelt a szalonba. Vagy tíz perc múltán hallottuk, hogy újabb kocsi érkezik; Herr Ribbentropnak nyitottam ajtót, a német nagykövetnek, aki ekkor már nem számított idegennek Darlington Hallban. Őlordsága kijött, hogy üdvözlje, és a két úriember mintha cinkos pillantásokat váltott volna, mielőtt eltűnt a szalonban. Amikor néhány pillanat múlva behívtak, hogy felszolgáljam a frissítőket, a négy úriember a különféle kolbászfajták minőségi jellemzőit vitatta meg, s a hangulat, legalábbis látszólag, egészen kedélyes volt.

Ezt követően elfoglaltam helyemet az előcsarnokban, a bejárat közelében, ahol a fontos találkozók alkalmával általában tartózkodni szoktam, és onnan el sem kellett mozdulnom, amíg vagy két óra múlva meg nem szólalt a csengő a hátsó bejáratnál. Amikor lementem ajtót nyitni, egy rendőr állt ott Miss Kentonnal, akinek a személyazonosságát igazolnom kellett.

– Csak biztonsági intézkedés, kisasszony, ne vegye rossz néven – dűnnyögte távozóban a rendőr, s eltűnt az éjszakában.

Amíg beretesztem az ajtót, észrevettem, hogy Miss Kenton vár rám.

– Remélem, kellemes estéje volt, Miss Kenton.

Nem válaszolt, hát amíg átmentünk az elsötétített konyhán, megismételtem:

– Remélem, kellemes estéje volt, Miss Kenton.

– Hogyne, köszönöm, Mr. Stevens.

– Örömmel hallom.

Mögöttem hirtelen elhallgattak a léptei.

– Mr. Stevens, magát egyáltalán nem érdekli – hallottam a hangját –, hogy mi történt ma este köztem és az ismerősöm közt?

– Igazán nem szeretnék tapintatlan lenni, Miss Kenton, de most haladéktalanul vissza kell térnem az emeletre. Az a helyzet, hogy e pillanatban világraszóló jelentőségű események történnek ebben a házban.

– Ugyan, Mr. Stevens, mikor nem? De kérem, ha annyira siet, hát egyszerűen csak bejelentem, hogy elfogadtam az ismerősöm ajánlatát.

– Parancsol, Miss Kenton?

– A házassági ajánlatát.

– Valóban, Miss Kenton? Akkor engedje meg, hogy gratuláljak.

– Köszönöm, Mr. Stevens. Természetesen szívesen kitöltöm a felmondási időmet. Mindazonáltal hálás lennék, ha módjában állna hamarabb elengedni. Az ismerősöm két hét múlva foglalja el az állását a nyugati országrészben.

– Igyekezni fogok minél hamarabb találni valakit az ön helyére, Miss Kenton. Most azonban nagyon kérem, bocsásson meg, vissza kell mennem az emeletre.

Ismét elindultam, és már kis híján odaértem a folyosóra nyíló ajtóhoz, amikor megütötte a fülemet Miss Kenton hangja: – Mr. Stevens! –, hát visszafordultam. Ugyanott állt, ezért kénytelen volt kissé fölemelni a hangját, hogy halljam, és szavai furcsán visszhangzottak a sötét és üres konyha öblös tereiben.

– Úgy értsem ezt – tudakolta –, hogy miután ennyi éven át szolgáltam ebben a házban, önnek nincs több hozzáfűznivalója esetleges távozásomhoz, mint amit most hallottam?

– Miss Kenton, őszintén gratulálok. De, ismétlem, világraszóló jelentőségű események történnek odafönt, és nekem vissza kell térnem a helyemre.

– Tudja, Mr. Stevens, hogy az ismerősömmel sokat emlegetjük magát?

– Valóban, Miss Kenton?

– Valóban, Mr. Stevens. Gyakran szórakoztatjuk egymást önről szóló kis történetekkel. Például az ismerősöm mindig arra kér, mutassam meg, hogyan csippenti ön össze két ujjal az orrát, amikor megborsozza az ételt. Ez mindig megnevetteti.

– Valóban?

– A maga lelkesítő szónoklatait is nagyon szereti hallani. Komolyan mondom, már egész rutinosan adom elő őket. Elég egy-két mondat, és máris mindketten az oldalunkat fogjuk a nevetéstől.

– Valóban, Miss Kenton? De most kérem, bocsásson meg. Fölmentem az előcsarnokba, és elfoglaltam a helyemet.

Ám öt perc sem telt el, megjelent a könyvtár ajtajában Mr. Cardinal, és magához intett.

– Nem szívesen zavarom, Stevens – mondta. – De megkérhetném, hogy hozzon még egy kis konyakot? Úgy látszik, abban az üvegben, amelyet az előbb hozott, már egy csöpp sincs.

– Örömmel szolgálok bármiféle frissítővel, uram, amit csak óhajt. Mindazonáltal ha tekintetbe vesszük, hogy önnek még be kell fejeznie a cikkét, nem tudom, bölcs dolog-e a további italfogyasztás.

– A cikkem miatt ne fájjon a feje, Stevens. Hozzon csak még egy kis konyakot, legyen jó fiú.

– Ahogy parancsolja, uram.

Amikor egy perc múlva visszatértem a könyvtárba, Mr. Cardinal a polcok előtt járkált, és a könyvek gerincét nézegette. A közelben az egyik íróasztalon szétszórt papírlapok heverték meglehetősen összevisszaságban. Közeledtemre Mr. Cardinal örömteli kiáltást hallatott, és az egyik bőr karosszékbe roskadt. Kitöltöttem egy kis konyakot, s átnyújtottam neki.

– Nézze, Stevens – mondta –, mi már jó ideje barátok vagyunk, nem igaz?

– Valóban, uram.

– Én mindig alig várom, hogy magával elcsevegjek, ha idejövök.

– Értem, uram.

– Nem inna velem?

– Igazán kedves öntől, uram. De köszönöm, inkább nem.

– Mondja Stevens, jól van?

– Kifogástalanul, uram, köszönöm – nevettem el magam.

– Nem érzi rosszul magát?

– Kissé fáradt vagyok, meglehet, de egyébként semmi bajom, uram, köszönöm.

– Hát akkor üljön le! Különben is, már megmondtam. Mi régi barátok vagyunk. Hát miért ne lennék őszinte magával? Nyilván

magától is rájött, hogy nem véletlenül csöppentem ide ma este. Tudja, kaptam egy fülest arról, hogy mi folyik itt. Mármint az előcsarnok másik oldalán, ebben a pillanatban.

– Értem, uram.

– Nem ülne le, Stevens? Én barátilag szeretnék beszélgetni, maga meg csak áll ott azzal az átkozott tálcával, mint aki bármelyik pillanatban kisétálhat.

– Elnézést kérek, uram.

Letettem a tálcát, és – illő testtartásban – helyet foglaltam a karosszékben, amelyre Mr. Cardinal mutatott.

– Így már jobb – bólintott. – Mondja csak, Stevens, a szalonban nincs ott véletlenül pillanatnyilag a miniszterelnök?

– A miniszterelnök, uram?

– Jó, rendben van, ne mondjon semmit. Megértem, hogy nincs könnyű helyzetben – sóhajtott fel Mr. Cardinal, és fáradtan pillantott az íróasztalon szétszórt papírlapokra.

– Aligha kell magának magyaráznom, Stevens, hogyan érzek őlordsága iránt. Mármint hogy nekem ő mindig is olyan volt, mintha a második apám lenne. Ezt nem is kell magának mondanom, Stevens.

– Nem, uram.

– Nagyon ragaszkodom hozzá.

– Igen, uram.

– És maga is, tudom jól. Maga is őszintén ragaszkodik hozzá. Nem igaz, Stevens?

– De igen, uram.

– Akkor jó. Szóval mind a ketten tudjuk, hányadán állunk. De nézzünk szembe a tényekkel. Őlordsága benne van a slamasztikában. Figyeltem, hogyan mászik bele egyre jobban, és meg kell mondanom magának, Stevens, nagyon nyugtalan vagyok. Őlordsága elvesztette a talajt a lába alól, tudja, Stevens?

– Valóban, uram?

– Mondja, Stevens, van magának fogalma arról, hogy mi megy itt végbe ebben a szent pillanatban, amíg mi ülünk és beszélgetünk? Hogy mi megy végbe alig néhány lépésnyire tőlünk? Odaát, abban a szobában – és nincs rá szükségem, hogy ezt megerősítse – ebben a pillanatban együtt ül Anglia miniszterelnöke, külügyminisztere és a

német nagykövet. Őlordsága valósággal csodákat művelt, hogy ezt a találkoztót tető alá hozza, és azt hiszi, őszintén hiszi, hogy derék és tiszteletre méltó dolgot cselekszik. Van magának fogalma arról, miért hívta össze őlordsága ma estére ezeket az urakat? Van fogalma arról, hogy mi folyik itt, Stevens?

– Sajnos nincs, uram.

– Szóval sajnós nincs. És mondja csak, Stevens, magát ez egyáltalán nem érdekli? Nem is kíváncsi rá? Az isten szerelmére, ember, életbe vágóan fontos dolog történik itt a házban! És maga egyáltalán nem kíváncsi rá?

– Nem volna helyénvaló, ha ilyesmibe ártanám bele magam, uram.

– De hát maga ragaszkodik őlordságához! Őszintén ragaszkodik hozzá, most mondta! Márpedig ha szíven viseli őlordsága sorsát, nem volna oka a nyugtalanságra? Vagy legalábbis a kíváncsiságra? A gazdája titkos megbeszélésre hívja össze éjnek évadján Anglia miniszterelnökét meg a német nagykövetet, és maga még csak nem is kíváncsi?

– Azt nem mondanám, hogy nem vagyok kíváncsi, uram. De nem vagyok abban a helyzetben, hogy az ilyen ügyeket illetően tanújelét adjam a kíváncsiságomnak.

– Szóval nincs abban a helyzetben? Vagy úgy, maga nyilván azt hiszi, hogy ez a lojalitás. Ugye? Azt hiszi, hogy most lojális? Őlordságához? Vagy éppenséggel a koronához?

– Elnézését kérem, uram, nem értem, mi a javaslat.

– Nekem nincs javaslatom, Stevens – sóhajtott fel Mr. Cardinal, és megrázta a fejét. – Őszintén megvallva, fogalmam sincs, mit kellene tenni. De maga legalább kíváncsi lehetne.

Egy darabig hallgatott, a jelek szerint üres tekintettel bámulta a szőnyeg egy darabját a lábam előtt.

– Biztos, hogy nem iszik velem egy pohárral, Stevens? – kérdezte végül.

– Köszönöm, uram, inkább nem.

– Én mondom magának, Stevens, őlordságát bolonddá teszik. Eléggé utánajártam, tudok annyit a jelenlegi német helyzetről, mint

ebben az országban bárki, és én mondom magának, őlordságát bolonddá teszik.

Nem feleltem. Mr. Cardinal tovább bámulta üres tekintettel a padlót.

– Őlordsága drága, jó ember – folytatta egy idő után. – De a tény az, hogy olyasmibe avatkozott, amihez nem ért. Dróton rángatják. A nácik dróton rángatják. Nem vette észre, Stevens? Nem vette észre, hogy már legalább három–négy éve ez folyik itt?

– Őszintén sajnálom, uram, de én nem vettem észre erre utaló fejleményeket.

– Még csak nem is gyanakodott? Egy kicsit sem gyanakodott, hogy Herr Hitler, a mi drága barátunk, Herr Ribbentrop segítségével dróton rángatja őlordságát, éppolyan könnyűszerrel, mint a többi bábját odahaza Berlinben?

– Őszintén sajnálom, uram, de attól tartok, nem vettem észre erre utaló fejleményeket.

– Hát maga nyilván nem is veheti észre őket, Stevens, mert nem kíváncsi. Maga csak hagyja megtörténni a dolgokat, itt a szeme előtt, és eszébe sem jut, hogy megpróbálja átlátni, miről is van szó.

Mr. Cardinal fészkelődött a karosszékekben, némiképp kiegyenesedett, és egy pillanatig mintha befejezetlen munkáján töprengett volna, amely ott hevert az íróasztalon a közelben.

– Őlordsága úriember – mondta aztán. – Ez a dolog nyitja. Úriember, aki háborút vívott a németekkel, és az ösztönei azt diktálják, hogy az ember a legyőzött ellenséggel szemben nagylelkűen és baráttan viselkedik. Így működnek az ösztönei. Mivelhogy úriember, tősgyökeres, régi vágású angol úr. Ezt magának is látnia kellett, Stevens. Az nem lehet, hogy nem látta! Ahogy kihasználták, ahogy dróton rángatták, ahogy valami szép és nemes dolgot eltorzítottak... olyasmivé, amit már felhasználhatnak a saját mocskos céljaikra. Magának ezt látnia kellett, Stevens!

Mr. Cardinal megint a padlóra meredt. Néhány pillanatig hallgatott, aztán folytatta.

– Emlékszem, amikor évekkal ezelőtt itt voltam, és jött az az amerikai fickó. Valami nagy konferenciát tartottunk, apám részt vett az előkészítésében. Emlékszem arra az amerikai fickóra, még

részegebb volt, mint én most, és fölállt a vacsoraasztalnál az egész társaság előtt. Ujjal mutatott őlordságára, és amatőrnek nevezte. Kétbalkezes amatőrnek nevezte, és azt mondta, olyasmibe avatkozik, amihez nem ért. Hát meg kell mondanom, Stevens, annak az amerikai fickónak igaza volt. Ez a helyzet. Manapság olyan ocsmány világban élünk, hogy abban semmi keresnivalójuk a finom és nemes ösztönöknek. Maga is látta, Stevens, nem igaz? Hogy hogyan bántak el valamivel, ami szép és nemes volt. A saját szemével látta, nem igaz?

– Elnézését kérem, uram, de nem mondhatnám, hogy láttam volna.

– Szóval nem mondhatná, hogy látta volna. Hát, nem tudom, maga hogy van vele, de én nem hagyom ennyiben, az biztos. Ha apám élne, ő sem hagyná ennyiben, ő is beavatkozna.

Mr. Cardinal megint elhallgatott, és egy pillanatig, talán mivel megboldogult édesapjára gondolt, nagyon szomorúnak látszott.

– Maga képes nyugodtan nézni, Stevens – kérdezte végül –, hogy őlordsága csak így belesétál a szakadékba?

– Elnézését kérem, uram, nem egészen értem, hogy mire gondol.

– Szóval nem érti, Stevens. Nos, mivel barátok vagyunk, hát őszinte leszek. Az utóbbi néhány évben őlordsága valószínűleg messze a leghasznosabb eszköze volt Herr Hitler propaganda trükkjeinek a mi országunkban. Annál is inkább, mert őszinte és tisztességes, és fogalma sincs róla, mibe is keveredett valójában. Ha csak az utolsó három évet vesszük, őlordságának döntő szerepe volt abban, hogy Berlin kapcsolatot alakíthatott ki hatvannál is több emberrel országunk legbefolyásosabb polgárai közül. Az ő szempontjukból ez remekül bevált. Herr Ribbentropnak gyakorlatilag sikerült kiiktatnia a külügyminisztériumot. És mintha az istenverte pártjuk seregszemléje meg az istenverte olimpiájuk nem volna épp elég, tudja, mihez sikerült megnyerniük őlordsága támogatását? Van valami fogalma arról, hogy miről beszélgetnek odabent e pillanatban?

– Sajnos nincs, uram.

– Őlordsága arra igyekszik rávenni magát a miniszterelnököt, hogy fogadja el Herr Hitler meghívását. Őlordsága komolyan azt

hiszi, hogy a miniszterelnök súlyosan félreismeri a jelenlegi német vezetést.

– Nem látom be, mi kivetnivaló van ebben, uram. Őlordsága mindig arra törekedett, hogy elősegítse a népek közötti megértést.

– És ez még nem minden, Stevens! E pillanatban, ha nem tévedek, éppen ebben a pillanatban fejt ki őlordsága azt az elgondolást, hogy Őfelsége személyesen is ellátogathatna Herr Hitlerhez. Nem titok, hogy új uralkodónk mindig is lelkes híve volt a náciknak. Nos, úgy látszik, már alig várja, hogy elfogadhassa Herr Hitler meghívását. És e pillanatban, Stevens, őlordsága minden tőle telhetőt megtesz, hogy leszerelje a külügyminisztérium tiltakozását ez ellen a visszataszító ötlet ellen.

– Elnézését kérem, uram, de én nem találok őlordsága eljárásában semmit, ami ne volna a legteljesebb mértékben emelkedett szellemű és nemes. Végeredményben csak azon fáradozik minden erejével, hogy biztosítsa a béke fennmaradását Európában.

– Mondja, Stevens, magának meg sem fordul a fejében az a halvány lehetőség, hogy esetleg igazam van? Még csak nem is *kíváncsi* arra, amiről beszélek?

– Elnézését kérem, uram, de meg kell mondanom, hogy tökéletesen megbízom őlordsága ítélőképességében.

– Akinek megbízható az ítélőképessége, az nem hihet tovább Herr Hitlernek azután, ami a Rajna-vidéken történt, Stevens. Őlordsága olyasmibe avatkozott, amihez nem ért. Te jó isten, most aztán komolyan megbántottam magát!

– Szó sincs róla, uram – mondtam, ugyanis azért álltam fel, mert csöngettek értem a szalonból. – De úgy látom, szükségük van rám az uraknak. Kérem, bocsásson meg.

A szalont sűrű dohányfüst töltötte be. Az előkelő urak csak szívták a szivarjukat ünnepélyes arccal, szótlánul, amíg őlordsága utasított, hogy hozzak fel a pincéből egy palack különlegesen finom portóit.

Ilyen késői órán nagyon visszhangzanak az ember léptei, ahogy a hátsó lépcsőn lemegy a pincébe, és kétségtelenül ez ébresztette fel Miss Kentont. Mert ahogy végigmentem a sötét folyosón, kinyílt a

nappalijának ajtaja, s ő megjelent a küszöbön a kiszűrődő lámpafényben.

– Csodálkozom, hogy ön még mindig idelent van, Miss Kenton – jegyeztem meg, ahogy közelebb értem.

– Mr. Stevens, nagyon ostobán viselkedtem az előbb.

– Bocsásson meg, Miss Kenton, de most nem érek rá beszélgetni.

– Mr. Stevens, kérem, ne vegye a szívére, amiket az előbb mondtam. Szörnyű ostobaságokat beszéltem.

– Semmit sem veszek a szívemre, amit mondott, Miss Kenton. Ami azt illeti, nem is tudom, miről beszél, odafönt nagy horderejű események zajlanak, és aligha állhatok meg most önnel cseverészni. Azt javaslom, pihenjen le.

Ezzel továbbsiettem, de már majdnem a konyhaajtónál jártam, amikor a folyosóra boruló sötétség tudtomra adta, hogy Miss Kenton végre becsukta nappalija ajtaját.

Nem tartott soká, hogy előkeressem a szóban forgó palackot odalent a pincében, és megtegyem a szükséges előkészületeket a szervírozáshoz. Vagyis alig pár perccel a Miss Kentonnal folytatott rövid beszélgetésem után már visszafelé mentem a folyosón, ezúttal tálcával a kezemben. Amikor Miss Kenton ajtajához értem, az alul kiszűrődő fény elárulta, hogy még itt van. És most már biztosan tudom, hogy ez a pillanat ivódott oly mélyen az emlékezetembe: a pillanat, amikor megálltam a folyosó homályában, kezemben a tálcával, és egyre jobban erősödött bennem a bizonyosság, hogy tőlem alig pár lépésnyire, az ajtó mögött Miss Kenton most sír.

Úgy emlékszem, ennek a bizonyosságnak nem volt semmi konkrét alapja – sírást biztosan nem hallottam odabentről –, mégis pontosan fel tudom idézni, hogy tökéletesen biztos voltam benne, ha most bekopognék és belépnék, könnyek közt találnám őt. Nem tudom, mennyi ideig álltam ott; akkor huzamosabb időszaknak éreztem, de a valóságban, azt gyanítom, alig pár másodperc lehetett. Hisz természetesen föl kellett sietnem, hogy az ország legelőkelőbb urainak legyek a szolgálatára, és alig hihető, hogy indokolatlanul késlekedtem volna.

A szalonba visszatérve változatlanul meglehetősen borús hangulatban találtam az urakat. További benyomásokra azonban nem állt módomban szert tenni, ugyanis alig léptem be, őlordsága máris kivette a kezemből a tálcát.

– Hagyja csak, Stevens, majd én elintézem. Köszönöm, elmehet.

Ismét átmentem az előcsarnokon, és behúzódtam a helyemre, a boltív alá, s a következő órában, mármint az urak távozásáig semmi sem történt, ami elszólított volna onnan. Mindazonáltal az az óra, amelyet ott töltöttem egy helyben állva, mindvégig elevenen élt az emlékezetemben a hosszú évek során. Eleinte, miért is tagadnám, kissé levert voltam. De ahogy tovább álltam ott, különös dolog történt: mégpedig az, hogy valami mélységes diadalérzet tört fel bennem. Arra már nem emlékszem, milyen mértékben elemeztem ki ezt akkor, de most, ahogy visszagondolok rá, kézenfekvőnek látszik a magyarázat. Végeredményben rendkívül megerőltető este állt mögöttem, amelynek során mindazonáltal sikerült megőriznem „a helyzetemnek megfelelő méltóságot” – méghozzá olyan módon, hogy arra még apám is büszke lehetett volna. S az előcsarnok túloldalán, azok mögött az ajtók mögött, amelyeken a pillantásom éppen nyugodott, abban a szobában, ahol kötelezettségeimnek tettem eleget csak az imént is, Európa leghatalmasabb urai tanácskoztak földrészünk sorsáról. Ki vonhatná kétségbe, hogy abban a pillanatban ténylegesen olyan közel kerültem az események középpontjához, aminél többet főkomornyik nem kívánhat? Feltételezem, hogy akkor, amint ott álltam és az est eseményein töprengtem – a már megtörténteken és az épp akkor történőkön –, úgy láttam, hogy summázatát jelentik mindannak, amit addig elértem az életben. Más magyarázatot nemigen találok arra a diadalérzetre, amely végül is hatalmába kerített aznap este.

HATODIK NAP – ESTE WEYMOUTH

Évek óta gondolkodom azon, hogy eljövök ebbe a tengerparti városba. Többektől hallottam, milyen kellemesen nyaraltak itt, és Mrs. Symons is azt írja az *Anglia csodájában*, hogy „ez a város hosszú napokon át képes mindig új szórakozással és látnivalóval szolgálni”. Ami azt illeti, külön is említést tesz erről a mólóról, amelyen az utóbbi fél órában föl–alá sétáltam, és azt javasolja a turistáknak, hogy este jöjjenek ki ide, amikor a mólót színes körtékkel világítják meg. Épp az imént értesültem egy hivatalos személytől, hogy a lámpákat „nemsokára” meggyújtják, így elhatároztam, hogy leülök erre a padra, és bevárom a szóban forgó eseményt. Innen jól látni, ahogy a nap eltűnik a tengerben, és bár még elég világos van – verőfényes nap volt ez a mai –, látom, hogy itt–ott már fények gyulladtak ki a part mentén. Közben a mólón nyüzsgő a tömeg; mögöttem szünet nélkül dübörögnek a léptek a deszkákon.

Tegnap délután érkeztem meg ide, és elhatároztam, hogy maradok még egy éjszakát, vagyis hagytam magamnak egy teljes pihenőnapot. Meg kell mondanom, némi megkönnyebbülésemre szolgált, hogy nem kell autóba ülnöm; mert bármilyen élvezetes tevékenység, megesik, hogy egy idő után némiképp belefárad az ember. Akárhogy is, bőven van időm, hogy még egy napot itt töltssek; ha holnap korán útra kelek, uzsonnaidőre kétségtelenül visszaérek Darlington Hallba.

Már két teljes nap telt el azóta, hogy Miss Kentonnal találkoztam Little Comptonban, a Rózsakert Szálloda teázójában. Mivel végül is ott találkoztunk, Miss Kenton ugyanis azzal lepett meg, hogy odajött a szállodába. Elidőztem még egy darabig, miután végeztem az ebéddel, ha jól emlékszem, egyszerűen az esőt bámultam az asztalom melletti ablakon át, amikor odajött hozzám az egyik szállodai alkalmazott, és közölte, hogy egy hölgy vár rám a recepciónál. Fölálltam és kimentem a hallba, ahol nem láttam

ismerősnek tetsző személyt. De aztán megszólalt a pult mögött a portás: – A hölgy a teázóban várja, uram.

A jelzett ajtón át szedett–vedett karosszékekkel és könnyen mozdítható asztalokkal berendezett helyiségbe jutottam. Nem volt ott senki, csak Miss Kenton, aki belépésemre fölállt, és mosolyogva kezet nyújtott.

– Nahát, Mr. Stevens! Mennyire örülök, hogy látom!

– Mrs. Benn, igazán örvendek.

A helyiségben rendkívül sötét volt az eső miatt, így két karosszéket odatoltunk az ablakfülkébe. Aztán vagy két órán át ott beszélgettünk Miss Kentonnal a beszivárgó szürke fényben, míg az eső tovább verte a teret odakint.

Persze idősebbnek látszott valamivel, de – legalábbis szerintem – nagyon szépen öregedett. Az alakja karcsú maradt, a tartása egyenes. És a fejtartása is épp olyan volt, mint régen, olyan már–már dacos. Ahogy a hideg fény az arcára esett, természetesen nem kerülhette el a figyelmemet az a néhány ránc. De mindent összevéve az a Miss Kenton, akit magam előtt láttam, meglepően hasonlított ahhoz a személyhez, aki annyi hosszú éven át az emlékeimben élt. Szó ami szó, módfelett örvendetes volt viszontlátni őt.

Az első mintegy húsz percben úgy beszélgettünk, ahogyan az idegenek szoktak; udvariasan érdeklődött, hogy miképp sikerült az utam, élvezem–e a vakációt, mely városokat és nevezetes látnivalókat tekintettem meg, és így tovább. Ahogy tovább beszélgettünk, be kell vallanom, látni véltem, hogy más, rejtettebb változásokkal is rajtahagyták nyomaikat az évek. Például az volt a benyomásom, hogy Miss Kenton valamiképp *lelassult*. Meglehet, ez egyszerűen a korral járó higgadtság volt, és jó darabig igyekeztem is annak tekinteni. De semmiképp sem tudtam szabadulni attól az érzéstől, hogy bizonyos életuntság jele; az a szikra, amely valamikor olyan elevenné, némelykor kiszámíthatatlanná tette, mintha kialudt volna. Ami azt illeti, néha, amikor nem beszélt, hanem mozdulatlan volt az arca, olyan benyomásom támadt, mintha valami szomorúságfélét fedeznék föl rajta. Persze az is lehetséges, hogy tévedtem.

Rövidesen végképp eloszlott az a kis feszélyezettség is, amely találkozásunk első perceiben hatalmába kerített bennünket, és személyesebb témákra terelődött a beszélgetés. Egy darabig fölemlegettük a régi ismerősöket, s beszámoltunk egymásnak arról, mit hallottunk felőlük, és meg kell mondanom, ez fölöttébb élvezetes volt. Nem is annyira a beszélgetés tartalmának köszönhetően, mint inkább a kis mosolyainak, amelyekkel lezárta a mondanivalóját, az alig észrevehető gunyorosságnak a hangjában, keze vagy válla egy-egy mozdulatának; mindez semmivel össze nem téveszthető elevenséggel idézte föl azoknak a régi, sok év előtti beszélgetéseknek a ritmusát és szokásait.

Ekkor sikerült tudomást szereznem egy-két tényről jelenlegi körülményeit illetően is. Például megtudtam, hogy a házassága nincs is olyan súlyos válságban, mint ahogy leveléből következtetni lehetett volna; és jöllehet valóban elhagyta otthonát egy négy- vagy ötnapos időszakra – amely idő alatt a nekem írott levél megfogalmazódott –, azóta hazatért, és Mr. Benn nagy örömmel fogadta. – Még jó, hogy legalább egyikünknek megvan a magához való esze – jegyezte meg Miss Kenton mosolyogva.

Természetesen tisztában vagyok azzal, hogy mindez a legkevésbé sem tartozik rám, és hangsúlyoznom kell, hogy álmomban sem jutott volna eszembe efféle dolgokba beleártani magam, ha nem készítenek rá, mint bizonyára önök is emlékeznek, fontos szakmai okok, mármint a Darlington Hallban jelenleg tapasztalható, munkaerőhiánnyal kapcsolatos problémák. Egyébként Miss Kentonnak a jelek szerint egyáltalán nem esett nehezére, hogy a szóban forgó ügyet illetően beavasson a bizalmába, amit hajdani közeli munkatársi kapcsolatunk szilárdságának örvendetes bizonyítékaként fogtam fel.

Ezután, úgy emlékszem, Miss Kenton egy darabig általánosabb dolgokról beszélt a férjét illetően, aki nyugdíjba készül valamivel a korhatár betöltése előtt, ugyanis megromlott az egészségi állapota, meg a lányáról, aki már férjnél van, és az őszre gyereket vár. Ami azt illeti, meg is adta nekem a lánya dorseti címét, és be kell vallanom, meglehetősen hízelgőnek találtam, hogy láttam, mennyire szeretné, ha fölkeresném útban hazafelé. Jöllehet elmagyaráztam,

hogy Dorsetnek azt a részét aligha ejtem útba, Miss Kenton tovább erősködött. – Catherine annyit hallott magáról, Mr. Stevens. Nagyon boldog lenne, ha megismerhetné.

Ami engem illet, megpróbáltam minél szemléletesebben leírni, milyen most Darlington Hall. Igyekeztem érzékeltetni, mennyire nagyvonalú munkaadó Mr. Farraday; beszámoltam a házban végbement változásokról, továbbá a jelenlegi személyzeti beosztásról. Miss Kenton mintha észrevehetően felderült volna, amikor a házról beszéltem, és rövidesen együtt idéztük fel a régi emlékeket, s jókat neveltünk rajtuk.

Lord Darlingtonra, ha jól emlékszem, csak egy ízben terelődött a szó. Az ifjú Mr. Cardinaldal kapcsolatos, derűs emlékek kerültek szóba, így nem hallgathattam el Miss Kenton előtt, hogy az úriember odaveszett Belgiumban a háború alatt. – Őlordságához persze rendkívül közel állt Mr. Cardinal – tettem hozzá –, és nagyon a szívére vette a dolgot.

Nem akartam fájdalmas emlékekkel rontani a kellemes hangulatot, hát igyekeztem azonnal másra terelni a szót. De amint tartottam is tőle, Miss Kenton olvasott a balul sikerült rágalmozási perről, és mint az várható volt, most megragadta az alkalmat, hogy valamelyest kikérdezzen. Úgy emlékszem, megpróbáltam kitérni, de végül azt mondtam:

– Az a helyzet, Mrs. Benn, hogy a háború alatt néha szörnyű dolgokat állítottak őlordságáról... különösen az a lap. Amíg az ország veszélyben volt, addig eltűrte, de amikor a háború véget ért, és a gyanúsítgatásoknak csak nem akart vége szakadni, őlordsága már nem látott rá okot, hogy mindebbe szó nélkül belenyugodjon. Ma talán már könnyű belátni, miféle veszélyekkel járt egy ilyen per éppen abban az időpontban, az adott politikai légkörben. De hát megtörtént. Őlordsága őszintén bízott a méltányos ítéletben. Ehelyett persze csak az újság példányszáma emelkedett. Őlordsága jó hírének pedig egyszer s mindenkorra befellegzett. Igazán mondom, Mrs. Benn, ebbe, nos, őlordsága tulajdonképpen belerokkant, és olyan csöndes lett a ház. Mikor bevittem neki a teát a szalonba, mindig... Igazán tragikus látvány volt.

– Sajnálattal hallom, Mr. Stevens. Nem is sejtettem, hogy ennyire súlyos volt a helyzet.

– Hát igen, Mrs. Benn. De elég ebből. Tudom, ön abból az időből emlékszik Darlington Hallra, amikor nagy társadalmi események zajlottak a falai közt, amikor előkelő vendégek töltötték meg. Hát őlordtsága is megérdemli, hogy olyannak őrizze meg az emlékezet, amilyen akkor volt.

Amint mondtam, többször nem is került szóba Lord Darlington. Túlnyomórészt a kellemes emlékeket idéztük fel, és az a két óra, amelyet együtt töltöttünk a teázóban, mondhatom, szerfölött kellemesnek bizonyult. Halványan rémlik, hogy más vendégek is bejöttek, amíg beszélgettünk, leültek pár percre, aztán eltávoztak, de ez minket egyáltalán nem zavart. Az igazat megvallva, szinte hihetetlen volt, hogy már két teljes órája ülünk ott, amikor Miss Kenton felnézett a kandallópárkányon álló órára, és megállapította, hogy indulnia kell. Amikor értesültem róla, hogy gyalog kellene elmennie az esőben az autóbusz–megállóig, amely a falun kívül van, ragaszkodtam hozzá, hogy elviszem a Forddal, s így történt, hogy miután a portán kértünk egy esernyőt, együtt léptünk ki a szállodából.

A földön nagy tócsákba gyűlt a víz a Ford körül, így segítségképpen a karomat kellett nyújtanom Miss Kentonnak, amíg beszállt az automobilba. Hamarosan ott autóztunk a falu főutcáján, aztán eltűntek a boltok, és kiértünk a mezőkre. Miss Kenton, aki addig szótlanul ült mellettem, és az elsuhanó tájat nézte, ekkor hozzám fordult:

– Min mosolyog, Mr. Stevens?

– Ó... kérem, bocsásson meg, Mrs. Benn, csak eszembe jutott egy és más, amit a levelében írt. Akkor kissé nyugtalankodtam ezek miatt, de már látom, hogy merőben fölöslegesen.

– Igazán? Pontosan mire gondol, Mr. Stevens?

– Á, semmi különösre, Mrs. Benn.

– De igen, Mr. Stevens, meg kell mondania, komolyan!

– Hát például arra, Mrs. Benn – nevettem el magam –, hogy valahol azt írja a levelében... lássuk csak... „hátralévő napjaimat sivárnak és üresnek látom”. Vagy valami ilyesmit.

– Nahát, Mr. Stevens – nevette el magát ő is. – Én nem írhattam le ilyet.

– De bizony, Mrs. Benn! Tisztán emlékszem.

– Te jó isten! Hát jó, beismerem, akad egy–egy nap, amikor ilyesmit érzek. De aztán gyorsan elmúlik. Biztosíthatom, Mr. Stevens, *nem* érzem az életemet sivárnak és üresnek. Először is már nagyon várjuk az unokát. Az elsőt, mert reméljük több is lesz.

– Bizonyosan. Ebben majd nagyon sok örömet talál. Kis ideig csöndben haladtunk tovább.

– És ön, Mr. Stevens? – szólalt meg aztán Miss Kenton. – Önnek mit tartogat a jövő Darlington Hallban?

– Nos, akármilyen vár is rám, Mrs. Benn, az biztos, hogy üresség nem. Bárcsak az várna! De sajnos nem; hanem munka, munka és még több munka.

Ezen mindketten jót nevettünk. Aztán Miss Kenton megmutatta kissé távolabb az úton az autóbusz–megálló várakozóját, amely már odalátszott.

– Megvárja velem az autóbust, Mr. Stevens? – kérdezte, amikor már majdnem odaértünk. – Pár perc múlva itt lesz.

Kitartóan esett az eső, ahogy kiszálltunk a kocsiból és igyekeztünk a tető alá. A kőből épült, cseréptetős kis építmény nagyon szilárdnak látszott; nem is lehetett más, hisz jócskán ki volt téve az időjárás viszontagságainak ott a nyílt mezők között. Belül mindenütt hámlott ugyan a vakolat, de meglehetősen tisztaság volt. Miss Kenton helyet foglalt a rendelkezésére álló padon, én pedig állva maradtam, és úgy helyezkedtem el, hogy lássam, ha közeledik az autóbusz. Az út másik oldalán is csak megművelt földek húzódtak, fölöttük egy sor távolba vesző távírópóznát követhetett a tekintet.

Egy kis ideig szótlánul várakoztunk.

– Bocsásson meg, Mrs. Benn – szántam el magam végül. – De a helyzet az, hogy talán megint sokáig nem látjuk majd egymást. Nem tudom, megengedné–e, hogy föltegyek egy meglehetősen személyes természetű kérdést. Ugyanis már egy ideje nem hagy nyugodni.

– Parancsoljon, Mr. Stevens. Hiszen régi barátok vagyunk.

– Csakugyan, mint mondotta, régi barátok vagyunk. Egyszerűen azt akartam kérdezni öntől, Mrs. Benn... Kérem, ne válaszoljon, ha nem akar. De az a helyzet, hogy a levelek, amelyeket az évek során öntől kaptam, és különösen az utolsó levele mintha olyasmire engedett volna következtetni, hogy ön... hogyan is fogalmazzam meg?... nem kimondottan boldog. Egyszerűen azt szerettem volna tudni, bántalmazták-e önt valamilyen módon. Bocsásson meg, de amint mondtam, ez a kérdés már egy ideje nem hagy nyugodni. Nagyon ostobán érezném magam, ha már ilyen messzire eljöttem és találkoztunk is, én pedig még csak meg sem kérdezném erről.

– Mr. Stevens, semmi oka rá, hogy ilyen zavarban legyen. Hiszen mégiscsak régi barátok vagyunk, nem igaz? Őszintén szólva, nagyon meghat, hogy ennyire aggódik értem. De biztosíthatom, hogy ezen a téren nincs miért nyugtalanodnia. A férjem semmilyen tekintetben nem bánik rosszul velem. Egyáltalán nem durva vagy összeférhetetlen ember.

– Meg kell mondanom, Mrs. Benn, nagy kő esett le a szívemről.

Kihajoltam az esőbe, és néztem, nem jön-e az autóbusz.

– Látom, nem elégíti ki ez a válasz, Mr. Stevens – jegyezte meg Miss Kenton. – Nem hisz nekem?

– Dehogynem, igazán nem erről van szó, Mrs. Benn, korántsem. Csak hát a helyzet mégiscsak az, hogy ön mintha nem lett volna boldog az évek során. Vagyis hát... bocsásson meg... ugyebár több ízben is rászánta magát, hogy elhagyja a férjét. Ha nem bánik rosszul önnel, akkor... nos... akkor az ember nem igazán érti, mégis mi okból lehet boldogtalan.

Megint kinéztem a szemerkélő esőbe.

– Hogyan is magyarázzam meg, Mr. Stevens? – szólalt meg végül a hátam mögött Miss Kenton. – Magam sem nagyon tudom, miért művelek ilyeneket. De tény és való, már háromszor otthagytam mindent. – Elhallgatott egy pillanatra, mialatt én változatlanul kifelé néztem, a földekre az út túloldalán. – Nyilván azt akarja tudni, Mr. Stevens, hogy szeretem-e a férjemet.

– Na de Mrs. Benn, én igazán nem venném a bátorságot...

– Úgy érzem, válaszolnom kell önnek, Mr. Stevens. Amint mondtam, lehet, hogy hosszú évekig nem látjuk viszont egymást. Igen,

szeretem a férjemet. Eleinte nem szerettem. Nagyon sokáig nem szerettem. Mikor annyi évvel ezelőtt eljöttem Darlington Hallból, egy percig sem gondoltam, hogy igazán, valóban elmegyek. Azt hiszem, egyszerűen újabb furfangnak éreztem, Mr. Stevens, amivel magát bosszanthatom. Nagy megrázkódtatás volt, amikor idejöttem és felfogtam, hogy valóban férjnél vagyok. Hosszú ideig nagyon boldogtalan voltam, szörnyűségesen boldogtalan. De aztán múltak az évek, egyik a másik után, háború volt, felnőtt Catherine, és egy nap arra ébredtem, hogy szeretem a férjemet. Ha az ember ennyi időt eltölt valaki mellett, végül összeszokik vele. Jóindulatú, rendes ember, és hát igen, Mr. Stevens, lassanként megszerettem.

Egy kis időre megint elhallgatott.

– Ez persze nem jelenti azt – folytatta aztán –, hogy ne akadnának olyan pillanatok, nagyon is keserves pillanatok, amikor az ember azt gondolja magában: „Istenem, milyen borzalmasan elrontottam az életemet!” És mindenfélék eszébe jutnak egy másfajta életről, egy *jobb*fajta életről. Például arról az életről, amelyet önnel élhettem volna, Mr. Stevens. És azt hiszem, ilyenkor gurulok méregbe valami apróság miatt és hagyok ott mindent. De aztán mindig hamar rájövök... hogy az én helyem itt van, a férjem mellett. Hiszen már úgysem lehet visszafordítani az időt. Az ember nem töprenghet örökösen azon, hogy mi lehetett volna másképp. Hanem be kell látnia, hogy van olyan jó sora, mint a legtöbb embernek, talán még jobb is, és hálásnak kell lennie érte.

Azt hiszem, nem válaszoltam azonnal, mert beletelt egy kis időbe, amíg átgondoltam, mit is mondott Miss Kenton. Meg aztán, és ezt nyilván megértik, a hallottak kiváltottak belőlem némi szomorúságot. Az igazat megvallva – s miért is ne vallanám be? –, abban a pillanatban a szívem szakadt meg. Mindazonáltal rövidesen feléje fordultam, és elmosolyodtam.

– Tökéletesen igaza van, Mrs. Benn. Ahogy mondja, már késő, nem fordíthatjuk vissza az időt. Az igazat megvallva, egy perc nyugtom se lenne, ha azt kellene hinnem, hogy ilyesfajta gondolatok keserítik meg önnek vagy a férjének az életét. Amint az imént kifejtette, mindannyiunknak hálásnak kell lennünk azért, amiben *részünk van*. És abból ítélve, amit öntől hallottam, Mrs. Benn,

minden oka megvan az elégedettségre. Őszintén szólva, meg merném kockáztatni, hogy most, amikor Mr. Benn nyugdíjba megy, és jönnek majd az unokák, önre és Mr. Bennre szerfölött boldog évek várnak. Nem szabad engednie, hogy továbbra is hóbortos elképzelések álljanak ön és megérdemelt boldogsága közé.

– Természetesen igaza van, Mr. Stevens. Igazán nagyon kedves.

– Úgy látszik, Mrs. Benn, megjött az autóbusz.

Kiléptem, és jeleztem a sofőrnek, Miss Kenton pedig felállt és indult kifelé. Már megállt mellettünk az autóbusz, amikor Miss Kentonra néztem, és láttam, hogy csupa könny a szeme.

– Nos hát, Mrs. Benn, vigyázzon magára. Sokan azt mondják, hogy egy házaspár életének legszebb évei a nyugdíjas évek. Mindent el kell követnie, hogy ezeket az éveket minél szebbé tegye önmaga és a férje számára. Lehet, hogy soha többé nem látjuk egymást, Mrs. Benn, hát nagyon kérem, fogadja meg a tanácsomat.

– Köszönöm, Mr. Stevens, megfogadom. És köszönöm, hogy elhozott idáig, igazán kedves volt öntől. És nagyon örülök, hogy viszontláttam.

– Őszinte örömömre szolgált, hogy viszontláthattam, Mrs. Benn.

A mólón már fölgyulladtak a lámpák, mögöttem egy csapat ember épp most üdvözölte hangos örömujjongással az eseményt. Még mindig elég világos van – a tenger fölött fakóvörösre változott az ég –, de ez a sok sétáló, aki az utóbbi fél órában idegyűlt a mólóra, mintha alig várná, hogy beesteledjen. Gondolom, ez annak az embernek a megállapítását támasztja alá meggyőzően, aki még az imént is itt ült mellettem a padon, s akivel azt a különös beszélgetést folytattam. Azt állította, hogy sokan vannak, akik szerint nincs jobb az esténél, akik alig győzik kivárni. És úgy látszik, ebben van némi igazság, különben miért törne ki örömujjongásban ez a sok ember csupán azért, mert kigyulladtak a mólón a lámpák?

Beszélgetőtársam persze képletesen mondta ezt, de érdekes látni, hogy a szavai ilyen hamar igazolódnak betű szerinti értelemben is. Azt hiszem, már percek óta ott ült mellettem, mire észrevettem, mert nagyon lekötöttek Miss Kentonnal való, két nappal ezelőtti

találkozásom emlékei. Ami azt illeti, azt hiszem, csak akkor figyeltem föl rá, amikor fennhangon megszólalt:

– A tengeri levegő nagyon jót tesz az embernek. Ahogy fölnéztem, elnyűtt tweedzakós, nyitott inggalléros, nagydarab férfit láttam, hetven felé járhatott. A vizet bámulta, talán a sirályokat a távolban, úgyhogy nem is tudtam biztosan, hozzám szólt-e. De mivel senki más nem felelt, és nem is láttam a közelben senkit, aki felelhetett volna, végül rábólintottam.

– Hogyne, minden bizonnyal.

– Az orvos azt mondja, jót tesz. Hát én mindig kijövök, hacsak az idő engedi.

Aztán elősorolta különféle bajait, és csupán néha fordította el a tekintetét a naplementéről, hogy felém bólintson vagy rám vigyorogjon. Tulajdonképpen csak attól kezdve figyeltem oda rá jobban, hogy véletlenül megemlítette: egy közeli udvarházban szolgált főkomornyikként, amíg három évvel ezelőtt nyugdíjba nem ment. A további kérdezősködés során meggyőződtem róla, hogy igen szerény kis ház volt, rajta kívül nem is foglalkoztattak ott senkit teljes munkaidőben. Mikor afelől érdeklődtem, dolgozott-e valaha, mondjuk, a háború előtt, tisztességes létszámú személyzet élén, azt felelte:

– Akkoriban én még csak inas voltam. Nincs nekem olyan felkészültségem, hogy *azokban* az időkben főkomornyik lehettem volna. El se tudja képzelni, mi minden kellett hozzá abban az időben, amikor még olyan igazi nagy házat vittek azokban a régi kastélyokban.

Ezen a ponton úgy véltem, helyénvaló, ha fölfedem kiléteimet, és jöllehet nem vagyok biztos benne, hogy a „Darlington Hall” név mondott neki valamit, a hatás így sem maradt el.

– És én még magának magyarázok – nevetett. – Még jó, hogy szólt, mielőtt végképp bolondot csináltam volna magamból. Ebből is látni, hogy az ember sose tudhatja, kivel beszél, ha egy idegennel elegyedik szóba. Hát akkor a maga keze alatt jó nagy személyzet lehetett. Mármint a háború előtt.

Vidám fickó volt, és úgy láttam, őszintén érdeklődik, hát megvallom, kicsit hosszasan ecseteltem Darlington Hall egykori

napjait. Lényegében megpróbáltam érzékeltetni valamit abból a „felkészültségből”, amint ő nevezte, amely nélkülözhetetlen az olyan nagyszabású események lebonyolításánál, amilyenekre gyakran került sor akkoriban. Az igazat megvallva, azt hiszem, nemcsak néhány szakmai „titkomat” árultam el, amelyek arra szolgáltak, hogy kihozzuk a személyzetből azt a bizonyos többletet, hanem különféle „trükköket” is – amilyenekkel a bűvészek élnek –, melyek révén a főkomornyik elérheti, hogy valami épp a megfelelő pillanatban kerüljön a megfelelő helyre, és a vendégek észre se vegyék a sokszor nagyszabású és bonyolult manővert a művelet háttérében. Mondom, úgy láttam, beszélgetőtársam őszintén érdeklődik, de egy idő múlva az az érzésem támadt, hogy már épp eleget árultam el, hát befejeztem:

– Manapság persze másképp mennek a dolgok a jelenlegi munkaadómnál. Egy amerikai úriembernél.

– Amerikai, mi? Na igen, manapság már csak ők engedhetik meg maguknak az ilyesmit. Szóval maga ott maradt a kastélyban. Maga is benne volt az árban.

– Hát igen – nevettem el magam. – Ahogy mondja, én is benne voltam az árban.

A férfi megint kinézett a tengerre, mélyet lélegzett, és elégedetten felsóhajtott. Aztán jó néhány pillanatig csak ültünk egymás mellett szótlanul.

– Persze, az igazat megvallva – mondtam egy idő után –, a legjobb éveimet Lord Darlingtonnak adtam. A legjobbat mindenből odaadtam, és most... hát most... kiderül, hogy már nem sok adnivalóm maradt.

Az ember nem szólt egy szót se, csak bólintott, hát folytattam:

– Mióta megérkezett az új munkaadóm, Mr. Farraday, mindent elkövettem, a világon mindent, hogy olyan szolgálatot nyújtsak, amilyen a véleményem szerint megilleti. Igazán mindent elkövettem, és nem sajnáltam a fáradságot, de akármit teszek, azt kell tapasztalnom, hogy távolról sem ütöm meg azt a mértéket, amelyet valaha magam elé tűztem. Egyre több hibát követek el. Egyenként mindegyik jelentéktelen... legalábbis eddig az volt. De olyan hibák mind, amilyeneket régebben semmi esetre sem követtem volna el,

és tudom jól, mit jelentenek. Isten a megmondhatója, hogy én mindent megtettem, de hiába. Már mindent odaadtam, amit csak adhattam. Odaadtam Lord Darlingtonnak mindent.

– Te jó ég, cimbora! Adjak egy zsebkendőt? Mert akad nálam valahol. Tessék, itt van. Nem piszkos. Csak egyszer fújtam bele az orromat ma reggel. Fogja, öregem!

– Á, nem, dehogy, köszönöm, nincs semmi baj. Igazán sajnálom, úgy látszik, eléggé kifárasztott az utazás. Ószintén sajnálom.

– Nagyon ragaszkodhatott ahhoz a Lord hogyishívjához. Pedig már három éve, hogy elhunyt, azt mondja? Látom, nagyon ragaszkodott hozzá, öregem.

– Lord Darlington nem volt rossz ember. Egyáltalán nem volt rossz ember. És legalább az a kiváltsága megvolt, hogy élete végén elmondhatta: a saját hibáit követte el. Ólordsága bátor ember volt. Megválasztotta, hogy milyen úton járjon az életben, s kiderült, hogy rosszul választott. Ami viszont engem illet, hát én még ezt sem mondhatom el. Tudja, én *megbízta* benne. Megbízta őlordsága bölcsességében. Annyi hosszú éven át, amíg őt szolgáltam, biztos voltam abban, hogy a munkám nem hiábavaló. Most pedig még azt sem mondhatom el magamról, hogy a saját hibáimat követtem el. Tulajdonképpen, az ember kénytelen megkérdezni magától, hol ebben a méltóság?

– Ugyan már, öregem, nézze, nem vagyok biztos benne, hogy minden szavát értem. De ha engem kérdez, hát rosszul fogja fel a dolgot, elhiszi? Ne nézzen örökösen hátrafelé, mert attól csak nekikeseredik. És hát istenem, már nem tud úgy dolgozni, mint régen. De hát ezzel mindannyian így vagyunk, nem igaz? Egyszer mindannyiunknak meg kell pihenni. Nézzen csak rám! Madarat lehetne fogatni velem, amióta nyugdíjba mentem. Persze tudom, egyikünk sem éppen mai gyerek már, de akkor is előre kell nézni. – És azt hiszem, akkor mondta: – Ki kell élvezni ezt is. Nincs jobb az esténél. Az ember már elvégezte a napi munkát. Aztán megpihenhet, és élvezheti a gyümölcsseit. Én így látom a dolgot. Kérdezzen meg akárkit, megmondhatja, nincs jobb az esténél.

– Önnek kétségtelenül igaza van – feleltem. – Elnézését kérem, igazán méltatlan dolog volt, amit tettem. Úgy látszik, túlságosan

kimerültem. Tudja, elég hosszú út áll mögöttem.

Már vagy húsz perce, hogy elment az az ember, de én itt maradtam a padon, mert be akartam várni az eseményt, amelyre épp az imént került sor: nevezetesen azt, hogy kigyulladnak a mólón a lámpák. És mint mondom, az a tény, hogy az itt összegyűlt, örökre vágyó emberek ekkora ujjongással üdvözölték ezt az apró eseményt, beszélgetőtársam szavait támasztja alá: sokan vélekednek úgy, hogy nincs jobb az esténél. Akkor pedig, meglehet, van valami igazság a tanácsában is, hogy nem volna szabad ennyit foglalkozni a múlttal, hogy pozitívabb életszemléletet kellene kialakítani, és megpróbálni minél jobban kihasználni azt, ami számomra még hátravan a napból, építeni valamit a romjaiból. Hisz végeredményben miféle haszonnal járhat egyáltalán, ha az ember örökösen a múltba néz és szemrehányásokat tesz magának, amiért az élete nem egészen úgy alakult, ahogy talán szeretne volna? A kegyetlen valóság kétségtelenül az, hogy az olyanoknak, mint önök vagy én, nem nagyon van más választásunk, mint hogy végül is a sorsukat azoknak az események középpontjában álló, nagy formátumú úriembereknek a kezébe helyezzük, akik a szolgálatainkat igénybe veszik. Mi értelme azon rágódni, hogy mit tehetett vagy mit nem tehetett volna az ember, hogy ura legyen a saját sorsának? Kétségtelenül az is elég, ha az ilyen emberek, mint önök meg én, legalább *megpróbálják* a maguk kis hozzájárulását valamely igaz és nemes ügy szolgálatába állítani. És ha van köztünk, aki súlyos és komoly áldozatokra kész az ilyen célok előmozdítása érdekében, az kétségtelenül már pusztán ezért is büszke és elégedett lehet, bármi legyen is a végeredmény.

Egyébként néhány perccel ezelőtt, röviddel azután, hogy kigyulladtak a lámpák, egy percre hátrafordultam, hogy alaposabban szemügyre vegyem a mögöttem nevetgélő és beszélgető, nyüzsgő tömeget. Mindenféle korú emberek sétáltak a mólón: gyerekes családok, fiatalabb és idősebb párok karonfogva. Nem messze tőlem összeverődött egy hat- vagy hétfőnyi csoport, amely némiképp fölkelte a kíváncsiságomat. Először természetesen arra gondoltam, hogy mindannyian jó barátok, akik együtt akarják eltölteni az estét. De ahogy jobban odafigyeltem a beszélgetésükre,

világossá vált, hogy vadidegenek, akik véletlenül gyűltek egybe itt mögöttem. Nyilván mindannyian megálltak egy pillanatra, mikor a lámpák kigyulladtak, aztán beszélgetésbe elegyedtek egymással. Most pedig látom, hogy vidáman nevetgélnek. Különös, milyen hamar össze tudnak melegedni az emberek. Ezeket itt talán csak az fűzi egymáshoz, hogy mindannyian várnak valamit ettől az estétől. De úgy képzem, inkább mégis arról van szó, hogy ilyen jóízűen tudnak tréfálkozni a többiekkel. Ahogy jobban odafigyelek, hallom, hogy egyik tréfás megjegyzés követi a másikat. Feltételezhetően sokan szeretik az ilyesmit. Ami azt illeti, lehetséges, hogy az iménti beszélgetőtársam is elvárta volna, hogy tréfálkozzam vele... amely esetben, gondolom, súlyos csalódást okoztam neki. Talán csakugyan legfőbb ideje, hogy a tréfálkozás egész kérdéskörének odaadóbb figyelmet szenteljek. Hiszen, ha jobban meggondolja az ember, végeredményben nem is olyan ostobaság... Különösen, ha az a helyzet, hogy a tréfálkozás az emberi melegség titka.

Továbbá fölmerül bennem, hogy aligha tekinthető ésszerűtlen kívánságnak, ha a munkaadó elvárja a valamirevaló szakembertől, hogy kész legyen a tréfára. Természetesen már eddig is sok időt szántam arra, hogy fejlesszem képességeimet e téren, de lehetséges, hogy az eddigiekben nem közelítettem meg a feladatot a kellő ügybuzgalommal. Az lesz tehát a legjobb, ha holnap, amikor visszatérek Darlington Hallba – Mr. Farraday még egy hétig távol marad –, újult erővel látok hozzá a gyakorláshoz. Ily módon mire munkaadóm hazatér, remélem, abban a helyzetben leszek, hogy kellemes meglepetéssel szolgáljak neki.

A borítót tervezte Bányász Éva
A könyvet tervezte Oszoli Judit
Nyomdai előkészítés Jonatán Press Bt.
A nyomdai munkálatokat a Debreceni Kinizsi
nyomda Kft. végezte
Felelős vezető Bördős János ügyvezető igazgató
ISBN 978–963–266–124–7

Tartalom

- PROLÓG: 1956 JÚLIUSA DARLINGTON HALL
- ELSŐ NAP – ESTE SALISBURY
- MÁSODIK NAP – REGGEL SALISBURY
- MÁSODIK NAP – DÉLUTÁN MORTIMER'S POND, DORSET
- HARMADIK NAP – DÉLELŐTT TAUNTON, SOMERSET
- HARMADIK NAP – ESTE MOSCOMBE, TAVISTOCK
KÖZELÉBEN, DEVON
- NEGYEDIK NAP – DÉLUTÁN LITTLE COMPTON, CORNWALL
- HATODIK NAP – ESTE WEYMOUTH

Table of Contents

PROLÓG: 1956 JÚLIUSA DARLINGTON HALL

ELSŐ NAP – ESTE SALISBURY

MÁSODIK NAP – REGGEL SALISBURY

MÁSODIK NAP – DÉLUTÁN MORTIMER'S POND, DORSET

HARMADIK NAP – DÉLELŐTT TAUNTON, SOMERSET

HARMADIK NAP – ESTE MOSCOMBE, TAVISTOCK

KÖZELÉBEN, DEVON

NEGYEDIK NAP – DÉLUTÁN LITTLE COMPTON,
CORNWALL

HATODIK NAP – ESTE WEYMOUTH